

670

D 10

01 2129 1397 UB AMSTERDAM

REISBESCHRYVINGEN

VOOR DE

J E U G D,

DOOR

J. H. C A M P, E,

DERDE DEEL.

Uit het Hoogduitsch vertaald.

—
—
T R A M S T E R D A M,

By de Weduwe J A N D Ó L L,

M D C C X C I I.

Paedagogische bibliotheek
van het N. O. G.

V O O R B E R I C H T.

De ligchaamlyke ongesteldheid van den Opsteller dezer reisbeschryvingen verëischten andermaal een geneesmiddel; en zyn best beproefd geneesmiddel is gemeenlyk het reizen. Voor menschen, wier ongesteldheid ook door te sterken arbeid in het studeervertrek ontstaat, is 'er geen beter. Hiervan heeft hy nu reeds zo menigmaal de gelukkigste ondervinding gehad, dat hy van weinige stellingen, door de ondervinding bevestigd, zich meerder overtuigd houdt, dan van deeze.

*Terwyl hy hieröver zyne gedachten liet gaan, en op het oogenblik niet wist, werwaards hy voor dit maal zou heene reizen, vielen 'er te Parys en Versailles dingen voor, welke binnen eenen korten tyd groote gebeurtenissen in dit land voorspelden. Hoe! (dacht hy by zich-zelfven) wanneer gy u op reis begaf, om ooggetuige daarvan te zyn? Wanneer gy het geluk had, om de harttreffende zegepraal der menschheid over de dwinglandy mede by te wonen, en feestlyk te helpen vieren? — *Ik! jaan!* Voor u ten minsten is op deezen geheelen aardbol niets te zien, dat belangrijker en verrukkelyker zou konnen weezen.*

Zo gedacht, zo gedaan. Ily maakte zich schielyk gereed; en 'er verliepen slegts weinige dagen, of hy was reisvaardig. Twee jonger vrienden, de Heer van H. en de Heer W. wenschten hem derwaards te verzellen, en hun gezelschap was hem aangenaam. De één voegde zich te Brunswyk by hem, en den anderen, die te Göttingen was, zouden zy in Holtzminen vinden. En zo aanvaarde hy met den eerstgenoemden op den 17den van Hooimaand de reis, en wel te paard.

Dat geene, wat hy op deeze reis aanmerkenswaardig vond, en oordeelde, aan jonge lieden, en misfchien ook wel aan zodanigen, die reeds meerder jaaren hebben, een niet geheel nuttelooze leezing te kunnen verschaffen, vindt men in de volgende brieven, welke hy aan zyne dochter schreef. Gewigtige aardryks- en staatkundige opmerkingen moet men in dezelve niet verwachten. Wil men daáröp zyne aandacht vestigen, dan moet men langzaam reizen en meerder tyd over hebben, dan deeze reiziger wezenlyk had. Hy is voldaan, wanneer de Leezers, die de goedheid willen hebben, van hem op deeze vliogenden togt te verzellen, by het slot (al ware 't ook slegts uit inschikkelykheid en toegeevendheid) denken zullen, hunnen tyd niet geheel vruchteloos by hem verspild te hebben. Aan zynen

nen goeden wil, om voor hun geest en hart van tyd tot tyd een kleine verversching optedischen, zal het niet ontbreeken. Schoon dezelve dan ook, voorül in den beginne, al eens in zeer gemeene spys bestond; gelieve men in aanmerking te neemen, dat zyn weg door Westfaalen liep, en dat men de voortbrengselen van een land neemen moet, zo als men dezelve vindt. Immers wordt ook het moffenbrood, ook buiten Westfaalen, wel eens onder de lckernyën van het desert gerekend.

Nog één verzoek aan de Leezers en Beoordeelaars van dit Werkje, en dan geen woord meer! Ik ben (men vergunne my van nu af in eigen persoon te spreken) by alles wat ik schryf en onderneem het Publiek onder 't oog te brengen, altoos volkomen bewust, dat ik nimmer iets te boek stel, of ik oordeel hetzelve naar myne volkomen overtuiging, waar en nuttig. Even zo wel ben ik ook bewust, dat ik het, zo veel myne krachten gedoogen, nooit laat ontbreeken aan oplettendheid, naarstigheit en inspanning, om het waare en nuttige te kennen, en zulks zo bepaald, zo duidelyk en zo nadrukkelyk te beschryven, als my mogelyk is. Doch ik ben een mensch; ik kan en moet derhalven ook als een zodanige, ondanks de bovengenoemde dubbele bewustheit, gelyk alle andere menschen, nogthans menigmaal dwaalen en mis-

zasten; dit gebeurde zonder twyfel, by alle de harsfenvruchten, die ik tot hier toe geleverd heb. indedaad dikwyls, en zal ook ik't vervolg van tyd naar alle waarschynelykheid, by dat geene, 't welk ik mischien nog mogt opstellen, dit algemeene lot der menschheid niet ontgaan. Allermint zal dit het geval zyn by eene Reisbeschryving; want door wien en waar is ooit een werk van dien aart geschreeven, 't welk geene blyken van de bekrompenheid der menschlyke optertendheid draagen, en derhalven dwaalingen en mistastingen behelzen zoude? Wat oog, hoe scherpzichtig ook, zou niet wel eens, by millioenen van nieuwe voorwerpen, welke zich op reize aan hetzelfde vertoonen, somwylen mis zien? Wat oor, hoe scherp ook, zou niet wel eens by de berichten, die het van anderen ontvangt, somtyds verkeerd hooren? Welke onderzoeker, hoe voorzichtig ook, zal zich niet wel eens by de verkregen berichten, in zyn vertrouwen op het doorzicht en liefde tot waarheid van zyne waarborgen, somtyds te leur gesteld vinde? Wat verstand eindelyk, hoe oordeelkundig, wat hart, hoe welmeenend ook, zal niet wel eens by eene gemoedelyke beoordeeling van dat geene, wat ten algemeenen nutte al of niet verdient openlyk gezegd te worden, somwylen ayrechts oordelen? Deeze eischen zouden eene onbedrieglyk-

tykheid onderstellen; en deeze is — my ten minsten niet te deel gevallen. Alles derhalven, wat de billyke en verstandige beoordeelaar van den billyken en verstandigen opmerker op reizen verwachten en eischen kan en moet, is dit: „dat hy „zorgvuldig trachte, de dingen zodanig te zien „en te ondervinden, als zy zyn, en dezelve „zodanig te beschryven, als hy ze zag en on- „dervond; dat hy weemecne ndheid met liefde „tot waarheid paare, en uit dien hoofde zich „slegts alsdan veroorloove, afkeurende opmer- „kingen daaronder te mengen, wanneer het „algemeen belang hem daartoe schynt te ver- „pligten.” Deeze eischen heb ik by het opstellen van de volgende reisbeschryving altoos in ’t oog gehouden. By myn weeten en met opzet heb ik my nimmer vergund, daarvan afstewyken. Veelmeer heb ik één of meerder bladzyden, ja zelfs geheele bladen doorgehaald, zo dikwerfals ik van de waarheid of algemeene nuttigheid, ten minsten wegens de onschadelykheid van ’t geen ik opgeteekend had, niet tot de volmaakste overtuiging toe, verzekerd was; ook dan wanneer deeze veroordeeling dikwyls zelf zodanige plaatsen betref, die de belangrykste van allen scheenen te weezen. Liever minder behaagen, dacht ik, dan belcedigen en verongelyken. Ik heb my ook tot dat geene alleentyk

be-

VIII VOORBERICHT van den SCHRIJVER.

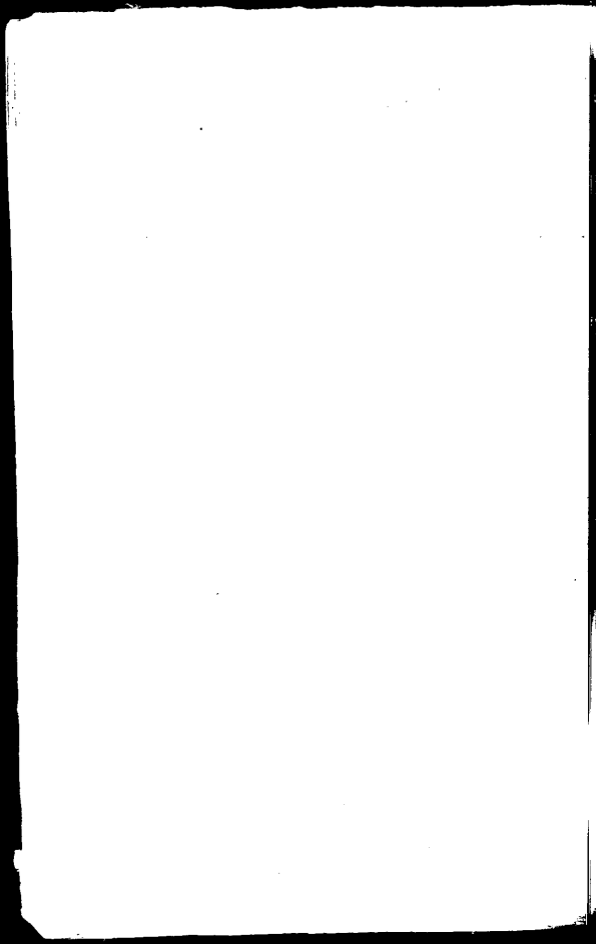
bepaald, wat ik zelf gelegenheid had op te merken, of van mannen aan wier kundigheid en braafheid ik geenzins reden had te twyfelen, als iets, waaröp ik vertrouwen kon, te verneemen. Slechts eenige geschiedkundige aanmerkingen, die men door eigene waarneeming niet ontdekken kan, ontleende ik uit boeken, welke ik heb aangehaald.

Ik durf my derhalven vleijen, by aldien ik nogthans het ongeluk mogt gehad hebben, tegen myn wil en weten, verkeerd te zien, te hooren of te oordeelen, dat myne gunstige Leezers en billyke Rechters wel de mislagen verbeteren, maar den mistastende wegens zyne onwillekeurige dwaalingen, niet ten strengsten zullen beoordeelen.

Dit is myn verzoek — en nu ter zaake!

R E I S
D O O R D E N
U I T G E E V E R
V A N
BRUNSWYK NAAR PARTS,
in den jaare 1789.
I N B R I E V E N A A N Z Y N E
D O C H T E R :

III. DEEL.

E E R S T E B R I E F.

Holtzminden, den 18. July 1789.

Het begin is altyd zwaar, myn lieve CHARLOTTE! Dit, het welk ik u en andere jongen lieden zo dikwyls gezegd, en dan tot uwe vertroosting daarby gevoegd heb, dat gemeenlyk het midden gemakkelyk en het einde aangenaam is, hebben wy op onze kleine reis van *Brunswyk* tot *Holtzminden* wederöm ondervonden. Deeze niets beduidende twaalf mylen hebben ons misfchien meerder bezwaarlykheden veroorzaakt, dan de honderd mylen, die wy nog afleggen moeten, ons, by elkander genomen zullen veröorzaaken.

Slegte wegen — behalven de fraaije Brunswyfsche Konststraat tot naby *Seefen* (*) — onäangenaam weêr, en armhartige rypaarden; waar deeze drie dingen samen gaan, kan een reis

(*) Onder alle de Konststraten van Duitschland is deeze misfchien de eenigste, op welke men, zo verre zy door het Brunswyfsche loopt, geen penning weggeeld betaalt.

reis onmogelyk aangenaam worden. En juist dit was by ons het geval.

Daarby kwam nog het volgende: een myl vóór *Seefen* viel ik ongelukkig op de gedachten, de straat te verlaten en eenen naderen weg te volgen, op welken men tot aan *Gandersheim* byna een halve myl uitwint. Half en half was deeze weg my bekend; en zo lang als dezelve over vlakke velden liep, alwaar ik de windstreeken behoorlyk onderscheiden kon, ging ook alles zeer wel. Doch eindelyk kwamen wy by het Dorp *Binterlade*, aan eenen hoog begroeiden berg, en deezen moesten wy op. Ik had wel de voorzichtigheid, om my hier eerst van de wegen en bywegen van het bosch naauwkeurig te laten onderrichten; maar schoon wy het ons gegeven onderwys stiptelyk opvolgden, geraakten wy welhaast aan het dwaalen. Zulks bemerkte ik daarāan, dat de weg al te verre rechts afliep; doch vermits wy de ons gegeven aanwyzing naauwkeurig naargekomen waren, oordeelde ik denzelfden weg evenwel te moeten vervolgen, in de hoop, dat hy, wat verder op, zynen loop zou veranderen.

Dus worstelden wy eenige honderde schreeden langs eenen moerasigen weg, hier en daar slegts met knuppels en ryswerk zeer slegt bedekt, met
zeer

zeer veel moeite en bezwaarlykheid, onder een aanhoudend gevaar van te zullen blyven steeken, of onze armzalige paarden de beenen te zien breeken. Eindelyk bereikten wy wel, naar maate de weg allengs hooger wierd, een vaster grond; maar wierden ook volkomen overtuigd, dat wy dwaalden, naardien de niet zeer gebaande weg, waarop wy ons thans bevonden, in plaats van wederom links naar het zuiden te draaijen, zich meer en meer naar het noorden kromde. Wat nu te doen? weder omkeeren? Doch wie eenen weg, als die was, welken wy hadden atgelegd, éénmaal gereeden heeft, doet zulks, buiten de allerhoogste noodzaakelykheid, niet voor de tweede maal. Wy ten minsten wilden ons liever bloot stellen aan het gevaar, om den reeds naderenden nacht in de wildernis door te brengen. Wy vervolgden derhalven den blinden weg, waarop wy ons nu bevonden, en vleiden ons met de hoop, dat hy ons toch eindelyk, schoon niet naar het doel van deeze onze dagreis, evenwel by een plaats zou brengen, alwaar wy ten minsten konden vernachten.

Eindelyk kwamen wy boven op den boschachtigen berg. Vruchteloos hadden wy nu en dan al eens in het bosch geroepen, of wy misschien ook ergens een Koolenbrander of Hout-

hakker konden opsporen; doch alles was eenzaam en van menschen ontbloot. Alleen de weërgalm was het, die ons antwoordde; en nu wierd het hoe langer hoe waarfchynelyker, dat wy in dit bergächtig bosch den geheelen nacht zouden moeten doorbrengen.

Ondertusfchen reeden wy al verder, en kwamen eindelyk op eene plaats, alwaar een andere weg den onzen doorneed; waardoor nu op eenmaal drie naar geheel verfchillende ftrecken loopende wegen voor ons lagen, waarvan wy één moesten verkiezen. Wy beflooten na ryp overleg op het fpoor te blyven, waarop wy waren; dewyl de berg naar dien kant wederom begon te hellen, en ons derhalven den kortften uitweg beloofde.

Naauwlyks waren wy in deeze richting nog eenige honderd fappen verder gereeden: of wy kreegen tot ons grootfte genoegen eenen wagen met hout gelaaden, in het oog, die voor ons heen den berg afreed. Wy snelden derwaards, en wierden door den voerman bevestigd in onze gedachten, dat wy van onzen eigenlyken weg verre waren afgedwaald. Wy haalden hem door bidden en een goede belooning over, om ons zynen jongen tot een wegwyzer mede te geeven, die ons door de wildernis tot aan de plaats

plaats brengen zou, vanwaar wy zelven zonder leidsman den weg verder konden vinden. Dit geschiede; en door dit middel bereikten wy eindelyk ter naauwernood, nog voor den aanbreekenden nacht, het steedje *Gandersheim*, alwaar onze zeer vermoeide paarden ons noodzaakten te vernachten.

Eene reisbeschryving zonder zeldzaame gevallen is gelyk een spys zonder kruiden. Vermits ik nu niet weeten kan, of ons op onze volgende reis nog iets anders zeldzaams zal overkomen: heb ik u in allen gevalle dit kleine zoutvatje liever in den beginne willen aanbieden.

Hoe onwigtig nu dit geval op zich zelven ook zyn mag; kunnen jonge waereldburgers en waereldburgeressen echter daaruit twee zeer nuttige waarheden leeren; de eerste: dat men by de wandeling door dit leven, zelfs op de kleinste dagreizen, aan allerlei onvoorziene gevallen bloot staat, waarby men zich, zonder zekere gehardheid en moed, zeer kwaalyk bevinden zoude; en de tweede: dat men eenen gebaanden weg, zelfs wanneer 'er ongemakken mede gepaard gaan, niet eerder verlaten moet, dan dat men verzekerd is, op eenen beteren en naderen weg niet te zullen verdwaalen.

Geen woord van *Gandersheim*. Gy kent dit steedje, en weet dat de grootste, mogelyk wel

de eenigste merkwaardigheid van hetzelfde , onze edele Vorsten Dochter , *Mevrouw de Abdisse Augusta* , van welke ik u zo veel gewigtigs zou kunnen verhaalen , zo gy zulks niet reeds wist , thans niet hier , maar naar gewoonte , by u , te *Brunswyk* is.

Onze reis , die wy heden van *Gandersheim* tot hier naar *Höltzminden* afgelegd hebben , was nog veel bezwaarlyker , dan die van gisteren . Een zwaare regen , die twee uren onafgebrooken voortduurde , en een weg , die volstrekt niet flegter weezen kan , benamen onze arme paarden de laafte zwakke krachten zo geheel , dat wy ons genoodzaakt vonden , om dezelve te *Efchershausen* te laaten ftaan , en postpaarden te neemen . Met deezen zyn wy deezen avond hier welbehouden aangekomen .

Onzen lieven van H. vonden wy reeds hier . Niets wederhoudt ons derhalven , om onzen reis morgen te vervolgen . Vermits gemeenlyk op regen zonnefchyn , op bezwaarlykheid genoeg volgt : hebben wy redenen , om ons wegens het onangenaam begin van onze bedevaart — want als zodanig een , en wel zo ik hoop , naar het graf van de Franfche Dwingelandy , befchouw ik deeze reis — thans , nu wy het doorgeftaan hebben , geluk te wenfchen .

Vaarwel , lieve Kind !

T W E E D E B R I E F.

Crefeld, den 22. July 1789.

Thans bedraagt de afstand tusfchen ons beïden reeds veertig mylen, myne lieve Dochter! een verre weg voor onze voeten, maar voor onze zielen flegts een fprong! De myne is in dît oogenblik by u; en indien de uwe wist, waar ik te vinden was; zy zoude, ik weet het, voorzeker in hetzelfde oogenblik hier zyn en in myne armen liggen. Hoe zullen wy eerlang, wanneer wy met ditlogge ligchaam niet meer behoeven te fleepen, van fter tot fter, van het éénen zonnestelfel tot het ander, met de fnelheid der luchtftraalen, in het onmeetelyk Heel-Al rond kunnen reizen, om de wonderen der Schepping met verbaazing te aanschouwen!

Door *Westfaalen* laat zich niet zo fchielyk reizen: ook is in dit land, ten minften in de ftreek, welke wy daarvan gezien hebben, weinig of niets der verwondering waardig. Dus wenschte ik, dat ik 'er u reeds doorgeleid mogt hebben; want, om de waarheid te zeggen, ik doe deeze reis, zelfs in gedachten, niet gaarne voor de tweedemaal.

Van *Holtzminen* reeden wy, by vry aange-

naam wêr, met een afgehuurd rytuig (want de lust tot paardryden was ons vergaan) de *Weser* over naar *Höxter* of *Huxar*, voor deezen een bloeiende, thans zeer verouderde en weinig betekende Stad, in de Abtdy *Corvei*, aan de *Weser*. Gy kent de bekoorlyke landftrcek, waarin zy ligt, en vooral het heerlyke halffrond van bergen, waarvan zy, als van een boog, omspannen wordt. De steenen brug over de *Weser*, welke verscheiden Aardryks-befchryvers de goedheid gehad hebben, haar te fchenken, is sedert den dertigjaarigen oorlog, helaas! niet meer in weezen. Wat 'er nog van is, beftaat, gelyk gy zelve eens gezien hebt, flegts in eenige weinige overblyffelen, welke nog aan den oever zyn ftaan gebleeven.

Hier fcheidten wy van eenige vrienden, die ons van *Holtzminden* tot hier verzeld hadden, en floegen, zodra wy andere postpaarden gekreegen hadden, het welk zekerlyk in *Westfaalen* op veele plaatfen tyd en geduld verëischt, op weg naar *Paderborn*

In den beginne is deeze weg, buiten aanmerking van zyn flegte gefteeldheid, met opzicht tot de landftreeken, door welke hy heenen loopt, een van de aangenaamften, die men zich verbeelden kan. Men rydt langs eene keten van
fchoon-

schoone , sommige zeldzaam gevormde bergen heen , tusfchen welke zich hier en daar kleine romaneske valeijen vertoonen , die in naauwe en met ftruiken wild begroeide uitgangen eindigen . De bergen zelven zyn hier met hooge boomen gekroond , en dáár weder met krecupelbosfchen bedekt ; hier geheel of half naakt , terwyl elders de roodkleurigen hoogten en afgebroken rotzen , die zich in de lucht verheffen , gee-
ne onáartige vertooning maaken . Geheele kud-
den van fchaapen en geiten , die als witte vlok-
ken aan dezelve hellingen hangen , fchilderen
dit gezicht nog fraaijer . Dit ziet men ter rech-
terhand . Aan de flinker zyde ziet men den
fchoonen *Weferftroom* , die zich met flangtrek-
ken door het vruchtbaare dal draait en kron-
kelt ; en aan de overzyde der rivier vertoont
zich , op den afftand van het vierde gedeelte van
een myl , de hooge *Solling* , een by u wel be-
kend woudgebergte , het welke mede onder de
nanzienelykfte bosfchen in den Neder-Saxifchen
Kreits moet gerekend worden . Men weet , dat
hier de *Wefer* de natuurlyke grensfcheiding is
tusfchen Neder-Saxen en Westfaalen .

Het oude Brunswyfsche bergkasteel *Furften-
berg* , aan den overkant van de *Wefer* , waarin
wy eenige jaare geleden , de Porcelein-fabriek
be.

bezagen, en uit deszelfs vensters de onbeschryf-
lyk schoone gewesten langs den *Weserflroom*,
naar *Corvei* en *Holtzminden*, beschouwden,
maakt van deeze zyde een zeer heerlyke ver-
tooning. Deszelfs oude en eerwaardige gedaante
en trotsche ligging op een byna steile hoogte,
welker voet door de *Weser* bespoeld wordt,
geeft aan de geheele landstreek een antiek en
eerwaardig gezicht, terwyl de nieuwe witte ge-
bouwen van de tegen over liggende gezond-
heids-bron *Godelheim*, in de vlakke, een niet
on aangenaam contrast oplevert.

Ik heb gemeend u in deeze bekoorlyke land-
streek eenige oogenblikken te moeten doen ver-
toeven; eensdeels omdat ik u op de geheele
streek van *Westfaalen*, die wy doorgereisd heb-
ben, geen ander tafereel der natuur, waardig
om beschreeven te worden, kan toonen; ander-
deels dewyl ik oordeelde, dat gy 'er vermaak
in scheppen zoudt, om de bekoorlyke vertoonin-
gen van deeze door u zelve beschouwde gewes-
ten aan de *Weser*, aan uwe verbeeldingskracht
weder eenigzins te hernieuwen.

Tegens den avond kwamen wy te *Brakel*, een
Paderbornsche Landstad, naar de ouderwetfche
manier, met eenen muur en toorens bevestigd,
waarvan ik u, al hadden wy dezelve ook by
den

den klaren lichten dag gezien, niets van eenig belang zou hebben kunnen zeggen. Wy wisselden hier slegts de paarden, en reeden vervolgens in den vry duistren nacht naar *Drieburg*, een bekende gezondheids-bron van onzen Heer van **SIERSTORPH**.

De weg derwaards is zeer bergachtig; doch de paarden en de postryders in dit gewest zyn daaraan gewoon. Hoewel men somtyds vry steile bergen afrydt, vinden echter de voerlieden niet noodig, om een rad vast te binden. Reizigers, die vreesachtig zyn, moeten daarby, vooral in den nacht, niet wel te moede weezen. Wy vertrouwden op onzen beschermengel; en alles ging wel.

Het was reeds na middernacht, toen wy to *Drieburg* aankwamen. Terwyl ik nieuwe paarden bestelde en brieven schreef, gingen myne vrolyke reisgenooten met de lantaarn uit, om, zo zy zeiden de schoonheden deezer landstreek te bezichtigen. Zy verzuimden by hunne wederkomst wel niet, om my een breedvoerig verslag daarvan te doen; doch ik oordeel het niet raadzaam, myne reis-beschryving daarmee te verryken. By deeze gelegenheid moet ik u zeggen, dat ik over deeze myne goede reisgenooten zeer in myn schik was. Zodanig be-
hoor-

hoorde men ook, zo dikwyls het aan onze keur staat, zyn reis-gezelschap altoos opte zoeken. Oude lieden behoorden met jongen, en jongen met ouden te reizen. De eersten zouden daarby, gelyk ik voor my, in goede luimen en genoegen, en de laatsten daardoor winnen, dat zy tegen allerlei misflagen beveiligd wierden. Gy kunt niet gelooven, hoe vergenoegd en vrolyk wy onder ons drieën, zelfs in zodanige omstandigheden zyn, waarin andere reizigers de lip laten hangen en dikwyls vry knorrig worden. Waar wy komen, deelen wy oogenblikkelyk onze goede luim aan het geheele huisgezin, ja zelfs wel aan de bedelaars op straat mede. Lagchende komen wy aan, lagchende verrichten wy onze bezigheden, lagchende beklimmen wy wederom het rytuig, en alles lacht met ons.

Naardien wy te *Drieberg* tot vier uren des morgens naar de paarden moesten wachten, had ik, zodra het dag was geworden, nog tyds genoeg, om de alhier opgerichte gebouwen en den overigen nieuwen aanleg tot geryf der bron-gasten te bezien, welke den smaak van den edelen bezitter van dit gewest gewisfelyk tot eer verftrekken. Inmiddels is hier van alles nog eerst een begin gemaakt, en het is zeer waarfchyne-lyk, dat deeze gezondheids-bron binnen korten tyd

tyd alomme zeer vermaard zal worden. Naar de uiterlyke merktekenen te oordeelen, fchynt dezelve meer vafte lucht en yzerdeeltjes te behelzen, dan het Pymonts water. Hetzelfde, zegt men, ook dat fcheikundigen by de oplofing van hetzelfde gevonden hebben. Of voor het overige dit mineraale water ook in alle andere opzichten met dat van *Pymont* gelyk ftaat, of het misfchien wel overtreft, is eene zaak, die niet ik, maar de Geneesbeeren befliften moeten.

De weg van hier naar *Paderborn* loopt insgelyks over den eenen rotsächtigen berg na den anderen. Eerst komt men voor het fteedje *Drie-burg*, het welk kort by de gezondheids-bron ligt, en waarin de Heer van **SIERSTORPH** zyn Landhuis heeft. Naast dit fteedje ligt een oud bergkasteel, weleer door Hertog **CHRISTIAAN** van *Brunswyk* verwoest, *Iburg* genoemd. Dit en verfcheide andere welgevormde kleinen bergen, die de landfreet aan eenige zyden influiten, maaken dezelve tot een zeer bekoorlyk gewest. Het fteedje zelve is klein en flegt en indien de aardryksbefchryvers den reiziger niet zeiden dat het een Stad was, zou hy hetzelfde in de eenvoudigheid van zyn hart voor een hupfch Dorp houden.

Op

Op den top van een uitgestrekte hoogte, die wy tusfchen hier en *Paderborn* opreedden, zagen wy en wel naast den weg een plaats, die eerst onlangs omtuind was, en binnen deeze beining een groote opening in de aarde. Wy dedden den voerman stil houden, om te onderzoeken, wat dit eigenlyk was. Hy onderrechtte ons, dat het eene onlangs ontftaane inzakking der aarde was. Wy traden zo naby, als wy dorften, en bevonden dat het veel gepaster was, hetzelve een inzakking van fteen of rots te noemen, dewyl de geheele berg, althans zo verre men in den afgrond zien kan, een enkele vaste rots is. Wy wierpen 'er fteenen in, en konden telkens, gelyk in een diepen put, het op- en afftuiten van dezelve een goede poos hooren. De opening moet vreesfelyk diep weezen. De fcheuring en inzakking der rots in God weet welk onderaardsch hol, fcheen, naar de zyden van den afgrond te oordeelen, volftrekt lynrecht gefchied te zyn. Het bygeloof der landlieden van dit gewest zal niet in gebreke blyven, een geheel legioen duivels en fpooken in deeze vreesfelyke gaping te doen huisvesten; en de bevreesde wandelaar zal 'er by nacht met een kloppend hart en te berge ryzende hairen voorby gaan.

Niet verre van deeze plaats zyn op den zelfden hoogen weg nog drie foortgelyke inzakkingen ontstaan. Tot hier toe liet men dezelve, in weêrwil van het gruwelyk gevaar, waarin, vooral by den nacht menschen en dieren zich bevonden, die langs deezen weg kwamen, zonder de minste omtuining openstaan — wie 'er ook mogt in vallen. Doch dewyl dit ongeluk onlangs zekeren Domheer, van *Paderborn* te rug keerende, byna was overgekomen; heeft men eindelyk evenwel goed gevonden, om de opening, die het naast aan den weg ligt, door eene zwakke heining intesluiten, die echter wel schielyk door wind en weder zal vernield worden.

Niet dan zeer naby *Paderborn* neemen de bergen een einde, en dan verthoont zich eene vlakte van een onmeetelyke uitgestrektheid. Nogthans blyft de grond tot aan de Stad toe altoos rotsachtig. De aarde, die dezelve bedekt, is op veele plaatsen mischien geen staande hand hoog. Ik stond verwonderd, op zulk eenen zo schynbaar mageren grond, evenwel eenen allerheerlyksten oogst te zien; doch by nader onderzoek bleek het, dat de steenächtige grond uit een kalksteen bestaat, die een foort van mergel

is, en zeer ligt door het weêr vermurwd, in aarde ontbonden wordt en zeer vruchtbaar is.

Paderborn schynt van verre een Stad van den tweeden, ten minsten van den derden rang te weezen; vermits zy zich in haar geheele uitgestrektheid vertoont, en geen gedeelte daarvan verborgen blyft. Doch komt men in de Stad, dan blykt het, dat zy niet fraai is, ook niet door konst, nyverheid of koophandel bloeiende. Daarëntegen heerscht in deeze Stad, gelyk mede in het geheele land het strengste en het doet my leed, daarby te moeten voegen het lompste en bygeloovigste Katholicismus, te gelyk met alle de schadelyke misbruiken, welke het gemeenlyk verzellen. In plaats van een werkzaam volk dat het straat-gewoel van eene nyvere Stad tot een alleràngenaamst tooneel maakt, ziet men hier de straten bevolkt met leégloopende Geestelykên, met fyne vrouwtjes, in zwarte faliën gehuld, en met eenen rozenkrans aan den arm, naar de mis sluipende, en met bedelaars, die voor de gift, welke zy van u verzoeken zich verpligten, om de *Allerheiligen-mis voor u te booren*. Van nieuwe aan het oogmerk beântwoordende schikkingen ter verlichting en verëdeling des volks, heb ik, hoe

hoe genoemd; niets kunnen ontdekken. En evenwel schynen in het geheel noordelyke gedeelte van Duitschland, zo verre als ik hetzelfde ken, voor geen één gewest, zodanige schikkingen noodzaakelyker te weezen, dan voor dit. In deeze Stad is niet eens een Boekewinkel; want 't geen men hier zo noemt, verdient dien naam niet, omdat men 'er anders niet vindt, dan slegte Boeken, die tot stichting moeten dienen, armzalige legenden en diergelyke, waarvan de ellendige, ja zelfs afzichtige druk volkomen overéénstemt met derzelver ellendigen inhoud. Men verzekerde my zelfs, dat de uitgeever van deeze prullen zelf leezen noch schryven kon. Protestantsche boeken — zo noemt men hier alle de boeken, die niet van eenen aarts-Katholyken inhoud, dat is, geen misboeken noch legenden zyn — verschynen hier zelden of nooit. En nogthans is hier eene zo genoemde Akademie, een zo genoemd Gymnasium, en eene menigte van Dombeeren, wereldlyke en geestelyke Priesters — bygevolg een menigte van menschen, die ten minsten welstaanshalve en uit hoofde van hun beroep, behoorden te leezen.

Onder alle deeze geleerde mannen, heb ik slechts eenen enkelen Schryver, naamelyk, ze-

keren Heer MOLKEBOER kunnen opsporen, die, toen onder de regeering van den laatsten Bisfchop de vasten zouden afgefchaft worden, zich de zaak der ftokvifchen en haaringen aantrok, en derzelve uitsluitend recht, om de maag van vroomme Katholyken in den vasten-tyd te vullen, trachtte te verdedigen.

Een menschlievende aanschouwer behoeft hier het landvolk flegts te zien, om van medelyden doordrongen te worden; zo zeer is hetzelve van alle befchaaving en verëdeling verwyderd; zo duidelyk kan men domheid, bygeloof, verwrongen en wanftaltige menschheid, op ieders aangezigt leezen. Hunne taal zoude men byna voor geen duitfche taal erkennen; zo verre wykt dezelve af niet alleen van het geen wy fchryven, maar ook van elken anderen tongval in Duitschland, die flegts eenige befchaafdheid heeft.

De Godsdienstige denkbeelden van deeze arme menfchen — zo men hun domme en volftrekt werktuiglyke vroomheid dien naam mag geeven — zyn zo duifter en bygeloovig, dat men 'er zich over moet bedroeven. De mis te bezoeken, waarin zy woorden hooren mompelen en zingen, die zy niet verftaan; hunnen roozenkrans werktuiglyk te bidden, waarby zy niets denken; en vervolgens eene bedevaart

naar

naar het oude, vermolmd zogenoemd *Wonderbeeld* te *Telchte* (*) of *Verl* te doen, waardoor zy niets verftandiger of beter worden, dan zy te vooren waren: zie daar hunne Godsdienst-öfeningen! Dit is 't, wat men deezen Christenen, in plaats van de eenvoudige en verheven leer van Jefus, welk van mis, noch roozekrans, noch wonderbeeld ergens geen woord rept, voor Christendom verkoopt. Dat toch de Voorzienigheid zich over dit arme geflacht ontferme, en ook voor deeze menfchen den dageraad van betere kennis, waarin zich zo veele andere

duit-

(*) Naar dit Wonderbeeld ziet men op den openlyken weg geheele hoopen van armoedige menfchen wandelen, die hun pakje op den rug, de fchoenen in de één, den roozekrans in de andere, het ééne *Pater noster*, het ééne *Credo* en het ééne *Ave Maria* na het andere prevelende, derwaards draaven. De fchoone Natuur en haar Schepper zyn voor hen even alsof zy 'er in 't geheel niet waren. Het Wonderbeeld is voor hen Natuur en God. — Ik noemde hetzelfde boven een *vermolmd* wonderbeeld; en dit is het in den eigenlyken zin: want eenigen tyd geleeden wilde men dit beeld in eenen plegtigen omgang rondleiden, men vond echter, dat het van de wormen zodanig doorknaagd en daardoor zo reddeloos geworden was, dat men het eerst met lynen weder zo goed moest herftellen als men kon, ten einde te verhoeden, dat het niet geheel en al in duigen vallen mogt. „Zie daar, Israël, (kon een Paderbornfche Aäron zeggen,) dit zyn uwe Goden!”

Duitsche⁸ gewesten reeds voorlang mogten verheugen, eerlang moge aanbreeken!

Met het grootste genoegen, kan ik hier by voegen, dat de vervulling van deezèn welmeenenden wensch niet verre, maar veel meer voor de deur schynt te zyn. De tegenwoordige Vorst Bischof — die, gelyk u bekend is, eerst onlangs aan de regeering kwam, en in welken ik reeds tien jaaren geleeden, het genoegen had eenen verlichten Denker te leeren kennen — zal niet vruchteloos de vader van dit zo lang verwaarloosd land willen zyn. Hy zal het bygeloof en de domheid paalen stellen door een verstandige inrichting der Schoolen (*); hy zal zyne monniken en priesters aanmoedigen, om hun eigen verstand te beschaaven, en de daardoor bevorderde verlichting te verspreiden; hy zal hun de weinigen onder hen, die thans reeds een pryswaardige uitzondering van de overigen zyn, gelyk, by voorbeeld, de edeldenkende Domdeken van FORSTMESTER, tot een voorbeeld

(*) Waarvan hy, gelyk ik zo op het oogenblik, dat dit blad ter Drukkers gaat, uit de nieuwspapieren gezien heb, in het Stigt *Hildesheim*, 't welk hem mede toebehoort, reeds een begin maakt, vermits hy aldaar 72000 Guldens tot een Kweekschool van Schoolmeesters gefchonken heeft.

beeld en modél stellen , en door zulke manners indruk op hen en het volk trachten te maaken ; by zal den landbouw , de nyverheid en den koophandel , vooräl den laatsten , door de verbetering der wegen , waartoe de benodigde materialen hier overäl zo ligt te vinden zyn , aankweeken en — de voïmaaktste geneugten , in de bewustheid , van dit alles bewerkt te hebben , zullen zyn loon zyn !

By gebrek van andere merkwaardigheden , betrekkelijk tot de verbetering van zeden en algemeene welvaart , bezoekt men hier Kerken en Reliquiën , by voorbeeld , de beenderen van den *beiligen Liborius* (*), van den *beiligen*

(*) Die men eertyds , toen de fabrieken van Reliquiën nog in *Frankryk* bloeiden , met zwaare kosten van daar ontbood , om een besmettelyke ziekte aftewenden . De beenderen wierden gezonden , en verrichtten , ingevolge het verhaal der heilige Legendes , onderwegs reeds verscheide verbaazendē wonderen . Zy kwamen ter plaatse , maar wierden ongelukkig (ik weet niet door wat toeval) met andere beenderen vermengd , die van geen Heilige waren , en derhalven ook geen wonderen doen konden . De Bisshop van dien tyd geraakte daaröver in de grootste verlegenheid , dewyl hy niet wist , hoe hy 't aan zou liggen , om het heilige van het onheilige tē schiften . Doch welk een wonder ! — 't geen de Bisshop niet verflond , verflond een Paauw . Deeze — het was toevallig een witte — kwam

gen *Blasius*, gelyk mede een kies van den *beiligen Petrus*; ondersteld zynde, dat men in zeldzaamheden van dien aart vermaak vindt. Wat ons betreft, wy kunnen ons niet beroemen, die gezien te hebben. Evenwel hebben wy, — om *Paderborn* niet zo geheel onkundig weder te verlaaten, als wy 'er gekomen waren — de prachtige zilveren doodkist van den *beiligen Liborius* gezien, waarmede het dus gelegen is.

Dee-

by de beenderen, en krabde dezelve zo netjes uit elkander, dat die van den Heilige hier, en van den onheilige daar kwamen te liggen. Wie was blyder, dan de Bischoep en zyne vroomme Gemeente! Uit dankbaarheid jegens den verstandigen Paauw, en tevens tot een eeuwig en ontegenzeggelyk bewys der waarheid van dit gebeurde geval, werd 'er belast, dat by den jaarlykschen plegtigen omdragt der heilige beenderen, de Heilige staart van den Paauw voor dezelve zou heenen gedraagen worden. Zulks geschiedt dan nu ook nog, tot veel slichting van de vroomme *Paderborners*, schoon de profane motten den heiligen staart reeds zodanig doorknaagd hebben, dat dezelve byna onkenbaar is — *Liborius* is de Patroon des lands geworden. Zou men, nadat nu reeds zulk een langen recks van jaaren gebleeken is, hoe weinig deeze *fransche Heilige* de konst verstaat een land te doen bloeijen en deszelfs bewooners verstandiger te maaken, niet eindelyk eens leeren begrypen, dat het toch mischien beter wezen zou, eenen *duitschen Ketter* te ontbieden, om dat geene van hem te laten verrichten, 't welk de *fransche Heilige* niet kon verrichten.

Deeze Domkerk bezat eertyds de beelden der twaalf Apostelen, van massief goud gemaakt, en een zilveren doodkist van den heiligen *Liborius*. Het één zowel als het ander nam Hertog **CHRISTIAAN** van *Brunswyk* in den dertigjarige oorlog weg, en liet uit de laatste Daalders slaan, met de woorden op den rand: „Een vriend van God, een vyand der Paapen” (*). Twee gegoede Familiën, te weten van **NIESEN** en van **WESTFAALEN**, schonken eene aanmerkelyke som, bestaande uit Daalders van fyn zilver, waarvan zy den Heilige een nieuwe doodkist lieten maaken, die inderdaad zeer fraai en konstig gewerkt is. De Zilvermit, die dezelve vervaardigde, heeft het volgend opschrift daarop gemaakt, en getracht zynen naam daardoor te vereeuwigen: „Dit werk heb ik **HANS KRABO**, Zilvermit te *Dringenberg* gemaakt van enkele Daalders, zo als hierby gehegt zyn, in het jaar 1635. (†)”. Men ziet naamelyk een aantal Daalders buiten aan de doodkist gefoudeerd.

By

(*) *Gottes Freund, der Pfaffen Feind.*

(†) Duse Arwet heffe ik Hans Krabo, Goltschmitt von Dringenberge, maket von lauter Dalers ofe hi bi-
lagt liet, anno 1635.

By deezen Dom is nog een andere merkwaardigheid te zien. Naamelyk onder, denzelven (hy ligt op eene hoogte) en onder de naastgelegen gebouwen, ontstaat, waarschynelyk uit eene onderaardsche grot, de rivier de *Pader*, waarvan de Stad den naam draagt. Verscheide sterke bronnen borrelen daaruit tegelyk op, zodanig, dat dezelve reeds op eenen afstand van twintig of dertig schreden verscheide molens kunnen beweegen. Hierby merkt men als iets zeldzaams aan, dat dit opwellende water in den zomer koud, en in den winter laauw is, en altoos rookt. Doch dit wonder is juist zo zeldzaam niet. De zeer gemeene ondervinding, dat de lucht in kelders en grotten by den winter warmer en by den zomer kouder is dan de buitenlucht, kan hetzelfde volkomen oplossen.

Het is niet onwaarschynelyk, dat deeze groote bron en de bovengenoemde inzakkingen der aarde, door eene gemeenschappelyke oorzaak, te weten door verbaazend groote onderaardsche holen, welke tevens groote waterkommen zyn, met elkander in verband staan. Dat in deeze landstreek veele zodanige holen moeten wezen, blykt mede uit eene beek, die, gelyk men my verhaalde, niet verre van hier in eene opening der aarde valt, en niet wederom te voorschyn

schyn komt. Dit door de aarde ingezwolgen water is waarschyneelyk een gedeelte van dat geene, het welk hier in *Paderborn* als de *Paderstroom* wederom opborrelt.

Hoe 't tot hier toe met den bloei der schoone konsten in dit stigt is gesteld geweest, daarvan — en dit zal myne laatste opmerkingen weezen, daar het my verveelt, van langer te spreken van een oord, alwaar men zo weinig stof ter verwondering, en integendeel zo veel te beklagen en te laaken vindt — zal ik slegts het volgende staaltje aanhaalen. Men heeft alhier in de Domkerk voor **WILLEM ANTON**, op één na den laatsten Bisshop, een grafnaald opgericht. Aan het voetsuk staan twee beelden, de Rechtvaardigheid en de Godsdienst, en aan het bovenstuk twee zogenoemde *Putti* of knaapjes met omgekeerde toortsen. Over de fynheid van het beeldhouwwerk zal ik my niet uitlaaten; doch den wandelaar, die by deeze grafnaald vertoeft, moet oogenblikkelyk by den eersten opslag geweldig vreemd voorkomen de onëvenredigheid, welke tuschen de zogenoemde onderste en bovenste beelden plaats heeft. De Rechtvaardigheid en de Godsdienst zyn naameelyk klein en schraal, daarentegen de Knaapen, als waare reuzenkinderen, dik en sterk met hoof-

hoofden van meer dan menschelyke grootte, gemaakt. Zou de doortrapte Konstenaar daar mede ook aan den éénen kant op den toestand van Godsdienst en Rechtvaardigheid in dit land (*), en aan den anderen kant op de zwaarlyvigheid van haare zoonen en dienaaren, hebben willen zinspeelen? —

Men klaagt sedert eenigen tyd dikwyls en sterk over de menigte van reisbeschryvingen, waarmede het Publiek overstromd wordt, en over de voorbaarige bedilzucht, waaraan men zegt dat eenigen van derzelver opstellers zich schuldig maaken. Het kan zyn, dat deeze klagte niet van grond ontbloot is. Maar waar is een goede zaak, die niet wel eens misbruikt wordt? En waar vindt men aan den anderen kant een beter en werkzaamer middel, om openlyke gebreken en onbehoorlykheden te keer te gaan, dan dit, dat verstandige en welmeenende Reizigers hunne opmerkingen openlyk daarover te ken-

(*) Over het drukkende van de handhaaving der Rechtvaardigheid, als mede oververfcheiden andere gebreken en onvolmaaktheden van de staatsgesteldheid deezes lands, kan men naleezen: *Göttingisches Historisches Magazin* von C. MEINERS und L. T. SPITTLER 4de Band, 4de Stuk, bladz. 738 — 747.

kennen geeven, en daarop aandringen, om dezelveu afteſchaffen? Dit denkbeeld, het welk ik, gelyk gy weet, zo menigmaal reeds volgde, zelfs wanneer ik voorzag, dat ik ongenoegen daardoor verwekken en weinig danks daarmede verdienen zou, kan my ook thans beweegen, om myne bovengemelde weinige opmerkingen over *Paderborn* (*) te laten drukken, in de hoop, dat men op de gebreken van deezen tot hier toe zo zeer verwaarloosden ſtaat zyne oplettendheid zal veſtigen, en handen aan het werk ſlaan, om dezelveu afteſchaffen. Ik kan 'er volftrekt geen andere beweegreden toe hebben, dan de bygebragte; want wat toch ligt my, buiten 't algemeene nut der menſchheid, aan een land geleezen, onder welks inwooneren geen een is, waartoe ik eenige andere betrekking zou hebben, dan tot den Keizer van *Japan*? Ik vlei my derhalven met de hoop, dat de goede *Paderborners* de zuiverheid van myn oogmerk, 't welk my noopte, om in dee-

(*) Die ik des noods met vele anderen, waarvan eenigen nog meer in 't oog loopen, die ik echter niet noemen zal, zou kunnen vermeerderen. Doch dat de weinigen, die ik hier ten toon geſpreid heb, inderdaad plaats hebben, daarover durf ik my gerust eensdeels op alle ooggetuigen, die zelveu ooit te *Paderborn* geweest zyn, anderdeels op de uitſpraak van onwraakbaare getuigen beroepen.

deezen trant over hen te ſchryven , niet in twyfel zullen trekken.

Wy moeften hier eenen halven dag langer ver-
toeven , dan wy wel gewenscht hadden , ver-
mits Mynheer de Postmeester niet goed vond
ons ſchielyker voort te helpen ; en wy zouden
er miſchien nog wel weezen , zo myne reis-
genooten eindelyk niet zelven waren rond ge-
loopen , om paarden te bezorgen . Tot dus
verre was het derhalven ook de eenigſte plaats ,
op onze geheele reis , alwaar onze goede luim
ons eenige oogenblikken verliet , vermits wy na
menig vruchteloos verzoek , niet in gebreke
konden blyven , om Mynheer den Postmeester
iets te zeggen , 't welk niet zeer vriendelyk was .
Doch hy zal ons zulks niet kwaalyk neemen ,
gelyk wy van onzen kant hem reeds lang ver-
giffenis gefchonken hebben .

Tegens den avond kwamen wy in *Lippſtad* ;
het eerſte bloeiend , aangenaam en bekoorlyk
oord , dat ons in *Westfaalen* voorgekomen was .
De Stad is regelmatig gebouwd , en heeft zulke
zindelyke en wel aangelegde ſtraaten , als ik ,
buiten de Nieuwſtad te *Kopenbagen* en die te
Kaſſel , tot hier toe nog ergens gevonden had .
Alleen het uiterlyk voorkomen van deeze plaats
geeft een bloeienden welſtand , burgerlyk geluk

en goed bestier te kennen: Ook steekt de soort van menschen, welke men hier ziet, tegen die in het land van *Paderborn* en eenige andere gewesten in *Westfaalen*, op eene zeer aangename wyze af. Hier ziet men eens wederom aanzichten, wier trekken niet mismaakt zyn, en oogen, uit welke blygeestige, vrolyke, werkzaame en verstandige zielen kyken. Hier wordt de Reiziger weder vergenoegd, en wenschte hier zyn verblyf langer te kunnen houden.

En vanwaar deeze welstand, deeze grooter beschaaving en werkzaamheid? Van twee oorzaken: van de godsdienstige en burgerlyke gesteldheid deezer Stad.

De inwooners zyn voor het grootste gedeelte Protestanten, en het is een bekende en ontegenzeggelyke waarheid, dat het Protestantsche Christendom, al het overige gelyk gesteld, voor de verlichting en werkzaamheid der menschen, en bygevolg voor den volmaakten bloei van steden en landen, voordeeliger is, dan het Roomsch-katholyke. Hiervan vindt men de klaarste blyken overal, waar de één of de andere van beide deeze belydenissen de heerschen-^dde is, zonder uitzondering, indien naamelyk voor het overige alle andere omstandigheden gelyk staan.

Wat

Wat betreft de burgerlyke staatsgesteldheid deezcr plaats, behoort zy aan den Koning van *Pruisfen*, als Graaf van der Mark, en den Graaf van der *Lippe* gemeenschappelyk, echter zodanig, dat de Pruisfische invloed — gelyk zulks gemeenlyk het geval is, wanneer een sterker en een zwakker iets in gemeenschap bezitten — dien van van der *Lippe* verre te boven gaat. Nu heeft deezze Stad, boven andere onder de Pruisfische regeering staande steden, het grootte voorrecht, dat zy van accyfen, van kontrebande en andere den koophandel bezwaarende dingen niets weet, maar den Koning jaarlyks zekere vast bepaalde fom betaalt. Maar nu, waarvryheid over 't algemeen en vryheid in den handel in 't byzonder heerschen, daar bloeijen ook vermeerdering en handteering in alle takken, en de menschen bevinden 'er zich wel.

De voornaamste takken van koophandel deezzer aangename plaats, zyn landbouw, graanhandel en veefokkery, vooral van verkens. Zy ligt aan de *Lippe* en was weleer een sterke vesting (*); doch sedert den vrede, die van den
 haa-

(*) In eenige nieuwe Aardryks-beschryvingen wordt zy thans nog, hoewel ten onrechte, als een vesting beschreeven.

zevenjarige oorlog eeneinde maakte, zyh haare vestingwerken geheel geslecht, zo dat zy thans een open plaats is. Men zegt, dat de Grootc FREDRIK belaste haar te slechten, uit hoofde van zyn misnoegen, opgevat tegen het Engelsche en Hannovers Ministerie, omdat deeze, vermits zy eenen vrede slooten voor dat hy daarmede tot stand konde komen, hem in dien tyd lieten zitten. *Lippstad* was naamelyk een goede voormuur van het Keurvorstendom *Hannover*, wanneer het van den kant van het westen eenen aanval te vreezen had, en met *Pruisfen* verbonden was. Thans heeft het van deezen kant slegts alleen zyne eigen vesting *Hameln*.

Wy reisden met het vallen van den nacht weder van daar, en bereikten den volgenden morgen de Pruisfische Stad *Hamm*, in het Graaffschap *Mark*, waarvan zy de Hoofdstad is. Wy hielden ons hier niet langer op, dan noodig was om de postpaarden voor andere te verwisfelen, en een goed ontbyt van grof roggebrood en Westfaalsche ham te gebruiken. Wy lieten ons deeze voedzaame voortbrengfelen van dit land zeer wel smaaken; doch twee van ons hadden in 't vervolg reden om te wenschen, dat ze hun minder goed gesmaakt hadden. —

Deeze plaats, die te vooren ook een vesting

was, is na den zevenjaarigen oorlog insgelyks
 geslecht. In den gemelden oorlog viel tusfchen
 deeze Stad en het dorp *Fielingshausen* een veld-
 slag voor tusfchen de Geällieerden en Franschen,
 waarin de laaften geslaagen wierden. By de
 overwinnende Armée wierd de rechter vleugel
 gecommandeerd door den Hertog FERDINAND,
 en de flinker door den thans regeerenden Hertog
 (van *Brunswyk*,) die toen nog Erf-Prins was.

De gevolgen van het hier genooten Westfaalsch
 ootbyt, waaraan onze Saxifche maagen nog niet
 gewoon waren, noodzaakten ons den eerstvol-
 genden nacht in een dorp te blyven liggen.

Niets is voor Reizigers, wier weg door veele
 kleine landen loopt, onder verfchillende regeerin-
 gen fttaande, lastiger, dan de menigvuldige ver-
 anderingen van de muntfpeciën, die in elk dee-
 zer landen gangbaar zyn. Hier, in deeze gewes-
 ten, kenschetst zich in 'tbyzonder de kleine munt
 door grappige naamen. Men heeft 'er *Vosfen*,
 (ftukjes van een penning;) *Vetmannetjes*, van
 twee penningen, of een halve ftuiver; *Stuivers*
 (vier penningen;) *Pietermannetjes*, van vyf pen-
 ningen, en *Casmannetjes*, (van drie ftuivers,
 naar hollandsch geld gerekend.) Vooral in de
 landftreek tusfchen *Hamm* en *Duisburg*, waar
 men het Keulfsche grondgebied aandoet, wor-
 der

den deeze zeldzaame naamen iemand zo dikwerf in de ooren gefchreeuwd, dat ik geloof wy ze nimmer wederom zullen vergeeten. Men kan naauwlyks eenige honderd fchreden ryden, of men komt aan eenen fluitboom, hier te land *Purrier* — in de plaats van *Barriere* — genoemd; dan hoort men den ontvanger roepen: „ *Purrier-geld*, Heeren! zo of zo veel *vossen*, „ *vetmannetjes*, *stuivers* enz. “. Hoe dikwyls deeze contributie moet betaald worden, kunt gy daaruit opmaaken, dat wy van eene enkele ftation tot de ander, te weten tufchen *Herten* en *Duisburg*, op deeze, verbaazend ophoudende wyze, niet minder, dan vier- en twintig *stuivers* aan *Vossen* en *Vetmannetjes* kwyt waren. Gy verbeeldt u mogelyk, dat men daarvoor altoos op fchoone wel onderhouden konfttraaten rydt? Ja, het gelykt er wel na! Behalven een klein eindwega waar men dezelve vindt, is het overige flegts een geheel gemeene weg, waar op men de verbeteringen, waartoe het *Purrier-geld* betaald wordt, doorgaans vruchteloos zoekt. Hoe trotsch word men hier op ons Brunswyfsch vaderland, alwaar de edelmoedige Regeering konfttraaten aanlegt en onderhoudt, zonder éenen penning, nog minder een *Vetmannetje* of *Casmannetje* daarvoor te laaten betaalen!

Duisburg is, even gelyk *Lippstad* en *Hamn*, een Stad van een maatige grootte. Men rekent dezelve ten naaften by op 350 huizen, zy ligt aan de *Rboer*, die in den naby vloeijenden *Rbyn* uitloopt.

Dat zy in het Hertogdom *Kleef* ligt, en dat dit mede tot de Westfaalsche Staaten van den Koning van Pruissen behoort, zal u zekerlyk wel bekend weezen. De Akademie in deeze Stad, is onder alle de protestantsche Akademiën in Duitschland, een van de kleinsten, vermits zich aldaar niet boven de 60 of 70 Studenten ophouden. Zy zou van veel meer belang kunnen worden, indien men zorg droeg, dat ook Luterfche jonge Godgeleerden hunne studiën hier konden voortzetten. Wat de reden is, dat de Pruisfische Regeering, die toch op alles, wat de verbetering van stad en land betreft, tot hietoe zo oplettend is geweest, verzuimd hebbe, deeze schikking te maaken, wéet ik niet (*). Misschien heeft zy daarby in aanmerking genomen, dat het voor de Westfaalsche jonge Godgeleerden wel niet kwaad zyn zoude, om een
wei-

(*) Eenige maanden na dat de Schryver hier is geweest, heeft men volgens de Nieuwspapieren deeze uitbreiding der Akademie indedaad bellooten.

weinig buiten de landpaalen van *Westfaalen* te komen, om de zeden, gewoonten en onderscheidene bezigheden der menschen in andere Provinciën te zien; en ik moet wel bekennen, dat deeze beweegreden ook in myne oogen van zeer veel gewigt is.

De duitfche taal verliest zich hier allengs in de Nederduitsche, zo dat men niet wel meer onderscheiden kan, of dat geene, wat men hoort, nog duitfch, dan of het reeds nederduitsch is.

Voor het overige fchynt de ftad door fabricken en handel bloeiende, en naar maate van haaren omtrek een zeer bevolkte plaats te wezen.

Wy reeden nog op den zelfden dag, dat wy hier aangekomen waren, verder; lieten ons by *Urdingen* — eene vry regelmaatige en net gebouwde kleine ftad van den Keurvorst van Keulen — over den *Rbyn* zetten, en kwamen in het vallen van den avond hier in *Crefeld*.

Crefeld is de netfte, zindelykfte, aangenaamfte en bloeiendfte Manufactuur-ftad, welke ik ooit gezien heb. Alleen het gezicht op dezelve maakt den vreemdeling, zo dra hy binnen deeze ftad komt, blyde en vrolyk. De fraaije, langs de huizen aangelegde straat, met steenen van verfcheide kleuren, is zo zindelyk, als of zy

dagelyks wierd afgespoeld, en zo effen als of de steenen geslepen waren. De huizen zyn van gebakken steenen en in den Hollandschen smaak, gebouwd, echter met meer verscheidenheid dan aan de Hollandsche manier van bouwen pleegt eigen te zyn. De meeste huizen zyn van een uithangbord voorzien.

Zulks komt den reiziger, die zich verbeeldt dat alle deezē huizen met uithangborden herbergen zyn, vreemd voor; doch van achteren ontdekt hy, dat een uithangbord hier te land dient, om de huizen gemakkelyk daardoor te kunnen onderscheiden, en geenszins altoos op herbergen doelt.

Deeze nette en nyvere stad wordt op 700 gebouwen gerekend. By eene gewoone bevolking zou dezelve dus omtrent 4000 inwooners moeten hebben; doch men rekent hier de volksmenigte op 7000 zielen. Dit zou iemand by den eersten opslag ongelooflyk toefchynen, zō men daarby niet in aanmerking nam, dat de meeste huizen niet alleen door fabrikanten bewoond, maar dat in dezelve ook knochten en leerlingen gevonden worden.

Gy hebt deezen zomer by ons een gedeelte der waardige famielie VAN DER LEYEN kennen, aan welke deeze stad voornaamelyk haaren bloei te danken heeft; wy hebben heden

den met de overige leden deezer familie kennis gemaakt, en bragten in haaren kring den aangenamen avond door, welken wy tot hiertoe nog op onze reis hebben gehad. Het valt moeijelyk te bepaalen, of de eerwaardige Vader, en zyne veelbeloovende zoonen, of de goede, voortreffelyke Moeder met haare beminnyke dochters, benevens de achtenswaardige nabestaanden deezer aanzienlyke en gelukkige familie, den meesten eerbied verdienen.

Dit is zeker, dat zy allen door zekeren graad van geestelyke en zedelyke beschaaving, doch bovenal door eenen graad van goedaardigheid en dienstvaardigheid, uitmunten, die deeze edele familie doet voorkomen als de beminnyswaardigste die ik ken. Morgen zullen wy haare groote fabriek bezien. Inmiddels zy u, myn lieve Lotje, een goeden nacht gewenscht.

V E R V O L G.

Crefeld den 23. July 1789.

Ik haast my, myn lieve Kind! om u vóór ons vertrek van hier, het welk over eenige uren zal plaats hebben, nog rekenfchap te geeven van dat geene, wat wy deezen morgen hier gezien en waargenomen hebben.

Wy bezagen de verwonderenswaardige fluweel- en zyden-fabriek des Heeren **VAN DER LEYEN**, een werk, 't welk niet alleen deeze familie en niet alleen deeze plaats, maar geheel Duitschland tot eer verftrekt. Men verbeeldt zich, wanneer men dezelve ziet, in een der voornaamfte Manufactuur-fteden van *Engeland* te weezen; zo groot is de uitgeftektheid van deeze fabriek, zo wel uitgedacht de werktuigen, zo voorbeeldig de daarby overal doorftraalende geregeldheid en zindelykheid. Van de uitgeftektheid deezer fabrieken, zult gy een denkbeeld kunnen vormen, wanneer ik u zeg, dat by de zes duizend menfchen daarin hun werk vinden, en dat behalven eenige gebouwen, die wel naar paleizen gelyken, geheele ftraaten van kleiner huizen, daartoe behooren, die inwendig doorgeflogen zyn, zo dat men uit de eene werkplaats in de andere treedt, en allen onder één dak fchyppen te zyn.

in

Vooral is zeer aanmerkenswaardig een zaal vol met werktuigen, zynde een eigenlyke haspel, die van een enkel paard, dat onder dezelve op een waterpas liggende schyf staat en onophoudelyk trapt, zonder van de plaats te komen, wordt bewogen, en waardoor veele duizend draaden tevens worden afgehaspeld. Denk eens welk een menigte van menschen-handen dit moet uitwinnen! Het paard staat geblindoekt aan eenen pylaar gespannen, en terwyl het zelve, gelyk een paard 't welk aan den wagen trekt, zyne krachten inspant en daarby den eenen voet na den anderen opbeurd; verbeeldt het zich altoos voorwaards te stappen, daar het echter op de plaats blyft staan, en alleenlyk de onder zyne voeten liggende schyf, als het eerste dryfrad van het verbaazend groot werktuig, aan den gang helpt. Ik dacht hierby, of mischien wy arme blinde menschen in de oogen van den lieven God, die het groote werktuig van het Heelal overziet en bestiert, niet dikwerf de zelfde rol speelen, als dit paard. Wy verbeelden ons somtyds wonder veel uit te voeren, en doen wezenlyk voor het geheel, geheel iets anders, dan wy denken; werken indedaad toch tot geheel andere bedoelingen, dan wy ons wel verbeelden. Me-

nigeeen, denkt daarby dat hy magtig sterk voortflapt, en blyft evenwel, als men 't by het licht befchouwt, met opzigt tot de waare zedelyke volmaaking op den zelfden plek ftaan, waar hy reeds voor jaaren ftond. Menigeeen is ook wel over zyn lot misnoegd, om dat hy juist niet zo werkzaam zyn kan, als hy wel wenscht, en verbeeldt zich, dat hy, terwyl hy zyn hem voorgefchreeven werktuiglyk dagwerk verricht, iets van zeer weinig belang, en voor het geheel iets zeer onnuts verricht, terwyl hy misfchien, even gelyk dit paard, door zynen gering-fchy-nenden arbeid, zonder zulks te weten of te vermoeden, een magtig dryfrad in beweging brengt, het welk ten beste van het geheel on-eindig veel goeds bewerkt. Dit laafte ver-frekke ons tot troost, wanneer ons de moed begint te ontzinken, en het eerfte tot veröotmoediging, wanneer wy gevaar loopen van trotsch en verwaand te worden! Laat ons myn lieve Dochter! op elken dag doen, wat ons be-roep en pligt van ons eifchen, het moge zo klein of zo groot weezen, als het wil: dan kunnen wy verzekerd zyn, dat wy in de groote werkplaats van God, gewisfelyk iets verrichten, 't welk nuttig en verdienstelyk is, en dat ons zulks, zonder dat wy 't weten, in reke-ning

ning gebragt, en op zyn tyd vergolden zal worden.

Bovenal trokkèn de Darnast-weveryën myne opmerking. Doch niettegenstaande de daartoe verëischte handgrèepèn zo eenvoudig zyn, dat by ieder getouw juist tot dat geene, 't welk de meeste kónst in de zaak schynt te verëischen, flegts een jongen gebruikt wordt: begreep ik 'er echter niets van, en kon ondanks de scherpste oplettendheid dèn samenhang tusschen dat geene, 't welk de jongen deed, en dat geene, wat 'er uit voortkwam, niet inzien. De jongen staat naamelyk naast een draadwerk ter zyde van het Weefgetouw hangende, het *Harnas* genoemd, het welk bestaat uit onnoemelyk veel draaden, dië ten deele lynrecht neêrhangen, ten deele ook waterpás loopen, en in de konsttaal door de twee uitdrukkingen *zwart* en *wit* onderscheiden worden. Terwyl nu de jongen beurtelings zwart en wit grypt, ónstaat daardoor het patroon van het weeffel, 't welk de meester, die op den weeverstoel zit, ten zelfden tyde tot stand brengt.

Toen ik my vruchteloos bemoeide, om dezen samenhang te begrypen, en eindelyk misnoegd wierd over myn zwak bekrompen verstand, verhaalde een van de Heeren VAN DER LEYEN, die de goedheid had, om ons zelve

rond

rond te leiden, de volgende anekdote, die my wederom eenigzins met my zelve verzoende.

De groote FREDRIK was eens hier, en het ging hem even als my. Hy wilde de Damastwevery niet slegts zien, maar ook begrypen. Hy deed tot dat einde verscheiden vraagen aan den werkmeester, die zich verbeeldde, hem het mechanismus zo duidelyk aan 't verstand te brengen, dat een kind hem begrypen kon, terwyl hy zich daarby bediende van de konstwoorden, aan welke hy wel, maar niet de Koning gewoon was. „Zie, Mynheer de Koning! zeide hy, „nu grypt de jongen zwart, dan wit „ en vervolgens weder zwart enz.” Goed; antwoordde FREDRIK; maar wat noemt gy zwart en wit? „Ja, hernam de Werkmeester, „ (min of meer gemelyk) als gy dit niet eens „ weet; dan kan ik u niet helpen.” De Koning lagchte en ging verder.

Eenige jaaren daarna, kwam 's Konings Zuster, de Princes AMALIA, ook hier door, en bezag insgelyks de Fabrieken, en wilde zich de zelfde zaak door den zelfden Werkmeester laten verklaaren. Deeze praatte haar op zyn manier mede veel van zwart en wit voor; doch de Princes moest eindelyk ook bekennen, dat zy 'er niets van begreep. „Ik ge-
„ loof

„ loof het zeer wel, antwoordde de Wever;
 „ uw broeder kon 't immers ook niet begrypen!”

Nog bezagen wy heden het Kweekfchool van den Heere SCHEEL, 't welk door de daarin heerschende orde en uitneemende zindelykheid, gelyk ook door de goede en verftandige grondbeginfelen van opvoeding, die men daarin volgt, boven veel anderen uitmunt.

Wanneer men hiermede eenige verder naar het Oosten liggende Westfaalsche Gewesten vergelykt, en het onderscheid ontdekt, 't welk in betrekking tot beschaving, nyverheid en de geheele ontzwochteling der menschelyke vermogens, tusfchen dezelve en deeze bloeiende Fabriek-Stad plaats heeft: zou men het byna voor onmogelyk houden, dat beiden in één en den zelfden Duitschen Kreits liggen. Men kan zich veelmeer naauwlyks onthouden, van zich te verbeelden, dat men van daar tot hiertoe, ten minften eenige honderd mylen naar een gelukkiger luchtstreek moet afgelegd hebben. Zo merkelyk is het onderscheid tusfchen beiden. Hier is alles even vrolyk, alles even werkzaam, alles even naarftig. Hier vindt men overal welvaart en burgerlyk geluk. Maar vanwaar dan dit verbaazend onderscheid, 't welk wy reeds by *Lippftad* hebben opgemerkt? De
 op-

oplossing deezer vraag, ligt in de twee woorden: VRYHEID EN VERDRAAGZAAMHEID! Waar deeze heerschen, daargaat alles wel; daar bloeijen de Staaten en afzonderlyke huisgezinnen; daar ontwikkelt zich ieder kiempje tot de menschelyke volmaaktheid en geluk. Beide deeze goederen, zo dierbaar voor het gezellige leven — de grootsten, die 'er gevonden worden, en waarvan het eerste het ander in zich bevat of liever overtollig maakt, dewyl daar ter plaatse, alwaar wezenlyke burgerlyke Vryheid heerscht, ook ieder gelooven mag, wat zyn geweeten hem beveelt te gelooven, en 'er dus geen verdraagzaamheid meer noodig is — beiden zyn het goede *Crefeld* in eenen hoogen graad te deel gevallen; en ook dit geluk moet hetzelfde voor een gedeelte dank weeten aan de wysheid en voorzorg van de zelfde edele familie, die over 't algemeen voor deszelfs bloeijenden welstand zorg draagt.

Na dat de groote FREDRIK deeze Fabrieken beziën, en het grootste genoegens daarover betuigd had, voegde hy 'er by: „Braave menschen, ik wensch dat gy in uwe nyverheid „moogt voortgaan; ik wensch zulks om uwentwil, niet om mynentwil: want het geen ik 'er voor „my van heb, is zeer weinig en byna niet noemens- „mens:

„ menswaardig — weet gy ook hoe veel het be-
 „ draagt ? ” Een van de Heeren VAN DER LEYEN
 vatte het woord op en zeide: Wy weten wel,
 SIRE! hoe veel wy jaarlyks moeten opbrengen:
 doch hoe veel daar van in uwe kas komt, is ons
 onbekend. „ Goed, antwoordde de Koning, ik
 „ zal 't u zeggen; ” en noemde eene geringe
 som — „ dit, voegde hy 'er by, en geen duit
 „ meer, brengt gy my jaarlyks op. ” Mogt uwe
 Majesteit dan goedvinden, hernam de Heer
 VAN DER LEYEN, deeze of ook nog een
 grooter som van ons zelve aan te neemen, en
 ons te versoonen van Commissiën, visiteer-
 ders, en andere diergelyke lastige meubelen voor
 den Koophandel! De Koning nam genoeg in
 deezen voorflag; keurde denzelven oogenblikke-
 lyk goed, en sedert dien tyd geniet *Crefeld* voor
 een zeer maatige belasting, die het jaarlyks zelf
 opbrengt, eene volmaakte vryheid in den Koop-
 handel.

Wat toch mag wel de reden wezen, dat de
 Regenten, dit gemakkelyke middel, om hunne
 Ingezetenen te ondersteunen en hunne Staaten te
 doen bloeijen, niet overal gebruiken? Waarom
 niet liever de milliöenen, die de zwerm van
 Accys-bedienden, Ontfangers en Verklikkers
 wegneemt, voor zich zelve en hunne Ingeze-

tenen bezuinigd, en de laatste daardoor van de verzoeking, om verboden waaren in het land te brengen, bevryd? Dat men zulk een verstandige magtregel eertyds, toen men nog de opkomsten van den Staat zeer geheim hield, vernydde, is begrypelyk: doch dat men denzelve nu nog niet in het werk stelt, daar de staatkundige Schryvers den Koningen en Vorsten hun inkomen byna tot een stuiver toe kunnen nareekenen: is misfchien alleen daaraan toe te schryven, dat de Ministers vry veel van hunnen invloed, magt en aanzien zouden verliezen, indien zy niet meer zo veel Ontvangers- en Verklikkers plaatsen te begeeven hadden, terwyl in dit geval elke Provincie en ieder plaats, dat geene wat zy voor den Staat moesten opbrengen, buiten de meergemelde lieden byëenbrengen, en in de kassen van den Staat zouden leveren. Deeze zullen zich dehalven wel wachten, om hunne Meesters een voorstel te doen, waarby wel de Vorst en het Land winnen, maar zy zelve veel van hun gezag en invloed zouden verliezen.

Wat de verdraagzaamheid of liever de vryheid van Godsdienstoeffening aangaat — want het is tyd, het verwaande woord *Verdraagzaamheid*, in deezen zin genomen, uit de taal

taal van elk volk, 't welk aanspraak maakt op beschaving en verlichting, geheel uitteroeijen — de inwoonders van *Crefeld* genieten ook deezen kostelyken schat der menschheid in eenen uitsteekenden graad. Weleer was dit het geval niet. Hier wierden wel menschen van alle gezindheden en belydenisfen opgenomen, ook werd een vrye openlyke Godsdienstoeffening, aan elk op zyn wyze, toegestaan; doch de onverstandige menschen haatten en vervolgden elkander onderling, gelyk het gemeenlyk gaat; tot dat eindelyk dezelfde braave Heer VAN DER LEYEN, dien gy kent, eenen inval had, welke de zaak op eenmaal een geheel anderen keer deed neemen. Hy noodigde, zonder iets van zyn voorneemen te laten blyken, een groot gezelschap van perfoonen van alle gezindheden en belydenisfen, en droeg zorg, dat men recht hartelyk bly en vrolyk moest worden. By de intrede in de zaal, alwaar het gezelschap vergaderde, toonde zekerlyk menigeen zyn verwondering, en kon niet begrypen, hoe men zò onoverlegd had kunnen goed vinden, eenen Lutheraan met Gereformeerden, eenen Gereformeerde met Roomsche Katholyken, en deezen wederom met Mennonieten en andere Kerkgemeenten by elkander te noodigen. Doch men vond zich nu daar, en

was derhalven genoodzaakt, zich tot een onderling gesprek intelaaten. Dit gaf aanleiding, dat menigeen meer en meer begreep, dat deeze of geene, dien hy te vooren voor een afschuwelyk mensch had gehouden, omdat hy een Lutheraan, een Roomschgezinde, een Mennoniet enz. was, nu evenwel tegen zyne verwachting een beleefd en goed man scheen te weezen. Men wierd hoe langer hoe vrolyker en gemeenzaamer. Eindelyk zag men hier eenen Gereformeerde den Roomschgezinde, daár eenen Lutheraan den Mennoniet broederlyk de hand drukken en vriendschap met hem stichten. Het ys was gebrooken; dit voortreffelyk voorbeeld van christelyke verdraagzaamheid wierd door anderen gevolgd, en thans leeven allen als broederen te faamen. By alle plegtige gelegenheden, by voorbeeld, begraavenisfen, ziet men menschen van alle gezindheden en belydenisfen, zelfs derzelve Geestelyken, als elkander liefhebbende kinderen van éenen hemelschen Vader, ondereen gemengd.

Ik weet deeze byzonderheden, welke de edele familie van VAN DER LEYEN zo zeer tot eer verftrekt, niet van haar zelve, maar van andere menschen, die de groote verpligtingen,

wel-

welke *Crefeld* aan dit huis verschuldigd is, met dank en aandoening erkenden.

De Mennonieten maaken hier een gezindheid uit, zo vry als ik die ooit gezien heb. Zy staan onder geen Synode, dat zich met geloofszaaken bemoeit, hangen niet af van een Confistorie, 't welk over de gewetens heerscht, weeten van geen Symbolische boeken, neemen tot een rigtsnoer van hun geloof niets aan, dan den Bybel en hun eigen geweten — in één woord, zy zyn waare Protestanten, die tegen alle dwingelandy met betrekking tot het geloot protesteeren. Omtrent den doop onderscheiden zy zich van de strenger Mennonieten daardoor, dat zy iedereen de vryheid laten, zyn kind óf in de wieg, óf volgens het gebruik der eerste christelyke Kerk, dan eerst te laten doopen, wanneer het zelve tot gebruik van zyn verstand gekomen, en bekwaam is zyn geloofs-belydenis na een ryp overleg vrywillig afteleggen.

Dat de naam *Crefeld* in den zevenjaarigen oorlog door eenen veldslag is vermaard geworden, waarin onze braave Duitschers de veel talryker Franschen onder aanvoering van de Helden uit ons Vorstelyk huis, overwonnen, behoef ik eene inwooneresse van *Brunswyk* niet eerst te zeggen.

Ongaarne verlaat ik eene plaats, waar nog zo veel voor my optemeren en te leeren valt. Doch wy moeten haast maaken, zo de Paryzenaaren ons niet voorkomen, en het monster Despotismus geheel dooden zullen, eer dat wy nog by hen zullen aangekomen zyn. De posthoorn roept — ik omhels u, myn lieve Kind!

D E R D E B R I E F.

Aaken, den 25. July 1789.

W y kwamen hier gisteren morgen welbehouden aan, en hadden het genoeg van onze lieve vrienden, den G. R. van D. en onzen waarden St. veel gezonder te vinden, dan wy den eerstgenoemden nu twee jaaren geleden in *Saltzdable* zagen, en de laatste voor twee maanden nog was, toen hy herwaards reisde om de wateren van Aken te gebruiken. Het wederzien is toch een heerlyke zaak; en hoe rykelyk wordt niet de voorafgaande smart der scheiding daardoor vergoed! Ook wy, myn Kind! zullen zulks op nieuws ondervinden, wanneer ik, na de gelukkig afgelegde reis, met een nieuwe maat van gezondheid en blygeestigheid, in uwe armen vliegen zal.

Eergisteren nademiddag reeden wy van *Crefeld* naar *Gulik*.

Het Hertogdom *Gulik*, aan den Keurvorst van de *Paltz* toebehoorende, is een vlak land, ryk in vruchtbaare koorenvelden, maar arm in schoonheden der Natuur. Ook schynen de inwooneren van dit land armer te weezen, dan men van de bearbeiders van zulk een vruchtbaaren grond zou verwachten. De oorzaak hier-

van kan ik niet opgeeven, daar ik geen tyd gehad heb, om dezelve optespooren. Hoe veel ongelden hier te land moeten betaald worden, kunt gy inmiddels ten naaften by daaruit opmaken, dat wy op eenen weg van vier en een halve myl, voor een *chais* met twee paarden aan weggeld — tot in *Gulik* daaronder begrepen — niet minder dan vier en een halven gulden betaalen moesten, schoon de wegen juist niet de besten waren.

Gulik is een bevestigde, doch niet zeer bloeiende Stad, van een middelmaatigen omtrek. Zy ligt aan de *Roer* of *Rubr*. Indien ik u meer daarvan wilde verhaalen, zou ik het van anderen moeten ontleenen, en ter goeder trouw navertellen. Doch daartoe heb ik weinig lust. Zelfen konden wy hier niets opmerken, omdat wy slegts in den nacht een paar uren vertoefden, en met het aanbreeken van den dag reeds weder vertrokken.

Op den weg van *Gulik* naar *Aaken* ontmoette ons een mensch, wiens zeldzaame kleding onze geheele oplettendheid wekte. Hy droeg naamelyk over zynen rok eenen kleinen mantel van gewascht linnen, die alleen tot op de borst neêrhang; en deeze mantel was ten deele met mosfel-schulpen, ten deele met leoden beelden

den van Heiligen overäl rykelyk bezet. Wy lieten stil houden, ten einde van hem zelven te verneemen, wat deeze zeldzaame kleding betekende. En nu geef ik u drie dagen en drie nachten tyd, om te raaden, hoe 't daarmede gelegen was? Doch gy zoudt uw hoofd vruchteloos daarmede breeken, ik zal het u derhalven maar aanstonds zeggen.

De man was een Bedevaartganger, die van een heilige pelgrimagie wederkeerde, welke hy naar *St. Jago* in *Spanje*, tot een wonderdaadig beeld der Moedermaagd gedaan had. Daar had men hem den bovengenoemden zeldzaamen mantel gefchonken, die ten blyk moest strekken dat hy inderdaad aldaar geweest was. De man was uit *Zwaben*. Wy vroegen hem: waarom hy eigenlyk deeze verre reis ondernomen had? En hy was oprecht genoeg te bekennen, dat aardfche drangredenen aan zyn besluit meer deel hadden gehad, dan de zorg voor zyn zieleheil. Den voorigen herfst was het in *Zwaben* zeer duur en daar weinig te verdienen geweest. Dit bragt hem op de gedachten, eene bedevaart naar *St. Jago* te onderneemen, verzekerd dat men hem daar toch overal, waar Christenen, dat is, Roomsch-Katholyken wonen, zou voort helpen. — Ik trachtte hem overtehaalen, my

zyne mantel te verkoopen; doch deeze was van hem voor geen geld te koop, waarschynelyk dewyl hy aan denzelven een geheime kracht toeschreef, om hier zyn geluk, en hier namaals zyne zaligheid te bevorderen.

De vrye Ryksstad *Aaken* naderende, ziet men voor de eerste maal weder een gewest, 't welk door deszelfs grootte, verscheidenheid en schoonheid bekoort. Het is een groote valei, waarin eenige heuvels glooiende opryzen, op en tusfchen welke de aanzienelyke Stad met haare blinkende lyēn daken uitschittert. Tegens het zuidwesten, westen en noorden, is zy met niet zeer hooge bergen en heuvels omringd; maar tegens het zuidoosten breidt zich de holte, waarin zy ligt tot een ruime, zeer vruchtbaare en voortreffelyk bebouwde vlakte uit, aan welke in 't verschiet een zwart gebergte grenst.

De bevolking van deeze Stad zal ten naaften by zo groot zyn als van *Brunswyk*, schoon zy kleiner in den omtrek is. Zy heeft naamelyk tusfchen de 3 en 4000 huizen, en evenwel beloopt het getal van haare inwooneren byna 25000. De huizen zyn van gebakken steenen gemetsfeld; de straaten, gelyk in alle oude steden, voor een gedeelte krom, onregelmatig en vry slegt, en het

het gaan op dezelve valt wegens de heuvelachtige ligging der plaats, zeer lastig.

Tot den grootsten natuurlyken rykdom deezer stad, rekent men de mineraale wateren in dezelve en in haare nabyheid te *Burfsbeit*, welke een menigte van vreemdelingen en met hen veel geld in haaren schoot lokken. Doch ik voor my geloof, dat juist deeze byzonderheid de goede stad meer ongeluk, dan zegen toebrengt. Men weet naamelyk, dat daar ter plaatse, waar gezondheidsbronnen zyn, zich niet alleen zieken, die hulp noodig hebben, maar ook allerlei foort van slegt volk uit alle standen, — speeiers, zakkerollers, ryke dagdieven en wellustlingen van beide sekfen opdoen, en gemeenlyk eene pestachtige besmetting der zeden veroorzaaken. Dat zulks, helaas! te *Aaken* mede het geval is, kan niemand onbekend zyn. Het blykt ook uit haare vervallen staatsgesteldheid, uit het volslaagen gebrek aan patriotsche schikking ter beschaaving en veredeling der menschheid, uit haare innerlyke gistingen, uit de armoede van een gedeelte haarer inwooneren, uit de op haare straaten en in de kerken heerschende verbaazende bedelaary, en uit het geheele openlyk verval van dezelve, zo duidelyk, dat niemand zulks ontkennen kan.

Geld te winnen is wel op zich zelve zeer goed; doch wanneer zulks ten koste der zeden en zonder naarzigheid en moeite geschiedt, dan maakt het ryk, noch gelukkig; maar integendeel arm en ellendig.

Om te kunnen nagaan, welk slag van menschen hier uit alle gewesten en landen tefamenvloeit, moet men slegts in de zo genoemde *nieuwe Redoute* gaan. Dit is een prachtig gebouw, tot speelen en andere vermaakelykheden voor de brongasten opgericht, waarin het schandelyke handwerk, om elkander door middel van het spel te plunderen en aan den bedelzak te helpen, onder de bescherming der Overheid geoeffend wordt (*). Hier ziet men in vertrekken, met koningklyke pracht verciert, groote gezelschappen van beide sekfen en uit allerlei volk, rondom groote, groene speel-tafels vergaderd, en onder deezen zodanige gezichten, waaraan niets ontbreekt, dan de ingebrande galg, om by den eersten oogopslag met een volmaakte overtuiging te weten, tot welke verworpen klasfe van menschen zy behooren. Het is voor iemand, die zelve niet reeds
al-

(*) De Magistraat had deeze schandelyke handteering aan een gezelschap van Speelers voor omtrent 7200 guldens verpacht.

allen zedelyk gevoel verlooren heeft, onmogelyk om het in den dampkring van deeze lieden lang te kunnen uithouden.

De innerlyke gistingen der stad waren eenige jaaren geleden, zo hoog gerezen, dat de Keizer en het Ryk moesten toetreden, om haaren ondergang voor te komen. Sedert dien tyd heeft zy een bezetting van Paltfische troupen; en drie Ministers der Vorsten, die de Kreitsbrieven rond zenden, en Bestierders van den Westfaalschen Kreits — van den Koning van *Pruisfen*, als Hertog van *Cleeve*, van den Keurvorst van *Keulen*, als Bisfchop te *Munfter*, en van den Keurvorst van de *Palts*, als Hertog te *Gulik* — wierden herwaards gezonden, om de ingesloopenne groote misbruiken en ongeregeldheden afte-schaffen. Van *Pruisfen* is alhier onze vriend, de Heer Geheime Raad van ДОИМ. Men weet, dat deeze even zo wel door zyn verftand, door zyne uitgebreide en verlichte ftatkunde en door zyn edel karakter, als door zyne zending het onmiddelyk beroep heeft, aan een nieuwe constitutie voor deezen kleinen vryen Staat, gegrond op reden en recht te arbeiden, die naar alle waarschynelykheid een model van de voortreffelykfte ftatsgesteidheid zal worden, en de

ge-

gezonken welvaart van *Aaken* wederom herstellen.

Het gebied deezer stad beslaat nog geene twee mylen in 't vierkant; doch de luisterryke naam vergoedt den kleinen omtrek van hetzelfde. Het wordt naamelyk genoemd, *het Ryk*, of het *Ryk van Aaken*. Evenwel bedraagen de inkomsten van dit ryk 180000 guldens. De staats schulden zouden voor een veel grooter ryk wel kunnen bestaan; zy belooopen een millioen en agtmaal honderd duizend guldens. Waar aan dit geld besteed is, — laat zich niet wel zeggen. Openlyke schikkingen ter verbetering van de opvoeding, ter bevordering van nyverheid, tot den bloei der stad en haarer burgers over 't algemeen, kunnen weinig deel daarāan gehad hebben: want deeze zoekt men hier vruchteloos. Men heeft niet eens lantaarnen langs de fraat geplaatst, om dezelve des nachts goed te verlichten, het welk voor zodanig een aanmerkelyk oord zo noodzaakelyk is. Vanwaar dan omtrent twee milliōen guldens aan schulden?

Men ziet hoe waar het is, 't geen ik boven aanmerkte; dat al het geld, zonder behoorlyke nyverheid en ten koste der zedelykheid verworven,

ven, niet eens ryk, veel minder gelukkig maakt.

Indien *Aaken* geene mineraalbronnen had; indien derhalven ook niet zo veele deugnieten uit de nabyheid en van verre gewesten derwaards toevloeiden, of indien het zich aan deeze deugnieten niet sloorde, en aan dezelve het recht verkogt, om burgers en vreemdelingen binnen zyne muuren, onder de bescherming der overheid te plunderen; indien het veel meer alle poogingen aanwendde, om deszelfs gewigtige fabrieken, door het wegneemen der hinderpaalen, die dezelve in den weg liggen, te verbeteren; en indien het eindelyk zorg droeg voor een betere opvoeding en welgepast onderwys der jeugd: het zou dan onbetwistbaar ryk en gelukkig wezen. Dit alles zal nu ook waarschynelyk door de nieuwe staatsgesteldheid, welke men te gemoet ziet, bewerkt worden. Met opzicht tot de schandelyke spelen, heeft men nu reeds, in zo verre zulks by voorraad mogelyk was, een gelukkig begin gemaakt. Men heeft, naamelyk tot zo lang, dat de pachtjaaren zullen afgelopen zyn, dezelve voor zo verre bepaald, dat slegts vreemdelingen, maar niet de inwooners der stad, en de eerstgenoemden ook alleen

maar

maar op zekere bepaalde tyden, deeze zedc³ looze bezigheid mogen verrichten.

De belangryke fabrieken deezer stad, die nog van veel meerder belang zouden kunnen wezen, dan zy tot nu toe waren, zyn voornaamelyk laaken- en naalde-fabrieken. Het laaken, 't welk hier geweeven wordt, is uitsteekend goed, en beter koop, dan het Fransche en Hollandsche. Dit is de reden, waaröm hetzelve door Fransche en Hollandsche Kooplieden in menigte opgekogt, en vervolgens onder hunne eigene firma, als fransche en Hollandsche Waaren naar de verstaafgelegene landen, vooräl naar *Rusland*, sterk verzonden wordt. Doch onäangezien dit groot vertier, kunnen deeze fabrieken in *Aaken* zelfs naauwlyks bestaan. Twee hinderpaalen beletten den bloei van dezelve, te wecten: onverdraagzaamheid en een onverstandige dwingelandey der Gildens. De heerschende Godsdienst is hier de Roomsche-Katholyke; en men maakt den Protestantschen Fabrikeurs het verblyf alhier zo mocijelyk en onäangenaam, dat zy hunne nyverheid en hun vermogen liever naar de aangrenzende vrye Generaliteits-landen overplanten, dan zich te *Aaken* te laten drukken en vervolgen. De onverstandige en schadelyke dwingelandy der gildens, waarään alle werklieden alhier onder-

derworpen zyn, bestaat daarin, dat ieder Meester Schoenmaaker, Kleérmaaker enz. niet meer dan vier Knechts mag houden, en ieder Laaken-wever slegts op vier getouwen mag laaten werken. Wanneer men zich eigenlyk met opzet wilde verledigen, om iets uitte vinden, 't welk volstrekt tegenstrydig, voor alle nyverheid doodlyk en voor de welvaart van eene stad vernielend was: zou ik er zeer aan twyfelen, of men wel iets zoude kunnen uitvinden, dat meer aan dit oogmerk kon beantwoorden, dan even deeze gildenswetten. En evenwel thans heeft men dezelve reeds zo lang, en tot op deezen dag toe onveränderd gelaaten. Het gevolg daarvan was, dat de gegoede Reeders, die hunne fabrieken verder wenschten uittebreiden, zich genoodzaakt vonden, om dit oord te verlaaten, en zich in de nabuurschap op een Hollandschen bodem neêr te zetten. Zo ontstond, by voorbeeld, te *Niels*, een dorpje niet verre van hier in de Generaliteits-landen gelegen, de groote en zeer bezienswaardige laaken-fabriek van den Heer van KLEEMOND, werwaards wy deezen nademiddag, in gezelschap van onze vriendelyke vrienden, een aangenaam speelreisje gedaan hebben. Zo ontstonden andere fabrieken in andere aangrenzende plaatsen,

zen, die *Aaken*, indien het gewild had, allen binnen deszelfs muuren zou hebben kunnen vereenigen. Welke styfhoofdigheid, dat men zulks niet heeft willen doen! Doch ook dit groot gebrek der Staatsgefteldheid zal naar alle vermoeden mede weggenomen worden.

Heden bezagen wy ook nog den zogenoemden *Munfter*, dat is, de Domkerk, gelyk ook het Stadhuis, beiden gebouwen die bezienswaardig zyn. De Domkerk beftaat uit twee deelen, uit eenen hoogen Koepel, nog van KARL DEN GROOTEN afkomstig, als den eigenlyken Dom; en een daaraan gebouwd Koor, 't welk zo groot is, dat het op zichzelf voor een aanzienlyke Kerk zou kunnen doorgaan. Dit Koor is zo ongemeen licht, dat men het binnen dit hooge gebouw lichter meent te vinden, dan onder den vryën hemel, by helderen zonnefchyn. Zulks wordt waarfchynelyk veroorzaakt door het contrast, dat in deezen opzichte tufchen het minder verlicht rond hoofdgebouw, en dit langwerpige koor plaats heeft, welks zy-muuren, meer uit venfters dan muur beftaan.

Zo zeer men zich hier door den ongemeen hoogen graad van licht getroffen vindt, even zo zeer, doch flegts op een andere wyze, wordt men in den eerwaardigen en verheven Dom te

Metz,

Metz, door het heilig duister getroffen, welk denzelfven vervult, en het welk daar uit ontstaat, dat alle de venster-glaazen beschilderd en de muuren door het penseel des tyds byna zwart geworden zyn. Hier, te *Aaken*, verbeeldt men zich by de intrede van het bovengenoemde koor een hooger licht geweest, te *Metz* daarentegen het sombere Allerheiligste in te treden, alwaar het den sterveling nog niet vergund is klaar te zien. Door het één zo wel als het ander wordt men, ik weet niet hoe, aangedaan, en vatbaar voor een verhevener gevoel, wel beantwoordende aan de bedoeling van dit gebouw.

De bedelaars hebben hier, even gelyk te *Keulen*, in de ingangen en portalen der Kerken hunne gepachte of zelfs wel erfelyke plaatsen, alwaar het hun vergund is, de inkomende en uitgaande menschen, somtyds met de grootste onbeschaamdheid lastig te vallen.

Het Stadhuis is insgelyks een bezienswaardig, doch geen modern gebouw. Men ziet op hetzelfde eenen Tooren, die men zegt van den broeder van Keizer *Nero* afkomstig te zyn, welke gelyk men weet, in het midden der eerste eeuw leefde, zo dat deeze Tooren, indien het waar is wat men van deszelfs oorsprong

zegt, niet minder dan zeventien eeuwen oud zoude weezen. Meer, dan op deeze gefchiedkundige byzonderheid, kan men flaat maaken op deeze, dat de muur, waarmede **KAREL DE GROOTE** deeze Stad voor omtrent duizend jaaren omringde, thans nog voor een gedeelte, hoewel zeer vervallen en binnen de Stad, te zien is, zynde federt eenigen tyd veel verder uitgezet. In het Stadhuis ziet men de groote Zaal, op welke in 't jaar 1748 de *Aakenfche Vrede* geflooten wierd. Hy is verfierd met alle de afbeeldfelen der Gevolmagtigden, die tot deezen Vredonhandel zyn verfcheenen.

Mifchien zult gy 't ook nog als iets aanmerkelyks van *Aaken* befchouwen, dat de Stadhuisbediende, welke ons rond leidde, in het voorige jaar Raadsheer was geweest. Dit geval is hier niet vreemd. De Raads-leden worden alle jaaren op nieuws gekooren; en ieder burger, van wat fland ook, is verkiesbaar. Dit mag op zichzelve zeer goed weezen; doch eenige Aristokraatfche Familiën wiften het door omkoopingen en een onbetamelyken invloed zodanig te befieren, dat zyzelve altoos in de eerfte plaats, en dan vervolgens voor het grootfte gedeelte zodanige armhartige voorwerpen ver-

verkooren wierden, die zy konden leiden naar hun goedvinden. Dit schreeuwend misbruik veroorzaakte eindelyk een oproer onder de Burgery, waarby zelfs bloed gestort wierd, en dit gaf aanleiding tot de Keizerlyke Commissie, die de verwarde zaaken der Stad wederom zal herstellen.

Zy, die by dit oproer de voornaamste rol speelden, waren de zogenoemde (knuppelaars); dat is de armoedige bewooners der Jakobs-sstraat, welken dien naam ontvangen hebben van het werktuig, waarmede zy zo bekwaam en nadrukkelyk weeten om te gaan; een geducht menschen-geflacht, het welk by alle gelegenheden gereed is tot krakkeelen en slaan, waar voor derhalven ook een ieder, die verstandig is, gaarne uit den weg gaat.

Ik heb boven gezegd, dat het niet wel te begrypen was, waartoe deeze kleine Staat by een inkomen van 180000 guldens, een millioen en agtmaal honderd duizend guldens besteed heeft, die dezelve is schuldig geworden. Eén post kan ik evenwel opgeeven. Te weeten: men houdt jaarlyks een plegtigen omgang met het beeld van KAREL DEN GROOTEN. Deeze figuur is zodanig gemaakt, dat zy, zodra de trein op de markt gekomen is, het hoofd

ik weet niet door welke werktuigkundige in-
 richting, — naar het Stadhnis toe draait.
 Zy is versierd met een verbaazend-groote pruik,
 en deeze moet alle jaar tot de bovengenoemde
 plegtigheid op nieuws gekruld worden. De
 Hairkapper, die de eer heeft, van zulks te ver-
 richten, ontvangt daarvoor, zo ik wel gehoord
 heb, de bepaalden som van tien daalders of
 agtien guldens; en deeze uitgaave staat op de
 jaarlyksche rekening boven aan. Dus luidt de
 eerste post op deeze rekening:

Voor het krullen van de pruik van
Karel den Grooten . . . f 13 . 0

Hoe klein voor 't overige het ryk van *Aaken*
 ook is; heeft het nothans iets, 't geen in veele
 uitgestrekte ryken ontbreekt, ook bergwerken,
 naamelyk yzer- lood- zwavel- galmei- en steen-
 koolen-groeven. Doch men meent, dat deeze
 bergwerken nog veel meer zouden kunnen uit-
 leveren, dan zy tot hier toe uitgeleverd heb-
 ben; het geen ik niet kan beslissen. Ondertus-
 schen worden deeze steenkoolen mede voor de
 beste gerekend.

Dit zy genoeg van *Aaken*. Den eerstvolgen-
 den Brief schryf ik u uit *Spaa*, werwaards wy

moer

morgen vertrekken. Tot onze grootste spyt; hoewel met een hartelyke deelneeming, hebben wy hier vernomen, dat de braave Paryfenaaren ons evenwel voorgekomen zyn, en het gordyn van het groote tooneel, dat zy vertoonen zullen, en 't welk wy zo gaarne van den beginn af aan gezien hadden, indedaad reeds hebben opgehaald. Geheel *Parys*, zegt men, is in de wapenen, en de Bastille reeds veröverd. De hoofden der Aristokraatfche dwingelanden vliegen als raapen, en de Koningklyke troepen hebben het haazepad gekoozen. Verheug u myn lieve *LOTTE!* vier- en twintig milliöenen slaaven zullen het juk der onderdrukking kloekmoedig afwerpen, en van gemishandelde lastdieren — *Menschen* worden! Wat voorrecht voor ons, dat wy deeze groote gebeurtenis der waereld beleefd hebben! Myn reisgenooten en ik haasten ons, zo veel wy kunnen, om ten minsten het tweede bedryf van dit schouwspel te zien vertoonen.

VIERDE BRIEF.

Span, den 27. July 1789.

Ik ga voort, myn Kind! dat geene, wat ik van den slaap in onze reis kan affnipperen, daartoe te besteeden, dat ik alles voor u opteeken wat ik opmerkenswaardig oordeel, en 't geen ik my vleien durf, dat gy 't niet ongaarne zult lezen.

Gisteren avond ten negen uure kwamen wy hier aan, nadat wy van *Aaken* tot hier zulk een aangenaamen weg hadden afgelegd; als ons op onze reis nog niet is voorgekomen. Deeze weg is waardig denzelven andermaal in gedachten af te leggen. Ten dien einde zal ik u daarvan eene korte beschryving geeven.

Zodra men *Aaken* verlaaten heeft, verheft zich het land tot een aanmerkelyke hoogte, van welke men in het zogenoemde *Ryk* deezer Stad, en in de omliggende door bergen en heuvels ingeslooten landstreek, als in eenen grooten, doch niet zeer diepen ketel, neêrziet.

Vermits dit geheele fraaije landschap meer bestaat uit tuinen, beemden, boomen en haagen, dan opene velden, schynt hetzelve, wanneer men van boven neêrziet, met donkerblau-

blauwe verw getekend en daarby sterk in fchaduw gelegd te zyn; terwyl de Stad zelve ten deele door de lichte kleuren van haare huizen, ten deele door haare blinkende lyën daken, ten deele door den heuvelächtigen grond, waarop zy staat, uit deezen donker-fchynenden grond uitfteekend opryst. De reiziger, die door *Nederfaven* en *Westfaalen* kwam, alwaar hy geen foortgelyk landfchap vond, ontdekt hier iets nieuws en aangenaams.

Men rydt niet lang, of men bereikt het land van *Limburg*, het geen men weet dat voor 't grootfte gedeelte tot de Oostenrykfche Nederlanden behoort. De Hollanders bezitten een kleiner gedeelte van hetzelfde. — Hier begint de eerften fraaije konstftraat, die van hier tot aan *Parys* toe onafgebrooken voortloopt. Deze is wel met fteenen geplaveid, doch niet met kei- of rivier-zand bedekt; maar de fteenen van de ftraat zyn zo regelmatig gelegd, en maaken dezelve zo volkomen effen, dat men 'er met het grootfte gemak over heenen rolt.

Byna drie uren van *Aaken* ligt aan deeze fraaije ftraat een herberg, *Bel-oeil* (Schoon-oog) genoemd. Tot hier toe verzelden ons onze vrienden uit *Aaken*. Het gezicht uit dit huis, ftaande op een hoogte, waarvan het ook

den naam draagt, is onbeschryfelyk schoon. Naar het oosten ziet men over het Limburgsche, en naar het westen op de Generaliteits landen naar *Mastricht*. Alle deeze ryke gewesten, alwaar men byna in 't geheel geen koorenland, maarenke beemden, tuinen en bosfschaadje vindt, schynen van deeze verheven plaats beschouwd, een diepe onmetelyk-groote valei te weezen, welke uit hoofde van de onnoemelyke haagen, die dezelve als met een net doorsnyden, en door de menigte van ooftboomen, die men overal geplant heeft, zich allerverrukelykst in een mengeling van de fraaifte kleuren opdoet. Naar het oosten ziet men de Hoofdstad van het land, *Limburg*, op eenen heuvel liggen, en verder in 't verschiet wordt den horizont gevormd door de hooge *Ardenne*, een gebergte dat tot dit gewest voortloopt, en by de dertig mylen lang is. De groote rykdom van dit land bestaat in vruchtbaare beemden en weilanden. Vandaar de voortreffelyke Boter en de vette Limburgsche Kaas, die u niet onbekend is.

Nadat wy in dit aangenaam oord een verge-
noegd middagmaal hadden gehouden, moesten
wy van onze vrienden scheiden. Zy reeden
terug naar *Zaken*, en wy vervolgden onze reis

naar

naar *Spaa*. Hier moet men tevens afscheid neemen van onze moedertaal: want van hier af aan hoort men niets dan Fransch, of wel de plompe Vlaamsche en Luiksche boerentaal spreken.

De weg loopt nog eenige uren lang op de zelfde hoogte voort; en zo dikwyls zich de hoogte haagen aan wederzyden openen, geniet men altoos op nieuws het grootst, zonderling en fraai gezicht in de aan beide kanten liggende donkere ry gekleurde vlakten en valeiën, die ik u boven beschreeven heb.

Wanneer de hoogte begint te hellen, rydt men voorby de Baronie *Libot*, wier fraje geheel vermilliën roode gebouwen met blaauwe lysteeuen gedekt, en met witte heiningen omringd, tusfchen het groene bosch en de boomen zo scherp, en ik zou schier zeggen zo schellagchende uitschitteren, dat zo lang die binnen 't bereik van het gezicht zyn, men niet in staat is de oogen daar van aftrekken.

In een naauwe en vry diepe valei, tusfchen den berg, op welken men tot hiertoe gereeden heeft, en nog een anderen, die onmiddelyk daaröp volgt, ligt de Luiksche stad *Verviers*

viers (*); de volkrykfte manufactuur-ftad, die ik ooit gezien heb. De ongelooflyke menigte van welgekleede menfchen, waarvan de ftraaten der ftad en de wandelwegen by dezelve, aan den voet des bergs krielden, deed ons denken, dat men juist bezig was met de eene of andere procesfie, aan welken de bewoone- ren der geheele omliggende landftreek deel namen; zo ongelooflyk kwam het ons voor, dat deeze kleine plaats zulk een verbaazende menigte van volks in zich bevatten zoude. Doch wy hadden verkeerd gerekend. Het waren indedaad alleen de bewoone- ren van deeze plaats, die, vermits het zondag was, hunne wooningen verlaaten hadden, om op de ftraaten en wandelplaatfen de frifche lucht inteädemen. Men vindt in deeze kleine ftad, die niet meer dan 5 of 600 huizen bevatten kan, indedaad, zo als men ons hier verzekert, by de 10000 menfchen; eene bevolking, die misfchien geen wedergaê heeft, en die ik zwaarigheid maaken zoude, alleen op het woord der inwoone- ren te gelooven, zo niet dat geene, wat ik zelf gezien

(*) Een klein gedachte daarvan ligt op Limburg- fchen bodem, en behoorde derhalven toen wy hier wa- ren, nog aan den Keizer.

zien heb, my het geloof had opgedrongen, dat deze opgave ten minsten niet verre van de waarheid kan verwyderd weezen.

Deeze plaats moet haare bloeiende laaken-fabrieken en de daardoor bewerkte welvaart, ten minsten voor een gedeelte, toefchryven aan de onverftandige gilde-wetten, die de ftad *Aaken* zich-zelfen heeft voorgefchreeven, en waarvan ik in mynen voorigen brief gewag heb gemaakt. Deeze dwang heeft menig laaken-fabriekeur, die wenschte aldaar zyne ontwerpen uitvoeren, doch waarin hy door de wetten belet wierd, omdat hy in het groot wilde doen, naar deeze plaats gelokt. Het getal van dezelve belooft derhalven op niet minder dan tagtig. De uitgebreide nyverheid en uitneemende bevolking deezer plaats, fchynen aan onze Aardbefchryvers nog niet recht bekend geworden te zyn, dewyl zy daarvan flegts als ter loops gewag maaken, zonder zich tot eene nadere befchryving intelaaten (*).

Nadat men van hier over eenen vry hoogen, langen en naakten berg gereeden heeft, loopt
de

(*) Ik heb naderhand gezien dat NORMANN dezelve nader befchreeven heeft in zyn *Geographisch-Hiftorifches Handbuch*.

de weg af in een naauw en ongemeen schilderachtig dal, het welk tot *Spaa* toe voortgaat. Men rydt hier tusfchen twee ryën kleine, maar wildebegroeide en woeste rotzen, tusfchen welke op veele plaatfen flegts zo veel ruimte gebleeven is, als de weg en een naast dézelve heenvlietende klaare en fpeelende beek verëifchten. Verder naar *Spaa* toe, wordt deeze ftraat allerfraaist, zelfs zodanig, dat de weelde aan deeze verfraaying ook haar deel fchynt gehad te hebben. De weg is ook hier, gelyk den voorgaanden, met fteenen belegd, doch zo als men dien nergens ziet. Dit belegfel beftaat uit volkomen gelyke fteenen, omtrent eenen voet in 't vierkant, die zo regelmaatig geplaveid zyn, dat de voegen zich overäl in een rechte lyn doorkruiften, en daarby zulk eene platte en gladde oppervlakte hebben, alsöf zy allen gefleepen waren.

De ftad *Spaa* inrydende, hadden wy eene zeer zeldzaame ontmoeting. Wy kwamen niet zodra by de eerfte huizen, of een geheele fchaar menfchen, van beide fexfen, kwam op onzen wagen toefchieten, om ons hunnen dienst aanbieden. Eenigen riepen, of wy eenen kapter, anderen, of wy een bediende, een wasvrouw, naaifter, baardscheerder enz. noodig had.

hadden ? vruchteloos bedankten wy hen voor deeze ons aangeboden goedheid; vruchteloos verzekerden wy hen, dat wy alle deeze konften zelve bezaten en geen hulp daarby behoeften: geen één liet zich daardoor afschrikken; veelmeer vervolgde men ons, men kleefde aan het rytuig, en ging voort zyne dienften ons telkens opnieuws weder aantebieden. En deeze zwerm verzelde ons tot voor, ja zelfs tot in ons kwartier, en tot op het vertrek, dat ons wierd aangewezen, alwaar men ons nog een goede poos onöphoudelyk bezwaarlyk viel. Ongelukkige menfchen, die het voor een aalmoes moeten rekenen, wanneer iemand hunne dienften geliefd aanteneemen!

Spaa ligt in een valei, omringd door rotsachtige bergen, die deeze kleine landftreek zeer fchilderächtig doen voorkomen. Twee van dezelve, welke eenen hoek formeeren en een gedeelte van de ftad van zeer naby influiten, zyn door gehoogde Terraffen verfraaid, waarop men konftige parterres heeft aangelegd. De aarde daartoe verëischt, moest eerst naar boven gedraagen worden. Deeze met netgevlochten ryswerk omzoomde afdeelingen, benevens een tent, die van den top van den éénen, en eenen tempel, die van den anderen berg

berg opryzen, geeven aan deeze wilde rotten een zeer bekoorlyk gezicht. De evengenoemde romaneske hut of kabane, nevens het parterre, onder dezelve aangeleid, heeft men den naam van *Annette & Lubin* gegeven.

De mildaadige Natuur heeft deze plaats, die omtrent 200 huizen bevat, met vyf mineraale bronnen begunftigd, waarvan ieder iets eigenaartig heeft, zo dat de één voor deezē, en de andere voor geenen zieke heilzaam is. Niet meer dan één deezē bronnen vindt men in de plaats zelve; de overigen liggen allen op den afstand van een half uurtje aan en tusschen de bergen. Byna alle bron-gasten van beide sekken zyn gewoon, te paard derwaards te ryden. De landlieden in dit gewest houden tot dat einde eene menigte kleine en welgemaakte paardjes, die zo snel, en tevens zo gemakkelyk en vast draaven, dat zelfs de onbedreevendste ruiters daar mede berg-op berg-af over puin en steenen jaagen kan.

By één van deeze bronnen, *la Souviere* genoemd, ziet men een klein Engelsch tuintje aangelegd, 't welk uit dien hoofde aanmerkelyk is, dewyl het Koningklyke kinderen waren, die hetzelfde, ten minsten gedeeltelyk, eigenhandig geplant hebben. Toen naamelyk, eenige jaaren

ge-

geleeden, de PRINCES VAN ORLEANS het water uit deeze bron dronk, en door dit middel wederom hersteld wierd, wilden haare kinderen, die zy by zich had, hunne dankbaarheid daardoor te kennen geeven, dat zy het wilde bosch rondom de bron door dit tuintje verfraaiden, het welk voor een gedeelte hun eigen werk zou weezen; zy vatten tot dat einde schop, spaël en andere werktuigen op, en leiden, met hulp van eenige daglooners, die naar hunne aanwyzing met hen tevens werken moesten, dit klein Engelsch tuintje aan, by welks ingang zy een denkteken met het volgend opschrift oprichtten:

A LA RECONNOISSANCE:

Les eaux de la Svoeniere ayant retabli la Santé de Mad. la Princesse d'Orleans, ses Enfans ont voulu embellir les environs de cette fontaine. Ils ont tracé eux-mêmes les routes, enlevé les pierres, planté les fleurs & arbustes, & ils ont defriché ce bois avec plus d'ardeur & d'assiduité, que les ouvriers, qui travailloient sous leurs ordres.

Dat

Dat is :

AAN DE DANKBAARHEID.

„ De wateren der *Soveniere* de gezondheid
 „ van Mevrouw de Princes van ORLEANS
 „ hersteld hebbende , heeft zulks haare
 „ kinderen bewoogen ; om de plaatten,
 „ welke deeze bron omringen , te ver-
 „ sieren. Zy hebben eigenhandig de we-
 „ gen afgetekend , de steenen weggenom-
 „ men , de bloemen en heesters geplant ,
 „ en de boschen gezuiverd , met meer-
 „ der yver en naarstigheid , dan de werk-
 „ lieden , die onder hun opzicht daaraan
 „ arbeidden.”

Hier , zowel als op alle andere plaatsen , waar
 gezondheids-bronnen zyn , heerschen de schandelyke
 hazardspelen , en tevens zulk een losbandigheid van zeden , dat men in twyfel staat ,
 of men het land , 't welk het geschenk van een
 uitstekend werkzaame mineraale bron uit de
 hand der Natuur ontving , daarmede geluk moet
 wenschen , of zyn medelyden daarover betuigen.
 Dit schandelyk gebruik valt hier daardoor nog
 veel sterker in het oog , dat een vorstelyke
 Pries.

Priester, — de BISSCHOP VAN LUIK* dien Spaa toebehoort, — zulks niet alleen ge-
doogt, niet alleen beschermt, maar ook een
aanmerkelyk voordeel *voor zich-zelven* daarvan
trekt, ja zelfs tot een Monopolie maakt, en
met zyne Landstanden, die hem deezen handel
betwisten, deswegen in een proces ingewikkeld
is; het welk, al ware 't ook, dat het tot zyn
voordeel wierd uitgesproken; 't geen echter
niet waarfchynelyk is, hem evenwel nimmer een
nieuwe vermeerdering van geestelyke waardig-
heid, noch waereldfche eer kan toebrengen.
Welk een onderscheid in het gedrag van deezen
vorstelyken Zielen-herder, en het gedrag van hem,
wiens plaats hy voorgeeft te bekleeden! Christus
fiet de tafels der wifelaaren om, dat toch nog
geen Faro tafels waren: en zyne Plaatsvervan-
gers richten Speel-tafels op, aan welke de
Christenen elkander, zo veel als zy kunnen,
mogen plunderen, zo 'er flegts een gedeelte van
den roof, in de beurs van hunnen Zielen-her-
der valt! Christus zeide: zalig zyn de armen,
en bleef zelf arm; zyne opvolgers zeggen ook:
zalig zyn de armen; doch zy zeggen zulks flegts
voor anderen, om hun geld in hunne eigene
herders-tas te lokken. Christus leerde: men
kan niet God en den Mammon tevens dienen;

zyne Plaatsvervangers toonen het tegendeel: zy dienen God of veelmeer het bygeloof aan het outaar, en tevens den Mammon, terwyl zy vryheid geeven, om Faro-tafels te houden. Ik mag deeze droevige vergelyking niet verder voortzetten. —

De gebouwen, die men hier ten behoeve der hazard-fpelen en tevens voor de onschuldige vermaakelykheden der Bron-gasten heeft opgericht, en waarvan het eene de *Vauxhall*, het ander de *Nieuwe Redoute* genoemd wordt, bevatten zaalen, die in grootte, pracht en fmaak een Koninglyk paleis geen oneer zouden aandoen. Hier komen de Bron-gasten, zonder onderscheid van stand of rang, des voormiddags en avonds byëen, en elk vindt daar wat zyn hart begeert: alle foorten van ververfchingen, muzyk, dans, gezelschap, spel. Het woelend gewemel in deeze zaalen, de menigvuldige wezenstrekken, kleeding en zeden, bovenäl de karrikatuur in de uitdrukking der hartstogten op de aangezichten der hazardfpelers, leveren voor den opmerker een zeer onderhoudend tooneel op.

In de aangrenzende Abdy *Stablo* gluurde men reeds lang van ter zyde met nydige oogen op de goudklompen, onder welke de groote Speel-tafels

zels van deeze zaalen zuchten. Men dacht op middelen, om ten minsten een gedeelte daarvan over de grenzen van het Bisdóm in de Abdy te leiden, die, immers mede geestelyk zynde, ook een gegrond recht op dezelve meende te hebben. Het middel wierd gevonden; doch of het wel de gewenschte uitwerking hebben zal, is nog te beproeven. Men bouwde naamenlyk op de grenzen, omtrent één uur van *Spaa*, midden op eenen vlakken, woesten, naakten en onvruchtbaaren berg, eene nieuwe Redoute, en verördende dezelve tot even zodanige zedelyke en zedenlooze vermaakelykheden, waarvoor die te *Spaa* geschikt zyn. Dit huis wierd juist geöpend toen wy ons hier bevonden. Stel u het zeldzaam gezicht voor, in het midden van een zeer onvruchtbaar, eenzaam en naakt oord, alwaar de magere en steenächtige grond niet eens in staat is om heestergewas en wilde boomen voorttebrengen, een enkel groot speel- en danshuis te vinden, dat van muzyk weergalmt. —

Plaatsen, die van vermaarde gezondheidsbronnen voorzien zyn, bieden den geene, dié zyne menschenkennis zoekt te vermeerderen, een zeer bekwaame gelegenheid aan. Hier vindt men menschen van alle rangen, van alle sek-

ten, van elken ouderdom , uit menievuldige volkeren en van e ke gemoedsgefteldheid. Hier heerscht tevens zulk eene losbandigheid en zulk eene uitgestrekte verdraagzaamheid omtrent de zeden, dat men weinig moeite doet, om anders te schynen, dan men is, en dat men derhalven menig een wezenlyk zien kan zo als hy is, en niet zo als hy in zyn huis en in zyne gewoone betrekkingen tracht te schynen. Men ziet hier te gelyk alle foorten der menschelyke ellende, en wel in een schrikverwekkend kontrast, met alle foorten van weelde en overdaad: schitterende pracht en havenlooze armoede; gezonden, die om het vermaak hier zyn, en deeriswaardige zieken en gebrekkelyke menschen van allerleiën aart: blygeestige en vrolyke wezens als de volle maan en wangen, die door bekommering verbleekt, door smart en wanhoop verwrongen en ontluisterd zyn; lieden, die hunne gezondheid door buitenspoorigheden nu eerst willen ondermynen, en anderen, die hunne gepleegde buitenspoorigheden betreuren, en de ellenden, welke zy zich daardoor op den hals hebben gehaald, door het mineraale water trachten wegtespoelen; ryke lieden, die by den overvloed gebrek lyden, en armen, die by alle hunne behoefteigheid veeltys veel gelukkiger zyn,

zyn, dan zy. Onder de bedelaars, die zich ook hier, gelyk op andere foortgelyke plaatfen, in menigte ophouden, liep voornaamelyk één in 't oog, die op eenen ezel zat, en dus rydende de voorbygangers vervolgde. Een ander, die ook niet te voet wilde gaan, liet zich door zynen makker op eenen kruiwagen de menfchen nakruyen.

De pryzen der levensmiddelen en van andere behoeften zyn hier ongemeen hoog gereezen. Voor eenen maalyd aan de openbaare tafel, betaalt men, behalven den wyn, zes en dertig ftuivers; en laat men zich het eeten op de kamer brengen, dan moet men (het zy middag of avond) agt- en -veertig ftuivers geeven.

Van konst en ryverheid heb ik hier niets kunnen ontdekken, behalven een fabriek van verlakt werk, waarin men etuis, doozen, kistjes en diergelyke maakt. De mineraale bronnen, en de daardoor gelokte vreemdelingen, voeden de inwooners deezer plaats.

Zo veel van *Syaa*. Morgen reizen wy zeer vroeg naar *Luik*. Vermits wy daar zullen vernachten, fluit ik deezen nog niet, maar zal denzelven mede neemen, om da'r eerst nog de waarneemingen 'er bytevoegen, die wy morgen zullen doen.

V E R V O L G.

Luik , den 28. July 1789.

Den weg van *Spaa* tot hier hebben wy juist niet zeer bekoorlyk gevonden. Hy beloopt flegts zeven uren — want in alle deeze gewesten, aan deezen kant van den Rhyntroom, rekent men niet meer naar mylen, maar naar uren, of *franfche* mylen (*) — doch hy viel ons byna zo lang, alsöf hy even zo veele mylen bedraagen had. Dit ontftond nu wel eensdeels van het koude en regnächtige weêr, het welk ons noodzaakte de glazen optehaalen, maar anderdeels ook van de onvruchtbaare en naakte bergen, die wy over moesten. Het gebrek van deeze naakte berg-gewesten aan bekoorlyke tafereelen der natuur, en de mistige lucht, die ons verhinderde verre van ons af te zien, deden ons geen berouw hebben, dat wy het grootste gedeelte van deeze kleine dagreis met de opgehaalde glazen van ons rytuig doen moesten. De weg zelve is, gelyk hier alle de wegen zyn, een welaangelegde konstweg.

Hoe

(*) Vyf Franfche mylen (*lieues*) worden op drie Duitfche gerekend.

Hoe verveelend echter deeze togt voor de meesten onzer was, deſte aangenaamer wierden wy verrascht door het gezicht van de groote en zich ongemeen prachtig vertoonende ſtad *Luik*, en van het geheele heerlyk gewest, waarin deſelve ligt. Verbeeld u een vruchtbaare bekoorlyke vallei, omringd van lagchende bergen en heuvels, die met landhuizen, kloosters en kasteelen pronken, door welke zich een bevallige ſtroom, de *Maas*, kronkelt; vóór u, tegen het gebergte, de aanzienlyke ſtad *Luik*, die haare ontallyke torens ten hemel opſteekt; de geheele valei, byna eene vierde van een myl in den omtrek, en de zyden der haar omringende bergen en heuvels met glansryke gebouwen als bezaaid, welke byna de geheele landſtreck doen voorkomen, als een enkele onmeetelyk-groote ſtad! Doch dit alles zal naderhand beter van de hoogte te zien zyn. Thans leidde ik u in de ſtad.

Hier kan men ſchier geen adem ſcheppen! De ſtraaten zyn meestál zo naauw, zo morsſig en zo volkryk, de gebouwen zo hoog en zwart van de koolen-damp, dat men indedaad min of meer benaauwd wordt. Het getal der inwooneren wordt op 80 tot 10000 begroot. Eenige ſtraaten zyn zo naauw, dat twee voetgangers,

die fatzoenelyk gekleed zyn, elkänder naauwlyks voorby kunnen gaan; veele anderen zyn voorāt niet breeder, dan dat twee rytuigen, die elkänder ontmoeten, 'er door kunnen komen. De geheele stad ſchynt in den rook gehangen te hebben, en 'er thans nog in te hangen. Dit ontſtaat van den damp der ſteenkoolen, de gewoone brand van deeze plaats, en het voor-naamſte voortbrengzel der natuur in dit gewest; die, naardien zy ſmeeriger, dikker en zwaarer is, dan de hout-rook, niet zo gemakkelyk opſlygt, en zich ſterker en zwarter aan de gebouwen hegt.

Het volksgewoel in de naauwe ſtraaten deezer stad is zeer groot, dech grooter nog de armoede, die daarin ſchynt te heerſchen. Zelfs ons, die over *Paderborn*, *Aaken* en *Spaa* gekomen waren, alwaar wy reeds zeer ſlegte ſchikkingen wegens de armen meenden gezien te hebben, viel dit gezicht nogthans in 't oog; hoe vreemd moet zulks dan niet zodanige reizigers voorkomen, die minder daartoe voorbereid wierden? Men vindt zich niet alleen overāl van bedelaars vervolgd: maar geheele ſtraaten ſchynen ook bewoond te worden van menſchen, wier toefland niet veel verſchilt van dien der bedelaaren. Wy beklommen, by voorbeeld,

dec.

deezen nademiddag den berg, op wiens top de Citadél ligt. Een lange, steile en slegt gemaakte straat der Stad, die zeer moeijelyk te bewandelen is, leidt derwaards. De bewooners deezer straat schynen meest van het kantenwerken hun onderhoud te hebben. Naardien dit werk juist niet binnenshuis behoeft verricht te worden, ziet men byna voor ieder huis de familie met hun werkkusfen voor de deur op de straat zitten. Alle deeze familiën nu scheenen, naar hunne kleding en uitgehongerde gedaante te oordeelen, in eenen zeer behoefligen toestand te weezen. Naauwlyks hadden wy begonnen deeze armoedige berg straat opteklimmen, of de kinderen vlogen de huizen uit, drongen met een groot geschreeuw op ons aan en vroegen om een aalmoes. Myne reisgenooten kregen den inval, dat zy de gift, die zy begeerden, eerst moesten verdienen. Zy loofden derhalven pryzen uit aan de geenen van hen, die de lange en steile straat het snelst zou oploopen en den top van den berg het eerst bereiken. Dus ontstond 'er een wedloop, waarin de bewooners zich zeer scheenen te verlustigen, en die ons van de lastige opdringing deezer kleine bedelaaren by voorraad bevrydde.

Op de Bolwerken van de Citadél (*) ziet men rondöm neêr in een landschap, het welk de verbeelding zich niet menigvuldiger, ryker en prachtiger zou kunnen voorstellen. De uitgebreide Stad met haare honderd Kerken en Kloosters, het Bischoppelyk Paleis in dezelve, de prachtig gebouwde en ryke Abdy *St. Laurens* op een hoogte ter rechterhand, de geheele lagchende valei rondöm de Stad, bezaaid met landhoeven, lusthuizen en kloosters, de schilderächtige kromten der *Maas*, die al sluipende van tusfchen de bergen te voorschyn komt, en na de Stad in twee gedeelten, die door eene hooge en zwaare brug verëenigd zyn, verdeeld te hebben, zich wedeïöm achter de bergen verliest, de fraay bebouwde kring van hoogten en bergen rondöm — dit alles samengenomen levert zulk een voortreffelyk, grootsch en schitterend tafereel der natuur op, dat men uren lang zich daar zou kunnen ophouden en dezelve met verbaazing aanschouwen, zonder daarvan verzadigd te worden.

Ik weet niet, wat de reden mag weezen, dat veelen van de fraaifte gewesten in Duitschland, met

(*) Welke geenszins, gelyk in eenige Aardryks-befchryvingen ten onrechte gezegd wordt, gelyc is.

met opzicht tot de bekoorlykheid van derzelve ligging, het minst bekend zyn; en daarentegen anderen, die niet half zo veele schoonheden der Natuur bezitten, niet zelden algemeen gepreezen en met verwondering beschouwd worden. Dit is, by voorbeeld, het geval met *Mentz* en *Luik*. Het eerste staat overal bekend als een plaats van eene verwonderenswaardige ligging; en het laatste heb ik, zo veel ik weet, nimmer in die betrekking hooren pryzen. En evenwel verdient het eerste met het laatste naauwlyks vergeleeken, en nog minder daaraan voorgetrokken te worden. Indien men aan het eerste den Rhyntroom benam, dan was deszelfs heerlykheid weg; het laatste integendeel zou het beste sieraad, de Maas, in allen gevalle kunnen misfen, en de landitreek, waarin het geleegeen is, zou altoos nog verdienen mede onder de bekoorlykste gerekend te worden. Doch ik bemerk wel, dat het met de landschappen gaat, gelyk met de menschen; hun grooter of geringre naam, en de meerder of minder achting, waarin zy staan, hangt veeltyds minder af van hunne voorrechten, dan van toevallige oorzaken. Op eenen kleinen afstand van deeze Citadél, ziet men het dorp *Rocoux*, waarby in het jaar 1746 een veldslag

tusſchen de Franſchen en de verbondene Moegendheden, onder den **MARSCHALK VAN SAXEN** en den **HERTOG VAN CUMBERLAND**, voorviel.

By het afklimmen van de Citadél moeſten wy door de zelfde armoedige lange ſtraat, langs welke wy opgeklimmen waren, weder terug keeren. Het afbeeldſel der behoefte verzoonde zich hier andermaal zo dikwerf en zo deerniswaardig aan onze oogen, dat het noodzaakelyk onze oplettendheid wekken en noodigen moest, om de oorzaaken daarvan opteſpooren; en deeze liggen juist zo diep niet bedolven. De Roomsch-Katholyke Godsdienst, die overal, waar dezelve de heerſchende is, de bedelary bevordert, terwyl hy de luiheid door eene buitenspoorige menigte van feestdagen begunſtigt, en het kwaalyk begreepen leerſtuk van de goede werken menigmaal alleenlyk bepaalt tot het aalmoes-geeven en de geſchenken aan Kloosters en Kerken; vervolgens de vreesfelyke menigte van Kloosters in deeze Stad, waarin zich eene geheele bende van ledigloopers, ten koste van het arbeidzaam gedeelte der Natie, met het merg des lands mest; eindelyk de gebrekkige geſteldheid van deezen Staat, die sedert honderd jaaren onder den druk van

de geestlyke dwingelandy zucht — deeze drie oorzaaken samengenomen , zyn meer dan voldoende , om eene volkomen bevredigende oplossing daarvan te geeven Sedert het jaar 1684 , toen de betere Staatsgesteldheid deezer Natie door een in dien tyd regeerenden eerzuchtigen Bisshop , omgekeerd wierd , leeft de burger en boer in eenen toestand van verdrukking , welken zy waarschyndelyk niet lang meer zullen uithouden . Het geduld der Natiën heeft zekere hoogte , waartoe het zich laat uitrekken . Tot die hoogte toe verdraagt het alles , omdat de menschen goedâardig van Natuur , vooral jegens hunne Regenten zyn ; doch komt men boven deeze hoogte , dan eindigt hetzelfde eensklaps , en het is met de onrechtvaardige heerschappy gedaan . Dit tydftip schynt voor *Luik* met snelle schreden te naderen ; want het misnoegen en de innerlyke gistingen in deezen Staat zyn reeds hoog gereezen . Het is zeer wel mogelyk , dat wy op onze terug-reis van de uitvaart der Fransche dwingelandy , een tweede omwenteling in *Luik* , en een derde in *Brabant* kunnen bywoonen en vieren (*).

weg

(*) Dit vermoeden wierd met opzicht tot *Luik* spoediger , en met opzicht tot *Brabant* wat later

bez

weg zal ons alsdan door andere landen leiden; want het voorneemen is, om onze terug-reis door het voortreffelyke *Champagne*, over *Metz* en *Mentz*, te neemen.

By alle deeze armoede, die hier onder de smalle gemeente heerscht, wordt nogthans in deeze Stad zeer veel rykdom gevonden, welken men echter slegts in de huizen der hooger Geestelykheid, in de Kloosters, en by de groote Kooplieden en Fabriekurs zoeken moet. Onder deeze zegt men dat 'er verscheiden zyn, die wel een milliöen guldens bezitten. De Koophandel, die hier gedreeven wordt, is zeer aanmerkelyk; doch nog aanmerkelyker zyn mischien de Fabrieken. Onder de waaren, die hier uitsteekend goed en in een zeer groote menigte gemaakt worden, munten vooräl uit allerlei soorten van Kooper- en Yzer-werk, in 't byzonder Snaphaanen, Degens en ander geweer, als mede gelooid Leder. Met deeze dingen wordt een aanzienelyke handel wyd en zyd, zelfs naar andere waereld-deelen gedree-

bewaarheid, dan de Schryver destyds meende te kunnen onderstellen. Voor het overige behoorde 'er niet veel Staatkunde toc, om beide deeze Staats-omwentelingen te voorspellen.

dreeven. De ruuwe materialen levert het land zelve op.

Over 't algemeen kan men dit volk den lof niet weigeren, dat het een zeer nyver en vlug volk is. Indien dit het geval niet ware, zouden de verkortingen, die hetzelfde federt honderd jaaren in zyne rechten en vrydommen geleeden heeft, deszelfs nyverheid omtrent de Fabrieken en den Koophandel reeds hebben doen verflaauwen, en het zou derhalven niet half zo sterk bevolkt zyn, als het indedaad is. Men rekent dat de geheele omtrek van dit land weinig meer, dan honderd vierkante mylen bedraagt, en het getal van deszelfs inwooners wordt begroot op 220000. Bygevolg vallen op ééne vierkante myl ten naaften by 2200 ingezetenen, het welk voor eenen geestelyken Staat en voor een land, waarin de derde stand onder eenen harden Aristokratifchen en Hiërarchaalen druk zuchten moet, al eene vry aanzienelyke bevolking is.

Gy kent, meen ik, den vermaarden Muzykmeester GRETRY; doch gy hebt waarfchyneelyk tot nu toe, even zo weinig als ik, geweten, dat *Luik* zyne vaderftad is. Zulks ontdekke ik hier, terwyl ik tevens vernam, dat de ftad uit dankbaarheid voor de eer, welke deeze haar burger haar had aangedaan, een gedenkteken

voor hem heeft opgericht. Het bestaat uit zyn borstbeeld, van wit marmer gehouwen, — het welk hier in den Schouwburg geplaatst is. Het verstrekt den Luikenaaren zekerlyk tot eer, dat zy de verdiensten hunner landslieden weten te schatten.

Eene gewoonte by sterfgevallen in aanzienelyke familiën, die men te *Aken* ook reeds vindt, verdient mischien, by gebrek van andere opmerkingen over de zeden en gebruiken dezer plaats, welke ik wegens ons kortduurig verblyf niet maaken kon, hier aangeroerd te worden. Aan het huis, waarin iemand gestorven is, hangt — ik meen een geheel jaar — een Schild, waarop het familie-wapen staat met het woord: *obit* (hy stierf) benevens den dag en het jaar van zyn overlyden. Of deeze openlyke aantooning alleen by den dood van een Huisvader, dan ook by het overlyden van andere leden der familie plaats heeft, weet ik niet.

Om u, myn lieve Kind! in een voorbeeld onder het oog te brengen, wat in zekere landen, alwaar de wysbegeerte en het gezond menschenvrstand den nevel der vooroordeelen en des bygeloofs nog niet konden verdryven, heden ten dage nog al voor *waare geschiedenis* verkogt, geleezen en geloofd wordt, zal ik de plaats,

plaats, die ik nog over heb, besteeden, om u
 eenige brokken uit eene onlangs verscheenen Gé-
 schiedenis van *Luik* medetedeelen. Ingevolge
 deeze waare geschiedenis, leidt het Bisdom
Luik zynen oorsprong onmiddelyk van den A-
 postel Petrus af. „ Nadat deeze, zegt myn
 „ Geschiedschryver, den *Pausfelyken Stoel te*
 „ *Romen bad opgericht*, zond hy zyne leden uit
 „ in verscheiden gewesten der waereld, ten
 „ einde de Heidenen te bekeeren en de Kerk
 „ te vestigen. Onder deeze waren ook de heilige
 „ *EUCHARIUS*, de heilige *VALERIUS* en de
 „ heilige *MATERNUS*, die alle drie naar
 „ *Trier* wierden gezonden. Terwyl nu deeze
 „ heilige mannen derwaards reisden, gebeurde
 „ het door Gods toelaating, *die zyne eer wil-*
 „ *de vergrooten*, dat de heilige *MATERNUS*
 „ aan eene Koorts overleed. Dit geval wierd
 „ den heiligen Petrus te *Romen* gemeld; en
 „ deeze zond zynen herderstaf met het bevel,
 „ dat men het ligchaam van den overledene
 „ daarmede moest aanraaken. *Zulks was zodra*
 „ *niet gedaan, of de heilige MATERNUS,*
 „ *schoon by reeds veertig dagen in het graf bad*
 „ *geleegen, keerde oogenblikkelyk weder in het*
 „ *leven en tot een volmaakte gezondheid terug.*
 „ Het natuurlyk gevolg van dit wonder was de

III. DEEL. G „ bg.

- „ bekeering van veele Heidenen, die begeerden
 „ terftond gedoopt te worden.
 „ De drie vroomen en heilige mannen kwamen
 „ nu te *Trier*, en flichten aldaar een Bisdóm.
 „ De eerfte Bifchop was de heilige EUCHA-
 „ RIUS; die door den heilige VALERIUS
 „ wierd opgevolgd; ná welken eindelyk de hei-
 „ lige MATERNUS deeze plaats bekleedde.
 „ De laafte bekeerde mede veele Heidenen
 „ in de ftad *Tongeren* en lei ook hier een
 „ nieuw Bisdóm aan; het welk vervolgens naar
 „ *Maftricht*, en van *Maftricht* eindelyk naar
 „ *Luik* verplaatst wierd. Mèt het verplaatfen
 „ des Bisdóms van *Tongeren* naar *Maftricht* was
 „ het aldus geleezen:
 „ Een der opvolgers van den heiligen MA-
 „ TERNUS, de heilige VALLENTYN, leide,
 „ toen hy wilde fterven, zynen bifchops-ftaf
 „ op het altaar, en gelastte zyne kudde, om
 „ geenen opvolger te noemen, tót dat God
 „ hun daarover eene openbaaring geeven zou-
 „ de. Deeze openbaaring bleef ondertusfchen
 „ zeven jaaren uit, en de bifchoppelyke ftoel
 „ derhalven ook, ingevolge het bovengenoemde
 „ voorfchrift, zo lang open. Eindelyk kwam
 „ het verwachte wonder. Een Engel nam den
 „ Bifchops-ftaf van het altaar, en gaf denzel-
 „ ven

„ *ven over aan den heiligen SERVATIUS.*
 „ Deze wierd dan Bisfchop. Niet lang daarna
 „ had dezelve een profheetifch gezicht. Hy zag
 „ in een droom, dat wilde volkeren eenen in-
 „ val doen en de ftad *Tongeren* in eenen puin-
 „ hoop veranderen zouden; *om 'er een eenwig*
 „ *gedenkteken van den Goddelyken toorn van te*
 „ *maaken!* Hy was verftandig en heilig ge-
 „ noeg, dat hy zichzelve en de gezegende
 „ beenderen van zyne heilige voorzaaten tracht-
 „ te in veiligheid te brengen; hy verplaatfte der-
 „ halven zyn Bifdom van *Tongeren* naar *Ma-*
 „ *fricht*, en nam de heilige beenderen mede.
 „ Wat hy voorzien had, gebeurde indedaad;
 „ doch hy en de heilige beenderen waren in
 „ veiligheid. *Deeze heilige SERVATIUS*
 „ *was een Neef van onzen Zaligmaaker.* Want
 „ *ANNA*, de Moeder van de gezegende Maagd,
 „ had, gelyk bekend is, een zuster, *ESMERIA*
 „ genoemd; deeze haarde *ELISABETH*, de
 „ Moeder van den Dooper, benevens eenen
 „ zoon, welken zy, gelyk elk weet, *ELIUD*
 „ noemde. Deeze *ELIUD* teelde *EMU*, en
 „ *EMU* teelde *SERVATIUS*” — zo als
 „ vyf latynfche vaerzen, — God weet, van
 „ wie — klaar betuigen, welke onze Gefchied-

fchryver niet verzuimd heeft, ter faving van die gezege de aantehaalen.

Hebt gy lust, om van deeze waare gefchiedenis nog meer te weeten? Goed, ik zal dezelve medebrenge; dan kunt gy u naar goedvinden daaruit flichten. Gy zult het misfchien aanmerken als eene Legende, die in de vyftiende of zestiende eeuw gefchreeven is, en die men mogelyk in deeze dagen flegts dan nog leest, wanneer men eens laghen wil: doch dit is zo niet, het is eene Gefchiedenis, die eerst federt vyf jaaren in het licht gekomen is. Zie hier den tytel: *Abbrégé Chronologique de l'histoire de Liege, jusqu'a 'a l'année 1784. A Liege, chez D. Boubers 1784.* Verfoetjelyke pen, die onze verlichte eeuw zodanig heeft kunnen fchandvlekken!

Deezen nacht vertrekken wy van hier naar *Brusfel*. Slaap inmiddels wél, myn lieve **L O T T E L** Wanneer gy ontwaakt, zyn wy reeds in *Brabant*. Ik omhels u met een vaderlyke hartelykheid.

V Y F D E B R I E F.

Brusfel, den 29. July 1789.

I ndien wy meer vervaard waren, dan wy in-
dedaad zyn, ik zou u, lieve Dochter! heden
van hier niet schryven. Wy zouden dan óf in
Luik gebleeven, óf wel weder terug ge-
keerd zyn. Hoor eens, hoe dit samenhangt!

Gisteren avond ten tien uren kwam de Brusfel-
sche Post te *Luik* aan, en bragt vreesfelyke berich-
ten mede over den opstand van het volk in
Brabant. In twee steden, door welke de weg
van *Luik* naar *Brusfel* loopt, te weten in
Tirlemont en *Leuven*, was het oproer uitgeborsten.
In beiden had het graauw verscheiden huizen
van Keizers-gezinden geplunderd; en in *Leu-
ven*, waarin een bezetting ligt, hadden de Sol-
daaten agt burgers, en onder deezen éénen
vreemdeling, dood geschooten, die niets anders
gedaan had, dan dat hy de straat dwars over
van het eene huis naar het ander ging, dewyl
het verbod, dat niemand mogt uitgaan, niet
tot zyne kennis was gekomen. De beschryving
van den geduchten toefel, welken men in de
twee genocnde steden gemaakt had, om het

oproer te keeren , was indedaad zeer fchroomelyk.

Echter voor ons niet. Onze zucht om ooggetuigen te zyn van het worstelen der volkeren naar vryheid, en van hunne kloekmoedige pogingen, om zich wederom in het bezit van de hun ontroofde rechten der menschheid te stellen, was te sterk, dan dat dezelve niet zou hebben kunnen opweegen tegen elke kleinhartige overweeging. Het jaar 1789. zal in de gefchiedenis der menschheid het begin van een nieuwe tydrekening worden. Dat geene, 't welk thans in *Frankryk* gebeurt, en in de Oostenrykfche Nederlanden staat te gebeuren (*), kan niet zonder de grootfte gezegende gevolgen voor het geheele menschdom in alle waerelddeelen blyven. Wie zou zich, om een weinig gevaars, laten afchrikken, om zodanige aanmerkelyke bedryven, zo zich de gelegenheid daartoe aanbiedt, van naby te befchouwen?

Om evenwel niet ligtvaardig te werk te gaan, hadden wy ons niet alleen te *Aaken* en *Luik*, met Paffen van de Pruisfifche en Franfche Gezant-

(*) En nu, terwyl dit ftuk ter drukpers gaat, reeds gebeurd is, maar echter eene zeer flegte keer heeft beginnen te neemen.

zanten voorzien; maar beslooten ook ons van *Luik* tot *Brusfel* van de gewoone post (*Diligence*) te bedienen, in de onderstelling, dat men deeze meer dan eigen rytuig ontzien zoude. En zo vertrokken wy dan nog vóór het aanbreeken van den dag in Gods naam.

Deeze reis was niet zeer gemakkelyk. Hoewel de wegen hier overal zo goed bestraat zyn, dat de reiziger byna niets meer wenschen kan; hoewel de landen, die men doorreist, in vruchtbaarheid, bewerking en bevolking mede behooren tot de ryksten en schoonsten in Europa: was ons rytuig met allerlei foorten van menschen zodanig opgepropt, dat wy wezenlyk meer op en aan elkander gepakt, dan naast elkander zaten. Het is toch niet wél gedaan, dat men op verscheiden post-plaatsen de menschen voor haringen houdt, of ten minsten dezelve zo behandelt, als of men ze daarvoor hield. Men heeft, al is men geen post-bediende, evenwel ook gevoel; en het wil toch indedaad iets zeggen, twintig Fransche mylen achter een, vooral op eenen zeer warmen dag, zo gedrongen te zitten, dat men niet een van zyne leden naar willekeur beweegen, of slegts in een andere houding brengen kan. Dit was by ons het geval. Ondertuschen droegen wy deeze bezwaar-

lykheid met geduld, eensdeels omdat dezelve nu toch onvermydelyk was; anderdeels dewyl wy 't zeer billijk vonden, dat wy, reizende naar zodanige landen, alwaar men zich de verdrukking onder welke men tot hertoe had gezucht, tracht te ontwringen, evenwel ook eerst nog een kleinen voorsmaak van den toestand van verdrukte menschen mogten hebben. Wie met de vrolyken zich wil verblyden, die moet alvorens met de lydenden geleeden hebben.

Zodra wy de grenzen van *Brahant* bereikt hadden, vertoonde zich aan ons het onnatuurlyke beeld van een Regeering, die met haare onderdaanen worstelt, om dezelve aan kluijters te leggen, in deszelfs geheele afzichtigheid. Wy vonden de tegen elkanderen werkende krachten aan wedersyden, op zulk een graad gespannen, dat een scheuring onvermydelyk scheen. Overal de hoogste verbittering over gewelddadig ontroofde rechten en vryheden aan den éénen, en overal dreigende militaire magt, die deeze verbittering door verbittering smooren wil, aan den anderen kant. Gelyk een tweede bliksemstraal, zo men zegt, somwylen wederom kan uitbuschen, wat de eerste in brand gejaagd heeft, vleit zich deeze Regeering met de hoop, dat ook zy, door de aanhoudende oefening van een
wil.

willekeurig geweld, den brand, die uit het ge-
 bruik van zodanig geweld ontstaan is, weder zal
 kunnen blusfchen Ydele hoop! De tyden zyn
 voorby, dat een volk, 't welk begonnen heeft
 bewustheid te hebben van zyne fmaadheid en
 van zyne krachten, en nu tot de gedachten
 verval, de eerfte te vernietigen, en van de
 laaftten voor zich-zelfen gebruik te maaken,
 door geweld zou kunnen tegengehouden wor-
 den. De reden is uit haare fluijmering ont-
 waakt, en met haar het gevoel van de mensch-
 heid en haare rechten; met haar het doorzicht
 in de natuurlyke betrekking, welke tufchen
 volk en Regenten moet ftand grypen, zo het
 oogmerk der maatschappy zal bereikt worden;
 met haar de onmogelykheid, om de verdruk-
 king der dwingelandy nog langer doorteftaan.
 Verftandige Vorften, die den tegenwoordigen
 toeftand der menschheid weeten optemerken
 en te fchatten, zullen den teugel hunner regee-
 ring, wanneer dezelve te ftrof was, vrywillig
 en nog ten rechten tyde bot vieren, en zullen dan
 in de liefde en trouw hunner onderdaanen
 winnen, 't geen zy door aftezien van de on-
 rechtmaatige alleenheerfching opöfferden: on-
 verftandige Vorften, die dit niet verkiezen te
 döen, zullen zich daartoe genoodzaakt zien. —

Te *Tirlemont* en *Leuven* vonden wy bewaarheid, 't geen men ons gisteren avond daarvan had geboodfchapt. In beide plaatfen waren een aantal huizen van dwingelanden uitgeplunderd, en vensters en deuren vernield; een waarfchouwend voorbeeld van de volkswoede, die door onrechtvaardigheden getergd wordt! Beide de genoemde fteden, vooral *Leuven*, fchynen, naar de geduchte militaire fchikkingen te oordeelen, plaatfen te weezen, die men zo even eerst had veroverd. Overal ftraaten en openbaare plaatfen van menfchen ontbloot; overal fchildwachten te voet en ruiters te paard, die hunne zwaarden in de zon lieten fchitteren; overal grof gefchut geplant, en gereed, om op den eerften wenk, dood en verwoefing in de Stad aanterichten! Hier, in *Brufel*, vonden wy het even zo. In *Leuven* had men zelfs, om het aan geene afchrikkende middelen te laaten ontbreken, galgen op de markt opgericht, aan welke ladders ftonden en fropfen gehecht waren, ten einde de ftrengere maatregelen, welke men beflooten had te neemen, oogenblikkelyk in het werk te kunnen fteflen. Doch hoe weinig ontzien zulke menfchen den dood, dien men het leven bitter heeft gemaakt!

Tir.

Tirlemont of *Tienen*, is een vry schoone en aanmerkelyke landstad met een markt, zo ruim en fraai, als men ze zelden in de grootste steden aantreft. Men schat het getal der inwooneren op 7000. Behalven den landbouw, zyn hier de voornaamste takken van bestaan bier brouweryën, wol manufactuuren, zout- en salpeter-ziederyën en olie-molens.

Leuven of *Louvain* is een stad van meerder belang, en was het voor deezen nog meer. Zy ligt aan de rivier de *Dyl* en aan een kanaal, het welk men van hier tot in de *Rupel*, en door deeze tot in de *Schelde* geleid heeft. Het getal van derzelve inwooneren, 't welk van sommigen, doch waarschynelyk te hoog, op 40000 begroot wordt, kan thans, vooral na het vertrek der Akademie, misfchien niet meer dan 30000 bedraagen. Verscheiden groote en prachtige gebouwen, die men in deeze stad vindt, wekken de aandacht van den reiziger. Daartoe behooren voornaamelyk het ongemeen-schoone, hoewel in eenen gottischen smaak gebouwde Stadhuis, en het prachtige paleis, het welk de Keizer, eenige jaaren geleden, eerst ten behoeve van het door hem opgericht nieuw Godgeleerd kweekschool (*Seminarium*) deed bouwen; een gebouw zo fraai als uitgestrekt, bestaande uit
drie

drie groote vierkanten, waarin 4000 menschen plaats kunnen vinden. Het staat thans ledig, omdat de Bischoppen des lands zich tegen deeze nieuwe inrichting hebben aangekant. Het voortreffelyke Stadhuis munt boven foortgelyke gotische gebouwen byzonder daardoor uit, dat hetzelfde, niettegenstaande de menigvuldige krullen en sieraadiën, waarmede de vóórzyde van beneden tot boven toe bedekt is, evenwel eenen zeer eenvoudigen, sterken en aangenaamen indruk zelfs op den geene maakt, wiens smaak geen andere dan stille sieraadiën verdraagen kan, en eenvoudigheid, als de eerste voorwaarde van zyne goedkeuring begeert. De sterkten van deeze stad zyn van zo weinig belang, dat zy niet verdienen genoemd te worden.

De voornaamste takken van bestaan deezer stad zyn: eenige wol-manufactuuren. veele bierbrouweryën, en vooräl de expeditie-handel, die daarin bestaat, dat de kooplieden de waaren, hun voor rekening van anderen toegezonden, ontvangen, ten einde dezelve naar de plaats van derzelver eigenlyke bestemming verder te bezorgen, waarvan zy zeker voordeel gemeeten.

Welker was *Leuven* een buitengewoone volkerike

ryke en bloeiende stad; doch zy is 't thans niet meer. In eenige aardryksbeschryvingen wordt verzekerd, dat 'er in de veertiende eeuw meer dan 150000 wol-fabrikeurs in woonden; die echter tegens het einde van de zelfde eeuw de stad verlieten, omdat men hen wegens een voorgenomen oproer wilde straffen. Indien dit wezenlyk het geval geweest is, dan zou deeze plaats in dien tyd ten minsten tweemaal zo groot moeten geweest zyn, als zy thans is (*). In de volgende tyden was de Akademie het voornaamste middel van haar bestaan. Doch ook deeze wierd haar voor eenige jaaren ontnomen, dewyl de Keizer dezelve naar *Brusfel* verplaatste. *Leuven* verloor daardoor 3 of 4000 menschen, (want zo talryk was deeze aanzienlyke Akademie) en met dezelve de aanmerkelijke sommen, die zy in deeze stad verteerd hadden. Deeze omstandigheid vermeerderden mede de grootte bezwaaren tegen den Keizer, schoon zyn oogmerk daarby zeer goed was.

Eene

(*) In *CROME'S Statistisch-geographische Beschreibung der Osterreichischen Nederlande*, wordt wel ondersteld, dat *Leuven* grooter is dan *Brusfel*: doch zulks heb ik niet kunnen vinden. Naar het uiterlyke te oordeelen, is *Brusfel* ten minsten een derde gedeelte grooter.

Eene byzondere gewoonte op deeze Akademie, die, voor zo verre my bekend is, op geen andere hooge School, althans niet in Duitschland, plaats heeft, kan ik hier niet met stilzwygen voorby gaan. Zy betreft den zo genoemde *EERSTE van Leuven* — *le Premier de Louvain* — waarmede het aldus gelegen is,

Ieder jaar, en wel in de maand September, wierd onder de Studenten der Akademie een groot wedspel (*Concours*) aangelegd, om te ontdekken, wie van hen de meeste bekwaamheid verworven had. Wie deel daaraan wilde neemen, moest alvorens den zevenjaarigen cursus der wysbegeerte volbragt hebben. Op den bovengemelden tyd, wierden 'er een menigte vraagen opgesteld; en de geenen, die aan dit wedspel wilden deel neemen, moesten deeze vraagen en wel een ieder voor zich schriftelyk, en elke afzonderlyke vraag in den tyd van vier of vyf minuten, beantwoorden. Alle deeze schriftelyke antwoorden wierden vervolgens beoordeeld en onderling vergeleeken; en de jongeling, die hierin boven de overige uitmuntte, wierd voor den *EERSTEN van Leuven* verklaard, en als een zodanigen gekroond. De plegtigheid ging met een buitengemeen luister gepaard; en de eer welke dien jongen mensch daar-

daarby wierd aangedaan, was zo groot en uitsteekend, dat dezelve ook een mannelyk hoofd duizelig zou hebben kunnen maaken. Men leidde hem niet alleen in eenen plegtigen omgang, onder het gelui der klokken en met muzyk in *Leuven* rond, en rechte verscheiden dagen achtereen, ter eere van hem zeer luisterryke feesten aan; maar zo hy uit eenen anderen plaats geboortig of zelfs een buitenlander was, wierd hy ook door alle de Hoogleeraaren in de Wysbegeerte derwaards verzeld, ten einde ook de dankbaarheid en eerbewyzingen zyner landslieden inteöogften. Deeze schatteden de eer, die hun daardoor wierd aangedaan, zó hoog, dat zy dezelve in hunne Chronyken onder de merkwaardigste gebeurtenissen der plaatse dedden optekenen. Zo vindt men, by voorbeeld, in de geschiedenis van *Luik*, waarvan ik in mynen voorigen brief gewag heb gemaakt, aangestipt, dat deeze stad en het land het geluk van een der ingezetenen tot den **EERSTE van Leuven** gekroond te zien, sedert het Jaar **1426**, vier en dertig maal had mogen genieten, en de naamen der Gekroonden zyn daarin even zo zorgvuldig geboekt, als die der Bischoppen en der regeerende Burgemeesteren. Ja zelfs, ten blyke, hoe gewigtig men deeze byzonderheid

heid oordeelde, is deze've op den tytel van het boek opgegeeven: *avec la liste des Bourguemaitres, depuis leur origine et celle des Couronnés de Louvain.*

De trein, die zulk eenen gekroonde naar zyne vaderstad leidde, was een waare triënf. Alle zaten zy te paard, en in elke plaats, die zy doortrokken, verwelkomde men hen door het geluf der klokken, en met andere feestlyke plegtigheden. Wanneer men eindelyk de geboorte-plaats van den jongeling naderde, gingen Magiftraat en Burgers hen in alle staatsie te gemoet, hielden plegtige redevoeringen aan den jongeling, en leidden hem onder het geluf der klokken en onder een algemeen vreugdegejuich des volks, als in zegepraal de Stad door naar het Stadhuis, alwaar hy een menigte van pligtpiegingen en geschenken ontving. Deeze dag der intrede was een algemeen volksfeest, en de naam *de M^r. le PREMIER* wierd even als de naam van een Held, overal met eerbied en verwondering genoemd. Zo lang als hy naderhand nog in het Kollegie te *Louven* bleef, wierd hy in alles vry gehouden.

Men moet zekerlyk bekennen, dat dit gebruik voor jonge eerzuchtige gemoederen een magtige spoorflag tot naarstigheid was; doch, wanneer
men

men bedenkt, wat nadeel hetzelfde tevens, en wel met opzicht tot het zedelyke, moest veroorzaken; dan moet men het volstrekt afkeuren. De eer, welke zulk eenen jongeling wierd aangedaan, was veel te groot, veel te uitsteekend en al te weinig geëvenreedigd aan de bekrompenheid van zyne jeugdige verdiensten, dan dat zulks hem niet zou verleid hebben, om zyne waardy en zyne voorrechten boven anderen op eenen onbehoorlyken prys te stellen. Het hoofd moest hem daarvan duizelig worden; en een verbaazende aanspraak op eene achting, die zyne verdiensten te boven ging, moest noodzaakelyk in zyn hart stand grypen. Hy moest ydel en roemzuchtig worden. Kwam hy vervolgens uit het Kollegie in de groote waereld, en vond, gelyk zulks noodzaakelyk het geval zyn moest, dat de *EERSTE van Leuven* niet overal de *EERSTE*, maar dikwerf een van de *LAATSTEN* was: dan waande hy niet resht gekend te worden, hy vond zyne eer aangetast en hy was ongelukkig. Ik zou 'er wel iets op willen verdedden, dat van tien dier gekroonden, ten minsten negen dit lot zullen ondervonden hebben.

Deezen avond tegen negen uren kwamen wy alhier te *Brusfel* aan. Vermoeid door het lang-

duurig en ongemakkelyk flilzitten , wenschten wy , zò dra wy in ons Kwartier gekomen waren , eerst nog wat rond te wandelen , om onze styfgeworden beenen te vertreden . Doch men raadde het ons af , dewyl wy gevaar zouden loopen , om in hegtenis gebragt te worden . Het Gouvernement heeft naamelyk sedert eenige dagen belast , dat ten negen uren de openbaare huizen , als mede de openlyke plaatsen der Stad , door uitgestelde schildwachten zullen geslooten zyn , en dat het ook alleen den geenen zal geoorloofd zyn , op straat te komen , die wegens hunne bezigheden noodzaakelyk moeten uitgaan . Men vleit zich , door zodanige en foortgelyke bepaalingen , het nog onder de asch sineulend vuur van oproer te kunnen dempen : maar naar alle waarschyndelykheid zullen dezelve van eene geheel tegenover gestelde uitwerking weezen . De Natie klaagt immers niet , dat men haar *te veel* vryheden toestaat , maar dat men haar rechten en vryheden , die haar toekomen , ontnomen heeft . Men zal haar derhalven daardoor , dat men haar nog meer beperkt , niet tot bedaaren kunnen brengen . Het beste middel zou weezen , om haar dat geene , wat men haar ontnam , zonder 't haar te

mogen ontnemen (*), weder te geeven: doch dit middel wordt veracht.

Morgen meer van *Brusfel*.

VER-

(*) Te weeten de by verdrag vastgefelde Constitutie des lands, welke de Keizer by het aanvaarden van zyne regeering heeft bezwooren, die echter in het voorleden jaar door zynen Plaatsvervanger uit zynen naam vernietigd is.

V E R V O L G.

Brusfel, den 30 July 1789.

Naar alles, wat ik van *Parys* weet, te oordeelen, verdient *Brusfel* klein *Parys* genoemd te worden: want de huizen en straatén zyn hier byna even zo ingericht, als men my gezegd heeft, dat zy te *Parys* zyn, en de levenswyze, die men hier houdt, schynt niet die te *Parys* niet veel meer te verschillen, dan de *Fransche* tongval hier van dien te *Parys* afwykt. Ook hier is de bēnedenste verdieping van de meeste huizen of een kraamers-winkel, of een galanterie-winkel, of ook eene werkplaats, waarin by open deuren en vensters geärbeid wordt: Ook hier vindt men byna aan alle huizen opschriften, die de geheele breedte van het huis beslaan, waaruit men in letters, van een half el lang, leezen kan, wat in ieder huis verkocht, gemaakt en behandeld wordt. Zogenoemde *fransche* winkels, waarin dikwyls niet minder, dan een douzyn jonge dochters insgelyks aan de straat zitten en met de naald werken, zyn hier in zulk een menigte, dat het niet wel mogelyk is, ergens méer te zien. Een vierde gedeelte daarvan zou voor de plaats, op zich zelve overvloedig genoeg zyn. Hierom vind ik

het

het zeer waarfchynelyk , dat een menigte van de vrouwelyke toifels , waarmede men voor- geeft , dat Europa van *Parys* overftroomd wordt , hier te *Brusfel* gemaakt , en van hier naar andere landen verzonden wordt.

De Stad is groot , prachtig en volkryk. Zy ligt aan de *Senne* en aan een Kanaal , 't welk van hier tot in de *Rupel* , en met deeze in de *Schelde* uitloopt. De gedaante der Stad is o- vaal; haare voorige fterktens zyn geflecht. Het getal der inwooneren wordt van sommigen op 80000 , van anderen op 120000 begroot. Waarfchynelyk zal het getal tufchen beiden wel het réchte weezen (*). Men vindt hier een menigte fraaije paleizen , grootsch en deftig gebouwd. Afzonderlyke ftraaten en pleinen in het oppergedeelte der Stad , behooren ontegen- zeggelyk mede tot de fchoonften , die men in Europa zien kan. Dit is het gedeelte der Stad , 't welk het ongemeen prachtig *Konings-plein* (*Place Royale* ,) de daar naast ftaande *Canden-berger Kerk* , het ongeëvenredigd gebouwde Kasteel , waarin de Generaal-Gouverneurs hun verblyf houden , een bekoorlyke diergaarde ,
het

(*) In de *Description de la Ville de Bruxelles* , & *Brux.* 1782. worden 112000 opgegeëven.

het huis , waarin de thans vernietigde Hooge Raad van *Brabant* eertyds vergaderde, de Rekenkamer, en veele andere paleizen in zich bevat, welke Vorstelyke huizen schynen te zyn, hoewel zy voor een gedeelte slegts door byzondere perfoonen bewoond worden.

De bodem, waarop de Stad ligt, is zeer ongelijk; men moet derhalven in eenige gedeelten der Stad berg op- en berg af-klimmen, dat het rond-wandelen vooral in zulke warme dagen, als wy thans hebben, zeer lastig maakt en vermoeit. Doch de koks, die op deeze omstandigheid rekening schynen te maaken, draagen aan den anderen kant ook zorg ('t geen wy met dankbaarheid in hen pryzen) voor de verfrisching en versterking der vermoeiden, meer dan in andere plaatsen, my bekend. En inderdaad heb ik zulk een overvloed van welbereide en welsmaakende spyzen, als hier in de openbaare huizen worden opgedischt, nergens gevonden; en evenwel is de prys, naar maate men zo heerlyk vergast wordt, in 't geheel niet hoog. Men heeft gerekend, dat hier alles een derde beter koop dan te *Parys*, en de helft beterkoop, dan te *Londen* is.

Eenige plaatsen en gebouwen van deeze groote en aanzienelyke Stad, moet ik u toch wat nader

be-

beschryven, vermits dezelve mischien binnen kort, by de dreigende uitberfing van oproer, dikwyls in de nieuwspapieren zullen genoemd worden.

Heden begonnen wy onze bezichtigingen met de Domkerk der heilige GUDULA. Dit is een hooge, ruime en prachtige, hoewel gottifche tempel, welken men niet kan intreden, zonder zich door een verbaazend gevoel verascht te vinden. Men begon in de eerste jaaren der elfde eeuw, denzelven te bouwen, en in het jaar 1273. wierd by eerst voltooid, zo dat de geheele bouw den tyd van één en een halve eeuw vereischte. Hieruit kunt gy eenigzins de grootte en luister van dit gebouw opmaaken. De hooge vensters zyn allen, en eenigen zo konstig beschilderd, dat de tafereelen, die men daarop ziet, van kenners met verwondering beschouwd worden. Het licht schynt door deeze schilderyen niet verminderd te zyn. De binnen-ruimte verbeeldt de gedaante van een kruis. Het *ruin* — dat is het binnenste grootste gedelte der Kerk, afgezonderd van de galleryën, die hetzelve omringen en het Koor — is een zeer hoog gewelf, 't welk aan beide zyden op zestien pylaaren rust. Een even zo nieuw als aangenaam gezicht was het voor ons,

dat tusfchen deeze pylaaren aan wederszyden eene ry natuurlyke oranje-boomen in bakken geplaatst waren, die aan het gevoel van eerbied en verhevenheid, door het geheel ingeboezemd, iets toevoegen dat liefvelyk is en vervrolykt.

Niet zo vervrolykend, maar integendeel zeer ergerlyk was het voor ons, in denzelfden Tempel, eene ellendige legende verceeuwigd te zien door beelden, die, in zulk een heilig oord geplaatst, geen andere bedoeling, ten minften geen andere uitwerking hebben kunnen, dan den dweepachtigen haat der Christenen tegen een ongelukkig volk aantekweeken, welks geheel misdryf echter flegts daarin beftaat, dat hetzelve het geloof zyner vaderen, in weêrwil van de ontmenschte vervolgingen, die het daarover heeft moeten ondergaan, met een gemoedelykheid en standvastigheid getrouw gebleven is, die verwondering behoorde te baaren, maar geen haat diende te verwekken. De armhartige legende is deeze: In het jaar 1270. hadden fommige Jooden eenige gewyde hostien — ik weet niet hoe, — weten magtig te worden: en ten einde hunnen afkeer tegen den daardoor voorgestelden Gekruisten te kennen te geeven, ontwydden zy, volgens de legende, dat

dat is, schonden zy deeze ouwels door ze met mesfen te doorfteeken. Doch, ô wonder! in het zelfde oogenblik vloeide uit de doorftooken ouwels klaar bloed, en in het zelfde oogenblik fchoot 'er een bliksemftaal neder, en vernielde deeze roekelooze ouwel-moorders! — Zou men het wel mogelyk oordeelen, dat de domme ligtgeloovigheid der menfchen ooit zo verre zou hebben kunnen gaan, ja thans nog in onze dagen ging, om zich beuzelingen van dien aart, als een waare gebeurtenis op de mouw te laaten fpelden? En evenwel is dit hier, gelyk in duizend andere plaatfen, met foortgelyke legenden, indedaad het geval. Ik zou het hier niet durven waagen, om den gemeenen man de ongerymdheid en dwaasheid daarvan begrypelyk te maaken. Ja, ik zou het niet eens durven waagen, om buiten een byzondere roeping, de Geestelykheid zelfs eenige twyfeling, al ware 't ook met alle bescheidenheid, daartegen te opperen. Want deeze zouden — al geloofden zy zelve God noch Duivel, gelyk zulks by de hoogere Roomsche-katholyke Geestelykheid in veele landen maar alte dikwyls het geval is — waarfchynelyk niet in gebreke blyven, om den twyfelaar van deeze gcheiligde leugen, een zeer magtige steun van de heer-

ſchappy der Prieſteren, voor eenen godverzaaker te verklaaren, en denzelven als zodanig een aan den haat en de mishandelingen van het blindgeloovig gemeen uit alle ſtanden, prys te geeven.

Van het oogenblik af, dat ik de agttien ſchilderyën, waarop de onderscheiden bedryven van het ongerymd en ergerlyk verdichtſel vertoond worden, gezien had, verdween de indruk van eerbied, welken ik by de intrede in de Kerk ontvangen had, ten eenemaal. Verontwaardiging en medelyden kwamen in deſzelfs plaats by my op. Van dit uur af aan had ik in deezen tempel volſtrekt geen gebed kunnen verrichten. Voor my was hy geen tempel meer; de beelden hadden dezelfen voor my ontheilgd, en hy was in myne oogen nu niets anders, dan een huis om bezien te worden, maar geenszins ter oeffening van aandacht. En in deeze zielsgeſteldheid trad ik nader tot den kanſel.

Deeze kanſel is een zeer merkwaardig ſtuk van beeldhouwers arbeid, waarvan ik u eene beſchryving moet mededeelen. Aan deſzelfs voet ziet men Adam en Eva in levensgrootte; achter hen een Engel, die hen het Paradys uit dryft, en den dood, die hen vervolgt. De eerſten ſchynen den boven hunne hoofden geplaat.

plaatsten' aardbol te draagen; en deeze aardbol is eigenlyk de Kanel. Doch deeze aardbol rust indedaad op eenen zeer hoogen boom. Boven den Kanel staat een Engel en eene vrouwelyke gedaante, verbeeldende de waarheid, die het verhemelte (*Baidaquin*) houden; boven dit verhemelte en den top des booms ziet men de heilige Maagd en het Kind Jesus, beiden staande op een halve maan, waarop ook de kop der Slang verschynt, die door het Christus Kind met een kruis vermorfeld wordt. De halve maan wordt van eene wolk gedraagen, op welke verscheiden Engelen zweeven. Nog ziet men aan den voet van den Kanel verscheiden dieren, en wel naast Adam een struisvogel en een arend, naast Eva een paauw, papegaai en aap. Want de schalkachtige Konstenaar, die het niet onvoegzaam oordeelde, aan de heilige plaats een grap aantebrengeu, daarmede wilde te kennen geeven, zulks behoef ik u wel niet eerst uiteleggen. — Deeze wel konstig gewerkte, maar nogthans zeldzaame Kanel, werd voor omtrent honderd jaaren te *Antwerpen* door den beeldhouwer **VERBRUGGE** voor de Jesuïten te *Leuven* vervaardigd. Na de vernietiging van de orde der Jesuïten, schonk de Keizerin **MARIA THERESIA** dezelve aan de

Kerk

Kerk der heilige GUDULA. Zou zy de fati-
rieke zinspeeling op haare sekse wel gekend
hebben?

Van de menigvuldige, gedeeltelyk zeer fraaije
Schilderyen, welke men in deeze Kerk en
overal in de Kapellen ziet, zal ik u slegts een
enkele noemen. Het is van RUBENS, en
word, zo ik geloof met alle recht, onder de
beste stukken van deezen grooten Meester ge-
steld. Het stelt den Apostel Petrus voor, ver-
zeld door twee van de andere Apostelen, daar
hy uit handen van den Zaligmaker de sleutelen
des hemelryks ontvangt. De kleuren van het
stuk zyn nog zo levendig en frisch, als of het
eerst geschilderd was; en de uitdrukking in de
hoofden gaat alle myne beschryving te boven.
Zo gy eerlang eens zelve te *Brusfel* komt, ver-
geet dan niet, om u over dit bezienswaardig
stuk met uwe eigene oogen te verwonderen.

Van hier gingen wy naar het Konings-plein
(*Place royale*), waarvan ik boven reeds ge-
wag heb gemaakt. Het is een langwerpig vier-
kant, ingeslooten door agt naar zeker plan ge-
bouwde en evenredig geplaatste paleizen, het
prachtig portaal der Caudenberger-Kerk, en aan
de vier hoeken door galeryen. Midden op dit
plein staat, op een voetstuk, het standbeeld van

Princ

Prins KAREL van *Lotharingen*, die onder MARIA THERESIA Stadhouder in de Oostenryksche Nederlanden was, en door een rechtvaardige en zachte waarneeming van zynen post, in eenen zeer hoogen graad de liefde van dit volk verwierf. Het is van metaal zeer fraai gewerkt. De opschriften van het voetsruk verhaalen, zonder uitspoorige lofsuitingen, de wezenlyke verdiensten van deezen Prins.

Het voortreffelyk portaal van de Caudenberger-Kerk is een modél van fraaije en grootsche bouwkunde; even gelyk deeze Kerk inwendig door een verheven eenvoudigheid iemand verascht, het geen men anders niet gewoon is in Roomsche Kerken te vinden. Zy is geheel en al zonder cenige versierfelen, effen en wit, behalven evenwel het Orgel, als mede de Kansel van eenen zeer goeden smaak, die beiden van ongekleurd hout en dus bruin zyn.

Doch juist dit effene, dit geheel gemis van alle beuzelachtige en pralende versierfelen, maakt in het verband met de edele gedaante deezes tempels, op den geene, die voor de eenvoudigheid en waare verhevenheid is, eenen indruk, welken geene pracht, hoe groot ook, in staat is te bewerken. Ik herinner my, slegts éénmaal in myn leven iets diergelyks, hoewel
in

in 't klein, gezien te hebben. Dit is de Slotkerk te *Karlsruhe*, die dezelfde edele eenvoudigheid en eenvoudige verhevenheid kenfchetst. By de intrede in de prachtige Kerk der heilige GUDULA, stonden wy in verwondering weggezonden, en vergaten door de menigte van bonte, schitterende en blinkende voorwerpen, die ons van alle kanten in 't oog vielen en bedwelmde, de bedoeling, die dit alles hebben moest: maar hier gevoelden wy ons van eene zachte aandoe-ning en een eerbiedwekkende gewaarwording doortrokken, zodanig dat wy schier onwillekeu-rig hadden willen neêrzinken, om aantebid-den. — Aan den ingang van deeze fraaije Kerk, staan aan de buitenzyde der deur onder het portaal twee verbaazend groote standbeel-den, die Mozes en David voorstellen, en de boog boven de deur van het portaal is met voortreffelyk verheven beeldwerk versierd.

Een van de prachtige gebouwen, die het Konings plein insluiten, is het Lotery-huis: want ook *Brabant* is van deeze burgerlyke en zedelyke pest, van deeze duivelsche uitvinding en algemeene landplaag onzer tyden, niet verschoond gebleeven. Ondertusfchen heeft men hier, ten einde den waaren gruwel der zaak onder eenen lieffelyken schyn te verbergen, eene

eene weldaadige stigting daarmede gepaard, die wel een onkundigen, wiens oogen alleenlyk aan de oppervlakte der dingen kleeven, doch geenszins den denkenden opmerker, die het rekenen eenigzins verstaat, misleiden kan. Men heeft naamlyk de negentig nommers van elke trekking onder even zo veele arme meisjes verdeeld, zo dat vyf van dezelve altoos moeten winnen, en dit gewin bestaat in een huwelyks-goed van 156 guldens. Deeze lotery huuwt derhalven jaarlyks omtrent tagtig arme meisjes uit, en geeft daartoe alle jaaren omtrent 13000 guldens. Dit schynt nu zekerlyk zeer fraai en lofelyk te weezen, doch by het licht beschouwd, is deeze gewaande edelmoedigheid juist zo groot niet; want by nader onderzoek komt dezelve alleen daarop uit, dat men het Publiek, en wel voor het grootste gedeelte de minvermogen- den, jaarlyks omtrent 30000 guldens on- neemt (*), en aan hetzelfde ter vergoeding

13000

(*) Dat deeze onderstelling geenszins uitspoorig is, blykt onder anderen uit de berekeningen van het zuiver overschot der lotery, welke uit verscheiden plaats tot aan het Publiek bekend gemaakt zyn. Zo bedroeg, by voorbeeld, de zuivere winst, welke de lotery te *Copenhagen* na aftrek van alle winst en onkosten

13000 guldens, dus omtrent het vier- en twintigste gedeelte van het ontnomene onder den schyn van weldaadigheid terug geeft; of dat men jaarlyks duizend bedelaars, en in deeze even zo veele slegte, tot bedrog en dievery verleidde menschen maakt, ten einde tagtig arme meisjes een klein huwelyksgoed te bezorgen, het welk zy en haars egtgenooten mischien weder naar dezelfde bron sleeten, waaruit het gevloeid is. Is 't niet hemelteigend, dat zo veele Regeeringen, en onder dezelve mede zodanigen, die den naam hebben van rechtvaardig en mildaartig, zich nog altoos bedienen van de onkunde hunner onderdaanen, dat zy naamelyk het rekenen niet verstaan, om hun de guldens en zesthalven, die van andere lasten, welke zy moesten betaalen, overschooten, uit de beurs, de bedden uit hunne sponden en het laatste noodzaakelyke stuk huysraad uit hunne

ne

ten van het jaar 1773 tot 1787, dus in veertien jaaren, opgebragt heeft over de 2787027 Daalders, of (5016648 Guldens holl.) het welk in elk jaar by de 200000 Daalders zwaar geld, dus meer, dan 300000 Brabantfche Guldens bedroeg. Zie No. 13 van den *Hamburgischen unparteyfchen Correspondent* en de *Hamburgifche neue Zeitung* van 't jaar 1790.

ne armhartige hutten te *speelen* (*)? Hoe wreed! — Doch, waartoe dient het, over eene zaak te yveren, die wy beiden niet kunnen veranderen, en wel in eenen brief aan u, welken zy, die zulks aangaat, nooit leezen zullen? En bovendien, wie weet, of dit kwaad niet ook een van den geenen is, waarvan de Voorzienigheid zich bedient, om zo menig gedrukt Volk de oogen te openen over deszelfs ongelukkigen toestand, en over de noodzaakelykheid, om eindelyk eens met nadruk aantedringen op het afschaffen van zo veele schreeuwende misbruiken? In *Frankryk* had men immers ook loteryen; en nu zal men aldaar *Vryheid* en een *verstandige Staatsgesteldheid* invoeren. Somtyds moet een zieke, zal hy geneezen, eerst nog zieker gemaakt worden; en de dwingelanden verstaan het geneezen misfchien beter, dan zy zelve weten. —

Niet

(*) Men ziet echter tevens hieruit, en uit zo veele voortgelyke bedryven, waarom het zo menige Regeering die zich dezelve veroorlooft, volftrekt geen ernst is of zyn kan, om zorg te draagen voor een beter onderwijs en meerder verlichting haarer onderdaanen. Want dan zouden zy immers ook van de loteryen en andere voortgelyke knevelaryen moeten afzien.

Niet verre van het Koningsplein treedt men het Park in, een lusthof van eenen grooten om- trek, en vol van bekoorelyke schikkingen; de ver- gaderplaats der fraaije waereld in de koele avonduuren. 'Er zyn weinige steden, die zich van zulk een aanzienelyke en aangename open- lyke wandelplaats binnen haare poorten kunnen beroemen. Tegens den avond wordt dezelve door lantaarnen, en op zekere tyden door on- noemelyk veele lampiöns, als een Vauxhall, verlicht. In verscheiden tenten vindt men alle uren van den dag ys, limonade, thee, koffy, chokolade en andere ververschingen. Naast dit Park is de Kinder-Komedie, een toneel, het welk door een gezelschap van welgeoefen- de kinderen betreden wordt, die men zegt dat uitmuntend speelen. Wy hebben geen gelegen- heid gehad, om hen te zien. In den tuin wekte een grootsch opschrift aan een klein huisje onze oplettendheid. Wy naderden het- zelve en lazen:

„ Hier is de Eindpaal!

„ Hier heeft men de Natuur tot de hoog-
„ ste gelykheid nagebootst!”

Dit was in het Latyn. Wat laager stond in het
Fransch

Fransch: „ Het Geheel-Al, of vertooning der „ Tegenvoeters, zo klaar voorgesteld, alsof „ men den aardbol van het eene aspunt tot „ het ander doorboord had.” Dit kwakzalvers opschrift was voldoende om ons van de *Eindpaal* ('t non plus ultra), 't welk hier beloofd was, by voorraad een denkbeeld te geeven. Vermits wy echter ons vleiden met de hoop, om hier een staaltje van de Fransche Kwakzalvery te vinden, zo als wy 't in Duitschland mogelijk nog niet gezien hadden, beslooten wy toch binnen te gaan, om ons dit werk te laten toonen. Doch, tot een onherstelbaar verlies van onzen weetlust, moest de groote man, die de kunst verstaat, om de natuur volkomen (*imitatus ad unguem*) ten toon te spreiden, juist naar *Antwerpen* gereisd zyn, vanwaar men hem eerst over eenige dagen terug verwacht. Wy moesten derhalven voor dit maal van het aanschouwen van dit wondergewrocht der kunst afzien.

Vanhier klommen wy af naar de groote markt (*la grande place*.) Een bezienswaardig gedeelte der Stad! Het is een zeer ruim vierkant, ingeflooten door hooge gebouwen, die wel naar paleizen geleeken. Het grootste en prachtigste van dezelve is het Stadhuis; een

verheven en magtig gottisch gebouw, het welke eerbied inboezemt. Jammer is 't, dat hetzelfde door een enkele fout ontfierd wierd, die zodanig in het oog loopt, dat men niet begrypt, hoe een leerling in de bouwkunde, laat staan dan een meester, dezelve begaen kon, en wel een meester die het plan van zulk een groot en schoon geheel maakte. Dáár naamelyk, waar de ingang is, die eigenlyk in het midden van de vóór-zyde behoorde te weezen, ryst een tooren in de wolken, die 364 voeten hoog is, en op wiens punt een standbeeld van verguld koper, zeventien voeten hoog geplaatst is, dat zich naar den wind draait, verbeeldende den Aartsengel Michaël in den stryd met den draak. Maar nu is deeze tooren, die in het midden moest staan, — waarschynelyk wegens de inrichtingen van binnen — niet in het midden; maar eenige vakken verder naar de linker- dan naar de rechter-zyde gekomen. Zulks veroorzaakt eenen zeer grooten misstand, vermits de daardoor verwaarloosde evenredigheit telfond by den eersten opslag, en wel op de onaangenaamste wyze in het oog valt. Men zegt dat de bouwmeester by het ontwerpen van het plan, op de aanzienlyke breedte van het gebouw gerekend en zich geveleid heeft, dat de-
 zel.

zelve het gebrek van een volmaakte evenredigheid onmerkelyk maaken zoude; maar dat toen het gezicht hem naderhand van het tegendeel overtuigde, hy wanhoopig den tooren is opgeklommen, en zich van deszelfs top neêrgeftort zou hebben, om zyne fchande niet te overleeven.

De overige, ten deele prachtige gebouwen, die deeze markt omringen, zyn het zo genoemde *Konings-huis* (*maison du Roi*) en de *Gildehuizen* der onderscheiden ambachten en handteeringen (*maisons des corps et metiers.*) Het eerste is voor eenige byzondere gerechtshoven geschikt, en de laatsten dienen tot vergaderplaatfen der gildens. Ieder gilde, by voorbeeld, van de Kleërmaakers, Schoenmakers, Bakkers, Brouwers, enz. heeft zyn eigen huis; en eenigen van dezelve hebben indedaad zulk een prachtig voorkomen, dat men eerder Vorsten, dan Ambachtslieden daarin zoeken zoude. Op het Brouwers-Gildehuis, het welk met pylaaren en andere bouw-sieraadiën opgesmukt is, heeft men ter eere van denzelfden geliefkoosden Prins *KAREL van Lotbaringen*, een gedenkteken opgericht, het welk in een standbeeld te paard van verguld koper bestaat. Het is voor my altyd een aandoenelyk gezicht,

't welk my in het geloof aan de goede hoedanigheid der menschelyke natuur telkens op nieuws bevestigt, wanneer ik de blyken van liefde en dankbaarheid zie, welke de volkeren elk goed en rechtvaardig Regent ten allen tyde gegeven hebben; doch wanneer aan den anderen kant, de oude en nieuwe geschiedenis my verzekert, dat het getal van zodanige Regenten, die de liefde en dankbaarheid hunner onderdaanen wenschten te verdienen, altoos zo klein geweest is, dan kost het my moeite, om zulks uit myn geheugen te bannen, zo ik anders in dit geloof, 't welk ik my niet gaarne zou willen laten ontnemen, niet wankelen zal.

Vanhier vervoegden wy ons naar de *oude* en vervolgens naar de *nieuwe Kooren markt*. De laatste is een zeer nette plaats, onlangs eerst tot haare tegenwoordige verordening, op eene met deeze bedoeling volkomen overeenkomstige wyze ingericht. Een aanzienelyk gedeelte van dezelve is door eene leuning afgezonderd, en wederom in kleiner gedeelten afgedeeld. In ieder van deeze laatstgenoemden staat een pylaar met een bord, waarop de soort van graan, dat aldaar geveild wordt, by voorbeeld, tarwe, garst, erwten enz. geschreeven staat.

Niet verre van hier komt men aan het *Kanaal*,

naal, dat gelyk ik boven reeds aangestipt heb, in de Schelde uitloopt, en diep genoeg is, om van vry grooter Zee-Scheepen tot in de Stad toe bevaaren te worden. Het graaven van dit Kanaal heeft 1800000 guldens gekost, en men heeft 'er één-en veertig jaar aan gearbeid, om het te voltoojen. Doch het is ook thans van een onschatbaare waarde voor den koophandel van *Brusfel*. In de zestiende eeuw is het aangelegd. Men vindt in Europa nieuwer Kanaalen, die meer dan tweemaal zo veel gekost hebben, en 't land 't welk deeze zwaare kosten draagen moest, byna geen voordeel toebrengegen. — Op dit vaarwater gaan van hier alle dagen, zowel voor- als nademiddags, jaagfchuiten of jagten naar *Antwerpen* en andere steden, waarvan men zich bedienen kan. De Kaaijen (*les quais*) aan beide zyden van het Kanaal, zyn door vyf draai-bruggen (*ponts tournants*) vereenigd, welke, zo dikwerf als 'er een bemast Schip door moet, gemakkelyk ter zyde kunnen gedraaid worden. Het gezicht langs dit Kanaal is, uit hoofde der heerlyke ryën van boomen, waardoor men niet alleen deszelfs oevers, maar de geheele land-streek, die hetzelfde doorsnydt, tot de bekoorlykste wandelwe-

gen geschikt heeft, een van de vroolyksten en schoonsten, die men hebben kan.

Wy eindigen den arbeid van deezen voormiddag — want het is voorzeker arbeid, om in deeze bergachtige stad, by warm weêr, uren lang rond te loopen, om het een en ander op te merken — met de wacht-parade by te wonen. De bezetting is zeer talryk, en het volk is zo groot en schoon, als ik het ooit gezien heb. Dit mag ook gezegd worden van alle de overige Keizerlyke Troepen, die ons sedert ons verblyf in *Brabant* voorgekomen zyn. Gy herinnert u nog de eerste Koningklyke Garde te *Postdam*; uit even zodanige groote, handige en welgemaakte mannen bestaan hier alle de Regimenten, en alle derzelver leden, van het eerste af tot het derde toe. Zou het niet jammer weezen, wanneer deeze wakkere lieden by de maar alte waarschynelyke aanstaande beroering, als onschuldige slagtoeffers der dwingelandy moesten vallen? En nochtans zal dit droevig geval naar alle gedachten plaats hebben, indien niet deeze Soldaaten, die voor 't grootste gedeelte landskinderen zyn, even gelyk de Fransche Garde, gelooven, dat zy meer *Burgers*, dan *Soldaaten* zyn.

Wat de ondergeschiktheid aangaat, men schynt
by

By dit Corps verre aftewyken van de strengheid en de werktuiglyke naauwkeurigheid der Pruisifche Krygstucht. Ons Brandenburgers en Brunswykers kwam het ten minsten zeer nieuw en vreemd voor, dat de Soldaaten met hunne Onderofficiers in een hevige woordenwisfeling geraakten, terwyl by de verdeeling der posten, de één deeze, de ander geene standplaats, welke hem aangewezen wierd, niet hebben wilde, maar een andere begeerde. Zy wierden daarby zo luidruchtig, dat de Officiers, die 'er naby stonden, zulks noodzaakelyk moesten hooren; doch deeze scheenen daarop geen acht te slaan. Deeze omstandigheid scheen den Patriotten zeer veel goeds te voorspellen.

Ons middag-maal was kostelyk, en wy waren na vyf uren lang rond geloopt te hebben, zo hongerig geworden, dat ik niet weet ooit met meerder graagte gegeten te hebben. Tegen den tyd van het defert, verscheen onder onze vensters een nyver huisgezin, om ons, nadat wy de groover behoeften van de maag bebevredigd hadden, op eenen maalyd voor onze oogen, ooren en geest te vergasten. Dit waren vader, moeder, twee dogters en één zoon; ieder speelde een instrument en zong daarby, en dat geene, wat men zong en speelde, wierd

tevens zo kluchtig vertoond, dat wy ons niet van lagchen konden weêrhouden.

Gelyk als deeze met ons, maakten het myne vrolyke reisgenooten met de schaaren van bedelaars, die iemand, waar men ook gaat en staat, overal omringen en vervolgen. Zy gaven hun niets; maar maakten hen door de geestige gezegdens, die zy hen toevoegden, zo opgeruimd en blygeestig, dat zy schaterden en vergenoeder met ons waren, dan dat wy hen het grootste geschenk gegeven hadden. Voor het overige is het wezenlyk waar, wanneer ik u verzekere, dat de bedelaars op de straat iemand hier by douzynen aanvallen. Arme Keizer JOSEPHUS! hoe moeten uwe vleyërs u misleiden hebben, toen zy u voorloogen en wys maakten, dat uwe aangeërfde onderdaanen reeds zeer wel bezorgd, dat zy allen reeds volkomen gelukkig waren, en dat gy nieuwe landen moest veroveren, om nieuwe, nog niet gelukkige onderdaanen te verkrygen, die gy, gelyk deeze, moest gelukkig maaken? O waaröm kost gy uwe Staaten niet zo doorreizen, en dezelve zo beschouwen, als wy? Hoe grievend zou het voor uw keizerlyk hart wezen, dat niets, dan goeds ademt, wanneer gy de menigte en uitgestrektheid van den arbeid zaagt, welke hier nog over-

overäl voor den wyzen Volks-begunfziger te verrichten is, en hoe zoudt gy, door een billyke veröntwaardiging ontvlamd, deeze vuige vleyërs met alle hunne ontwerpen ter veröve-ring, naar den grooten *Mogol* of naar de Turkfche grenzen jaagen, om de goede Boheemfche Deëften aftelofsen, deeze fchuldlooze en vrede-lievende burgers van den Staat, tot welker verbanning zy u op een fchandelyke wyze wisten te verleiden?

Deezen nademiddag reeden wy naar *Schoonberg*, een onlangs voltooid lustflot der Stadhouders, die, gelyk u bekend is, 's Keizers zuster en haar gemaal zyn. Het ligt op een kleine hoogte, een halve myl van de ftad. De weg derwaards loopt door een paradys, want zo moet men de geheele landftreek rondöm *Biusfel* noemen, indien men dezelve naar waarheid wil befchryven. Zy fchynt een enkel groot park te zyn. Overäl trotsche laanen, welke de fchoonfte en bekoorlykfte wandelwegen voor voetgangers, voor rydenden en ruiters, overfchaduwcn; alles is zo fraai aangelegd, dat oog en oor daardoor veruukt worden; overäl blyken van een goeden fmaak en van behaaglykheid. De natuur zelve heeft hiertoe weinig medegewerkt; alles byna is een werk van naar-
ftig-

elgheid en konst. En onder deeze bepaaing moet ik bekennen, nog nooit een stad gezien te hebben, welker omliggende landstreek met die van *Brusfel* zou verdienen vergeleeken te worden.

Het nieuwgebouwde kasteel *Schoonberg*, met het daarby behoorende park, verdient over 't geheel beschouwd, met recht den naam van *Schoone berg*, hoewel eene naauwgezette oordeelkunde, met opzicht tot afzonderlyke deelen, ook hier, gelyk overal, zeer veel zou kunnen aanmerken. Zo zou men mischien kunnen zeggen, dat het gebouw met opzicht tot desze's maatige grootte en bedoeling, dewyl, het een lusthuis wezen moet, een alte zwaarvallig en misleidend voorkomen, en niet volkomen het karakter van vro'ykheid en bescheiden zwier heeft, 't welk gebouwen van dien aart, zullen zy aan het oogmerk beantwoorden, eigenlyk behoorden te hebben. De vensters schynen ook niet aan elkander en aan het prachtig poortaal aan de zyde, alwaar men oprydt, geëvenredigd te zyn; en deeze plaats, alwaar men opreydt, heeft zelve de fout, dat zy niet recht, maar schuins naar het poortaal loopt. Doch hoe ligt vergeet men deeze geringe gebreken, wanneer men komt aan de andere zyde naar den tuin van

van het paleis, en nu van den heuvel nêr-
 ziet in het heerlyke park, en over hetzelfde hee-
 nen de ruime, schoone, afwisselende en vrucht-
 baare landstreek waarneemt, welke zich hier
 eensklaps aan het verrukte oog opdoet! Waar-
 om toch kan ik u de geheele bevallige Schil-
 dery, welke dit landschap, dat een enkele on-
 meetelyk-groote lusthof schynt te zyn, myne
 verbeeldingskracht ingeprent heeft, niet zo wel
 getroffen en deelneemend op het papier affchet-
 zen, als ik dezelve ontving, en als zy my nu
 nog in dit oogenblik voor den geest zweeft?
 Doch ik ben geen konstfchilder; en met woor-
 den een tafereel te schilderen, dat het penzeel
 naauwlyks kan voorstellen, is een vruchte-looze
 moeite voor den beschryver, en verveelend
 voor den leezer. Ik vergenoeg' my derhalven,
 allcenlyk te zeggen, dat men van deeze hoog-
 te alle de bekoorlykheden, die men by eene
 landstreek, verfraaid door konst en aanleg,
 wenschen kan, allerlei soorten van Engelsche
 tuinen, kronkel-paden, zacht oploopende heu-
 vels met frisch groen bedekt, boschen en ge-
 boomte van allerlei soorten, alles zeer net aan-
 gelegd, opene plaatzen met gras begroeid,
 watervallen, beelden, gedenkzuilen, tempelen,
 tenten, grotten, beeken, eilanden, vyvers met
 aar-

aartige vaartuigen enz. in een onbegrypelyke verscheidenheid voor zich ziet liggen. Nog groot-scher en menigvuldiger wordt deeze schoone landschapchildery, wanneer men den Chineeschen tooren van 231 trappen opklimt, die zich in eenen van het park afgezonderden bloemtuin verheft. Want vandaar kan men tevens de geheele stad, alsmede de geheele vruchtbare en vrolyke landstreek van rondsomme veele mylen in 't ronde overzien.

Zeer voldaan met alle de aangenaambeden en bekoorlykheden, die wy hier gezien hadden, keerden wy weder naar de stad, en bezochten den Schouwburg. Men speelde *Zemire* en *Azor*; een zangspel, dat men tot verveelens toe gezien en gehoord heeft, en my dus niet zeer meer verlustigen kon, schoon zowel een wel-bezet orkest, als ook de tooneelspeelers hun best deden, om de verveeling te beletten. Ook had de oorlog-aankondigende toefstel, welken ik op het plein by den Schouwburg vond, en waardoor men vruchteloos hoopt de misnoegde burgers te beteugelen, myne aandacht zodanig tot zich getrokken, dat men zelfs wel een bevalliger stuk had kunnen ten tooneele voeren, zonder het oogmerk by my te kunnen bereiken. 'Er waren naamelyk twee stukken

kanon met alle daartoe behoorende ammunitie voorzien, tegen den Schouwburg gericht, en behalven de gewoone wachten nog ruiters te paard met ontbloote pallasfchen, geplaatst. Den zelfden dreigenden toefsel heeft men hier op de meeste openlyke plaatzen gemaakt.

Van dat geene, wat wy hier nog zien en opmerken zullen, melden wy u morgen meer! Ik kusch u, myn lieve kind! en wensch u en uwe goede moeder eenen gerusten nacht.

V E R V O L G.

Brusfel, den 31. July 1789.

De eerste wandeling, die wy heden deden, was naar het *Plein van St. Michiel* (*Place de St. Michel*), het welk voor eenige jaaren eerst voltooid is. Volgens een perspectief afbeeldsel, dat wy daarvan gezien hadden, meenden wy iets te vinden, 't welk een grootsch en prachtig gezicht opleverde; doch wy wierden in onze verwachting te leur gesteld. Met dit plein is 't gelegen, als met veele andere fraaje en vermaarde dingen in de waereld; het vertoont zich beter in een afbeeldsel, dan in de Natuur. De nieuwe, op zich zelve bezienswaardige gebouwen, die het omringen, maaken wel een geëvenreedigd geheel uit, zy gelyken echter voor een gedeelte alte veel naar casernen; en het plein, 't welk zy insluiten, en op zichzelve niet zeer groot is, is daardoor, dat men het met boomen beplant heeft, voor het oog en de verbeelding nog kleiner geworden.

Vandaar vervoegden wy ons naar de *petite place du Sablon*, een van de minst-betekenende pleinen van *Brusfel*, naast het welk een Barrevoeter-klooster ligt, dat ons eigenlyk derwaards

waards trok; hoewel niet dit klooster zelve, nog minder deszelfs bewooneren, maar een in hunne kerk geplaatst ongemeen kostbaar ſchilderſtuk van RUBENS. Het verbeeldt de hemelvaart der heilige Maagd. Men ziet voor- eerst het graf van Maria, waaruit zy zo even is opgeſtaan; naast hetzelfde twee vrouwen, die het doodlaaken houden, waarin het ligchaam had gelegen. Aan de andere zyde ſtaan de Apostelen, waarvan eenigen op het graf toedringen, om zich met eigen oogen te overtuigen, dat het wezenlyk ledig was, terwyl de overigen met verbaasdheid en vreugde omhoog zien, om het wonder te beſchouwen, 't welk zich in de lucht vertoont. Dit is de verreze- ne Maagd zelve, die op een ligte wolk zweevende, door de Engelen ten hemel gedraagen wordt. De majesteit van deeze zweevende gedaante, vooräl de meer dan menſchelyke ſchoonheid van 't gelaat, en de uitdrukking van hemelſche gelukzaligheid, goedäardigheid en deſtigheid, die daarop afgebeeld is, gaat alle beſchryving te boven. Als ik naar den indruk, welke dit betooverende ſtuk op ons maakt, deszelfs waardy mag bepaalen, kan ik geen oogenblik aarzelen, om het voor RUBENS meesterſtuk te verklaaren. De zelfde kerk be-

III. DEEL. K zit

zit nog een ander origineel van R U B E N S , benevens tien copyen van even zo veele andere origineele stukken van dezzen meester , die door eenen brand zyn verlooren gegaan : doch nadat men het eerstgenoemde meesterstuk gezien heeft , kan al het overige iemand niet meer bekooren .

Van hier gingen wy naar de *grande place du Sablon* , om een aldaar geplaatst gedenkstuk te zien , 't welk een Engelschman , te weten Lord BRUCE , hier deed oprichten , om de stad *Brussel* zyne dankbaarheid te betuigen voor het aangenaam verblyf , dat hy hier gevonden had . Hy had zich veertig jaaren hier opgehouden , en verordende in zynen laaften wil . dit gedenkteken opterichten . Het dient tot een bekleedfel van een put , en bestaat uit een voetstuk ter hoogte van dertien voeten . 't welk eene groep van wit marmer draagt . Deze groep stelt eene zittende *Minerva* voor , die een medaillon omhoog houdt , waarop de voorige Keizer FRANS de I.) en zyne Gemaalin MARIA THERESIA afgebeeld zyn . Ter rechterhand staat de Faam , die de trompet steekt , en aan haare voeten rust een Genie op een omvergestooten waterkruik , die de *Schelde* voorstelt . Een andere Genie houdt het schild en de speer der

der Godin. Aan twee zyden van het voetstuk staat het wapen van den Lord met het opschrift: — *fuius* — (*ik was welêer aanwezig*;) en ter ondersteuning deezer wapens dient op elke zyde een kop (*mascaron*), die water in een daaronder geplaatste kom spuuwt. De twee overige zyden van het voetstuk zyn met latynsche opschriften versierd, welke de bedoeling van dit gedenkstuk aankondigen.

Naast dit plein staat de kerk van *onze lieve Vrouw der overwinningen* — (*de notre Dame de victoire*) — die haaren naam van den Hertog van Brabant JOHAN I. ontving, welke dezelve in het jaar 1304 gesticht heeft, ter gedachtenis der overwinning, welke hy over den BISSCHOP van Keulen en Graaf HENDRIK van Luxemburg behaalde. Ook deeze kerk behelst eenige bezienswaardige gedenktekenen en schilderstukken. Tot de eersten behoort voornamelyk de kapel van het vorstelyk huis TOUR en TAXIS. Een in deeze kerk opgerichte grafombe is zo zinryk, dat men na lang daarover gedacht te hebben, wegens den eigenlyken zin van dezelve in 't onzeker blyft. De grond is van zwart, en de figuren zyn van wit marmer. Deeze laatsten zyn voorêerst eenige Faam; onder dezelve de Deugd en de Tyd,

die beiden aan het einde van eene gouden keten trekken, en de één die aan de andere schynt te willen ontrukken. Onder beiden staat een latynsch opschrift, 't welk op zich-zelf wel fraai is, maar echter geen betrekking tot de figuren schynt te hebben. Het luidt aldus: *Majorum ornantur statuae virtute minorum* (*). Een tweede opschrift, betrekkelyk tot de figuren, leest men onder het eerstgenoemde aan den voet van dit gedenkstuk. Het is:

Virtus, non tempus, ()*.

Doch het valt moeyelyk te beslifen, of dit laatste opschrift slegts de algemeene stelling uitdrukken zal: dat de deugd sterker is, dan de tyd, en dat de eerste, niet de laatste de zege op de andere behaalt; dan of het in 't byzonder betrekkelyk is tot de boven geplaatste Faam, zo dat men zich daarby het volgende moet voorstellen: dat niet de tyd, die den naroom tracht voort te trekken, maar de deugd, die naar denzelfen streeft, de overhand behoudt.

Maar

(*) Dat is: „ de deugd der nakomelingen verfiert de standbeelden der voorvaderen.”

(*) Dat is: „ De deugd, niet de tyd.”

Maar dan moesten de twee figuren zich niet van elkander, maar de één de ander aan de Paam trachten te ontrukken. Dat zulks daarmede bedoeld wordt, kan men niet zien. Daarby komt nog, dat het middenste opschrift, 't welk onmiddelyk onder de figuren geplaatst is, zonder juist veel betrekking daartoe te hebben, den aanschouwer ten eenemaal verbystert. Eindelyk gaat men onvoldaan heenen, en vindt het waarschynelyk, dat de kunstenaar, die daarby mischien zelf niets bepaalds gedacht heeft, zich mogelyk met SANCHO PANSA getroost heeft. *Dieu me comprend* — onze lieve Heer verstaat my!

Doch het verveelt my, u zulke dingen te beschryven, die men, zullen zy ons vermaaken en voor de beoefening van den smaak en het oordeel van nut weezen, zelf zien, en zich niet moet laten beschryven. Ook nadert het uur, dat wy tot ons vertrek bepaald hebben; en 'er is nog al veel in orde te brengen. Maar eer ik eindig, moet ik u nog eene merkwaardigheid van *Brusfel* verhalen, die den vreemdeling als iets zeldzaams moet voorkomen.

Dit is een soort van rytuig, 't welk men hier op alle straaten ziet. Het bestaat uit een wagen met kleine raderen, die van honden ge-

trókken wordt; en men bedient zich daarvan, om alle de lasten, die aan de krachten deezer dieren geëvenreedigd zyn, overweg te brengen. De honden, die men daartoe gebruikt, en van een middelmaatige grootte zyn, hebben het voorkomen van een wolf, en zyn daarby zo uitgehongerd, dat men, dezelve niet zonder medelyden kan aanzien. Met heeft hen gewoon tuig aangelegd, en twee, drie of vier naast elkänder gespannen. Nimmer zou ik geloofd hebben, dat de krachten deezer dieren zo sterk waren, als men ze hier ziet in het werk stellen. Met verwondering zag ik onder anderen, dat een span van drie zodanige honden eenen last van mosselen trok, waarmede een paard genoeg te doen zou gehad hebben, bedraagende twee groote waschmanden vol. En daarmede liepen zy nog al vry snel eene hellende straat op. Overal waar men hier gaat, ontmoet men zulk voertuig, en wanneer zy niet beladen zyn, dan zit toch gemeenlyk de voerman daarop, en laat zich door zyne honden in galop terug brengen.

Ook zyn de met paarden bespannen vrachtwagens hier en door het geheele land zo ingericht, als ik nog nergens anders gezien heb. Vermits naamelyk de wegen overal zo fraai gestraat

fraat zyn, dat men niets van diepe spooren weet: weet men aan deeze wagens gebruik te maaken, van de ruimte tusfchen de raderen onder den wagen. Hier hangt óf in ketenen óf in een lange mand, een gedeelte van de vracht, vaten, kisten enz. tot dicht aan den grond neêr. Een op deeze manier bevrachte wagen kan derhalven een derde meer, dan een ander over weg brengen.

Wy zyn over ons kort verblyf in *Brabant* over 't algemeen en in *Brusfel* in 't byzonder by uitftek voldaan. Het land is een van de vruchtbaarfte, meest bebouwde en volkrykfte, die men zien kan (*): Dszelfs bewooneren hebben den naam, dat zy braave, getrouwe en oprechte menfchen zyn; en wy hebben by onze

eige.

(*) Hoe veel dit land opbrengt, en hoe onüitputcelyk hetzelfde zyn moet om zich te helpen, kan hy, die het zelf niet gezien heeft, reeds daartuit opinaaken, dat men overal vermogende menfchen ziet, fchoon tot hier toe jaarlyks 4600000 guldens het land uitgingen en nimmer wederkeerden. Want zo hoog beliepen, ingevolge eene echte berekening, de zuivere inkomsten, die de Keizer tot dus verre uit zyne Nederlanden trok. Hoe fterk en uitgebreid moet dan niet de Nederlândfche koophandel wezen, dewyl de inwooners zulk eene jaarlykfche uitgaaf konden uithouden, zonder daarby arm te worden!

eigene opmerkingen niets gevonden , 't welk hen deezen lof zou kunnen betwisten. Men zegt, dat zwaare misdryven , by gevolg ook derzelve straffen hier zeer zeldzaam zyn; en wy hebben ook in de geheele streek , waar wy door gekomen zyn, niet één gerechtsplaats gevonden. De Brabander, zegt men, is arbeidzaam, wanneer hy moet, maar uit genegenheid naarstig in het beöfenen van konsten. Zy beminnen hunne Vorsten, zo lang derzelve gevolmagtigden hen niet alte erg behandelen; doch hunne verkleefdheid aan alles, wat zy hebben overgeërfd, bovenal aan hunne oude, hen boven alles dierbaare Staatsgesteldheid, is nog grooter. Veranderingen en nieuwigheden beschouwen zy met de uiterste veröntwaardiging. Dit en de sterke invloed van eene hier nog zeer magtige en onverdraagzaame Geestelykheid, hebben het licht der opklaaring tot nu toe van de Brabandsche grenzen afgeweerd. Men is hier derhalven nog zeer bygeloovig, en zal het mogelijk nog lang blyven : dewyl het monniken en Paapen-wezen hier nog weinig of niets van deszelfs geweldigen invloed schynt verlooren te hebben. Dit doet van de hier aanstaande omwenteling voor de menschheid over 't algemeen — althans in den beginne niet veel gewigtigs

en

en aangenaams verwachten. De Paapen zullen daarby een hoofdrol speelen; en deezen zullen zich wel wachten, om den menschelyken geest meerder vryheid te bezorgen of toe te geeven, dan met de eischen van hunne geestelyke dwingelandy bestaan kan. De Brabanders zullen bloed en leven waagen, om de burgerlyke ketenen, waarmede zy thans geboeid zyn, te verbreeken, om zich daartegen in geestelyke te laten klinken. Dan zal men het **T E D E U M** zingen, en waanen vry te weezen, omdat handen en voeten vry zyn geworden, terwyl men voor verstand en geweeten nieuwe ketenen sneedde. O menschheid! Ô volk! hoe wordt gy gemishandeld! — Doch ook dit zal en kan slegts eenen tydlang duuren. Een volk, dat in onze dagen vry wordt, kan niet lang meer bygeloovig blyven, dus ook niet lang meer door de Paapen geblinddoekt worden. De vrye mensch ziet de dingen, welke hem omringen welhaast in een geheel ander licht en met geheel andere oogen, dan de slaaf. Hy vindt meer aanleiding en meer innerlyken aandrang, om natedenken, dan tevooren, en de schrikbeelden, die hem daarvan wederhielden, verdwynen. Het kon derhalven nog wel eens gebeuren, dat de Geestelykheid van dit land juist daardoor,

waardoor zy haare geestelyke heerschappy nog vaster meent te maaken, dezelve ten graave zag draagen. Zeg: АМЕН! lieve LORJE! ik zeg het ook, en ieder Menschenvriend, die weet, wat Priester-heerschappy te zeggen is, zegt het met ons.

Nog één uur, dan vertrekken wy van hier. Mynen eerstvolgenden brief ontvangt gy in Parys; want wy zullen, zonder ons ergens optehouden, dag en nacht door, met afgehaarde rytuigen, derwaards reizen. Vaarwel, lieve Dochter! Over eenige dagen zullen wy voor een tooneel staan, alwaar wy stukken zullen zien speelen, zo als wy ze nog nooit gezien hebben.

Z E S D E B R I E F.

Parys, den 3. Augustus 1789.

W y zyn in onze hoop niet te leur gesteld. Wel degelyk staan wy hier voor een tooneel, zo als 'er in deeze eeuw, ten minsten in Europa geen gezien is, en zien stukken vertoonen, die in verhevenheid en zeldzaamheid alles te boven gaan. O, myne Dochter! het is een voortreffelyk, aandoenelyk, hart en geest trefsend gezicht, om een sedert geheele eeuwen verdrukt en onder den yzeren scepter der dwingelandy zuchtend volk, in plegtige oogenblikken te aanschouwen, nadat het zo even zyn zwaar juk der slaverny gelukkiglyk heeft verbroomen, en nu voor de eerste maal wederom uit een ruime borst ademt, en nu voor de eerste maal zyne geheele voorige smaadheid in haare geheele uitgestrektheid overziet en op de tanden knarst, en nu voor de eerste maal bewustheid heeft van zyne kracht en rechten, maar ook vast beslooten heeft, beiden te doen gelden, en zich beiden nimmer wederom te laten ontroofen! — Doch vermits ik over alles, wat deeze merkwaardige gebeurtenis betreft, aan onze Vrienden T*. en St*. in 't byzonder schryven zal, ga ik in deeze brieven aan u de daartoe be-

betrekkelyke opmerkingen met flilzwygen voorby, en verzend u hierömtrent tot deeze vrienden *). Gy moogt elkänder mededeelen, it geen gy der mededeeling waardig oordeelt; dan zal ik dat geene, wat ik aan ieder van u afzonderlyk bericht, u allen gemeld hebben. Verzel my thans, myne lieve Dochter! van *Brusfel* naar *Parys*.

Dit is nog eene reis van 71. fransche of 43. duitfche mylen, en men kan dezelve, zo men wil en de behoorlyke fchikkingen gemaakt heeft, binnen den tyd van 24 of 30 uren afleggen, zo volmaakt is de inrichting van de Franfche posteryen. De behoorlyke fchikkingen zyn deeze, dat men eigen rytuig heeft, en een bode voorüit zendt, die de postbedienden waarfchouwt. In dit geval vindt men voor ieder posthuis de veröfchte paarden op het bepaalde uur, of veelmeer op de bepaalde minuut, volkomen gereed; in den tyd van twee minuten zyn de parden gewisfeld, en ieder half uur heeft men een duitfche myl gereeden. Wy konden, buiten deeze fchikkingen zekerlyk zo fchielyk niet overweg komen. Zulks wierd geenszins veröorzaakt door
de

(*) Zie CAMPE's *Staatsömyenteling in Frankryk in brieven, uit het hoogd. vertaald met pl. 1792.*

de manier, hoe de postmeesters ons bedienden; want zo oogenblikkelyk als wy by een posthuis aankwamen, had onze postillon de aldaar vergaderde postknechten niet zo dra toegeroepen: *deux chevaux!* (twee paarden!) of men zag ook deeze reeds naar den stal snellen; en eer, dat wy ons nog van onze reisjassen konden ontdoen, kwamen, dikwyls reeds de geëischte twee paarden in het volle tuig uit den stal. Ook lag het niet aan den goeden wil der postillons, noch aan de snelheid van hunne paarden: want wy hebben indedaad meer dan eenmaal in een half uur eene goede duitfche myl gereeden, en nimmer hadden wy noodig om onze voerlieden aantezetten. De oorzaak was veelmeer alleen de omftandigheid, dat wy geen eigen rytuig hadden mede gebragt. Dit nam op elke pleisterplaats — en deeze zyn hier zeer klein, de meesten niet boven twee franfche, bygevolg niet veel meer dan één duitfche myl — al vry wat tyd weg, vermits het nieuwe rytuig eerst uitgehaald en gefineerd, en de bagage verpakt moest worden. De zelfde omftandigheid, dat wy geen eigen rytuig hadden, ging nog met een ander en vry grooter ongemak gepaard; te weten: men vind nergens op de franfche wifelplaatstzen een koets; en men kan volftrekt geen ander rytuig bekomen,

men, dan een fargon, die van een chais door niets anders onderscheiden is, dan dat zy half bedekt en voor vier menschen ingericht is. Maar wee deeze vier menschen — indien zy geen Franschen zyn, of gelyk de Franschen zich weeten te schikken en te behelpen — die in zulk een kastje kruipen en zich als haaringen moeten laten inpakken, om een reis van verscheiden dagen en nachten te doen! In dit ongelukkig geval waren wy, schoon wy slegts met ons drieën waren. Ik kan u de moeite, die het telkens koste, om onze perfoonen, zo wel als onze pakken en reisjassen, en vooral onze beenen in orde te schikken, onmogelyk zo duide-lyk beschryven, als zy my nog voor den geest zweeft. En deeze moeite begon alle uren, zo dikwyls naamelyk als 'er verpakt moest worden, wederom op nieuws. En was dit gedaan, dan zaten wy zodanig in elkander geschooven en geperst, dat wy ons byna niet konden verroeren. Wie dit eenmaal beproefd heeft, zal, in gezelschap van twee of drie perfoonen, voor de tweede maal geen reis door Frankryk doen, zonder zyn eigen rytuig te hebben of zich van de openlyken postwagen te bedienen. Doch voor één of twee menschen is zulk een fargon een voortreffelyk rytuig.

On-

Owingezien alle deeze ongemakken ben ik echter in myn geheele leven nimmer zo aanhoudend vrolyk en vergenoegd geweest, dan in deezen gedrongen toestand van de Brabantfche grenzen af tot hier toe; dit is een blyk, dat ligchaamelyke ongemakken en bezwaarlykheden, al zyn ze nog zo drukkend, ons genoeg niet kunnen flooren, zodra wy dezelve flegts met een voldoende maat van geduld, standvastigheid en goede luim weten te verzetten.

De Fransche postillons hebben een ongemak en aartig voorkomen, en jaagen 'er ongevergd op los, als of elke beurt de laafte was, die hunne paarden zou ten deel vallen. Niet tegenftaande het eene paard tufchen twee zwaare boomen loopt, die hetzelfde draagen moet, hebben wy nogthans verfcheiden beurten in eenen onafgebrooken galop afgelegd. De kleding der postryders beftaat in een blaauw ry-buisje met roode opflagen en kraag, en in laarsfen, die byna tot aan het lyf gaan, en daarby zo wyd, zo dik en ftyf zyn, als een houten botervat. Zy kunnen in deeze laarsfen onmogelyk gaan. Hierom worden dezelve, nadat 'er ingefpannen is, naast het zadel-paard neêrgezct, en wanneer alles gereed is, treedt 'er de postillon met zyne fchoe-

schoenen in, en zwenkt zich niet zonder veel moeite daarmede op het paard. Zy hebben geen posthoorn; maar in plaats van dit bezitten zy de kunst van met de zweep te klappen in zulk eenen graad van volmaaktheid, waartoe zy mischien in geen ander land ooit gebragt is. Zonder eenige zichtbaare inspanning brengen zy telkens eenen slag voort, die zo sterk is en het oor even zo aandoet, als de schoot uit een zakpistool. De nationaale vlugheid van eenen franschen postryder vindt nog geen voldoening in het galoppeeren; maar elk afzonderlyk deel zyns ligchaams begeert nog een eigen beweging, en een byzondere bezigheid te hebben. Derhalven klapt zyn rechterhand onöphoudelyk met de zweep, terwyl de linkerhand de teugels voert, de voeten het zadel-paard aanzetten, en het hoofd zich al geduurig naar de reizigers draait, om met dezelve te kouten, te boerten en te lagchen. Op deeze wyze zigt men in ieder postillon de Natie in het klein.

Ook zyn deeze menschen, die zich in andere landen veelyds door grofheid en onbeschoftheid kenfchetzen, hier gemeenlyk (althans ik voor my heb 'er geen uitzondering van gezien) even zo vriendelyk, beleefd, fatzoenelyk en eer-

eerlievend, (*) als de Natie over 't algemeen is.

Gewoonlyk plagt de Duitfcher uit *Frankryk* zeer voldaan, en de Franschman uit *Duitschland* even zeer misnoegd wedertekeeren. Wel eer meende ik het eerste uit de zucht van den eerstgenoemden tot verwondering, en het laatste van den laatsgenoemden uit de neiging tot zelfgenoegen en tot de mināchting van alles, wat niet fransch is, te moeten afleiden. Thans begryp ik, dat dit gevolg aan wederzyden, zelfs zonder deeze nationaale eigenschappen, wel het zelfde zyn moest. Het zo zeer in 't oog looppend onderscheid der posteryën en der postbedienden in beide landen, zou alleen reeds voldoende weezen, om dit gevolg voorttebrengen:

(*) Op onze terugreis door *Champagne* reisden wy met de gewoone post, die met zes paarden bespannen is en derhalven ook eenen voorryder heeft. Wy kwamen op een plaats, alwaar de keten om een rad moest geslaagen worden, en terwyl de achterste postillon de paarden ophield, riep hy den voorryder toe: *Charles descends!* (klim of, KAREL!) maar KAREL draaide zyn hoofd om, zag hem met verontwaardiging aan en zeide: *rustre, ne peux tu pas dire, s'il me plait?* (Kinkel! kunt gy niet zeggen: als 't my gelieft?) Den ander voelde wel, dat KAREL gelyk had, en antwoordde geen woord.

gen. Moet niet een Duitfcher, die gewoon is, ten minften in veele gewesten, geen andere, dan zeer flegte wegen, traage of lompe en onbefchofte postryders en op veele pleisterplaatfen niet dan een snoode behandeling te vinden, met genoeg en aan een land denken, waaijn hy van dit alles het aangenaame tegendeel onder- vond? En hoe zou een Franschman aan dit aan- genaame tegendeel gewoon, bebaagen kunnen fcheppen in een land, waaijn hy al vry dikwerf in ondoorgrondelyke wegen blijft fleuken, of ook door traage, onbefcheidene en lompe post- bedienden mishandeld wordt? De meeste reizigers beoordeelen de landen, die zy bereizen, naar de wegen, naar de gefteeldheid der posten en herbergen, die zy ontmoeten; de Natiën zelven naar de postbedienden en herbergiers; ftaat nu de Regeering van een land weinig acht op deeze dingen, dan is de goede naam van haa- re Natie buitenslands verlooren. —

De grensfcheiding tuffchen de Oostenrykfche Nederlanden en *Frankryk* behoeft een reiziger, vooräl thans, niet eerst op de kaart te zoeken, of daarna te vernemen; hy ontdekt dezelve gemakkelyk, fchoon hy in de taal (*), noch in de

(*) Want de Franfche taal is in de Oostenrykfche
No.

de gebruiken van beide Natiën, geen groot onderscheid vindt. Hy bemerkt dezelve in de verandering der koetsen in fargons, in de grooter vlugheid, vriendelykheid, spraakzaamheid en blygeestigheid der lieden, die hy ontmoet; in de nieuwe vryheids-leus, de kokarde, welke jongen en ouden, voornaamen en geringen, burgers en boeren, priesters en bedelaars, op hunne hoeden en mutsen draagen, doch vooräl in de aangezichten, die van onder deeze hoeden en mutsen uitkeeken, en waaröp de blydschap en trots over de bevochten onäfhangklykheid en vryheid zeer duidelyk te leezen waren. Eindelyk wordt hy ook daarāan herinnerd door de dienstmaagd en den oppasser van ieder herberg, of posthuis, waar hy zyn iatrek neemt, en het een of het ander, al is 't ook maar een glas water, nuttigt. Want zodra gaat hy weder in het rytuig, of de eerste neigt voor hem en zegt: *Monfieur! souvenez vous de la fille* — denkt aan het meisje, Mynheert — en heeft hy deeze te vreden gesteld, dan komt de *garçon*,
die

derlanden thans byna de heerfehende; en in plaats van den Vlaamschen tongval, waarvan de Nederlandfche gemeene man ten platten lande zich nog bedient, hoort men van de Fransche landlieden huane niet veel daarvan afwykende boeren-taal.

die niet zelden een oud man is, te voorfehyn, en geeft hem te kennen, dat hy 'er ook nog is, met de woorden: *Monfieur! n'oubliez pas le garçon* (Mynheer! vergeet den jongen niet!) Dit *souvenez vous* en het *n'oubliez pas*, hoort men overäl, en wel zo dikwyls, dat het daarmede even zo geleegen is, als met een liedje, 't welk men meermaalen achterëen hoort zingen, dat men hetzelfde vervolgens overäl met zich omdraagt, en zonder daarään te denken, of zonder opzet onwillekeurig in de gedachten opdeunt. Waar ik thans eenen oppasfer of een dienstmaagd, of iets diergelyks zie, fuist my reeds hun *souvenez vous* en *n'oubliez pas* in de ooren, eer zy het nog uitspreeken. Dit is hier overäl het gebruik; zelfs zyn de Schouwburgen daarvan niet uitgezonderd. Hier loopen vóór en na elk bedryf in de bak en in de loges menschen rond, die ververschingen (gerste water (*orgeade*), limonade, ys enz.) te koop hebben, terwyl zy de verkorte en verminkte woorden: *arsbimed e gläsf!* dat is: *orgeade, limonade et glace* (*), met een door-

dri-

(*) Het is bekend, dat de Paryfenaaren de *a* byna als de Engelschen, naamelyk als *ae*, op een gemakte wyze uitspreeken. Men hoort derhalven

wan-

dringende stem uitschreeuwen. Deeze zelfs vergeeten nimmer, nadat men betaald heeft, wat men genomen had, door het verzoek *n'oubliez pas le garçon*, aan hun eigen perfoon te herinneren. En dit is het geval by elke andere gelegenheid.

Een hoofdtrek in het nationaale karakter der Franschen, en voorzeker niet de slechtste, is, dat zy by alle zwaarigheden of onāangenaamheden, die zich wel eens kunnen opdoen, alles op eene gemakkelyke, dienstvaardige en beleefde manier weeten te schikken, waarby zy geen de minste blyken geeven van styfhoofdigheid of wantrouwen jegens vreendelingen, die men andere landen doorreizende, dikwyls op een zeer onāangenaame wyze bespeurt. Vooral zullen zy nimmer van de verlegenheid, of van den nood eens vreemdelings gebruik maaken, ten einde aan eene vuige baatzucht door bedrog te voldoen; en wel verre van deeze snoode en ontēerende denkwyze by een fatsoenelyk, dat is welgekleed man te vermoeden, helgen zy zich over niets meer, dan over de aileruinfte verdenking, die men hun in zodanige

ge

wanneer zy *glace* willen zeggen *glacis*, in plaats van *Paris - Paeri enz.*

ge gevallen te kennen geeft. Deze karaktertrek van teder gevoel en vertrouwen, gelyk ook het gemakelyke en gediensfige *plouyen* (*favoit faire*) by alle opkomende zwaarigheden, kunnen voor eenen reiziger in veele gevallen van zeer veel nut zyn. Zie hier een paar voorbeelden, welke ten bewyze van deeze opmerking kunnen strekken.

In *Frankryk* is thans een groot gebrek, zo wel aan gereede penningen over 't algemeen, als in 't byzonder aan kleine munt. Het meeste thans omlopend geld bestaat in papier (*billets de la caisse d'escompte*), en van gereede penningen ziet men thans byna niet anders, dan karolinen, heele en halve kroonen. De kleiner muntspeciën zyn zeer zeldzaam. Men geraake derhalven op elke pleisterplaats in de verlegenheid, dat men dat geene, het welk men aan den Postmeester en den postillon, gelyk ook aan de dienstmaagd en den knecht betaalen moet, niet weet te schikken, vermits men zelden iemand vindt, die zo veel kleine munt bezit, dat hy de rest zou kunnen terug geeven. Zulks zou in alle andere landen zeer veele onaangenaamheden en verdriet veroorzaaken. Doch hier niet. Postmeester, postillon, ook knecht en dienstmaagd, ja zelfs de bedelaar

voor

voor de deur verzekeren oogenblikkelyk, dat 'er in 't geheel geen zwaarigheid by was; zy verzoeken, dat men 'er niet ongerust over weezen mogt; geeven den nieuwen postillon volmagt, om dat geene voor hen te ontvangen, wat men schuldig blyft, en zyn even verre van by deezen het schelmstuk, om het voor hen ontvangene onder zich te houden, en by den vreemdeling de eerloosheid, het schuldig-gebleevene of beloofde niet te betaalen, te ondersstellen. Nu gebeurt het al zeer dikwyls, dat men het op de naastvolgende pleisterplaats even zo onmogelyk vindt, om zowel de oude als de nieuwe schuld te voldoen, vermits hier mede gebrek is aan kleine munt. Doch ook dit heeft niets te beduiden. Ieder geeft op nieuws zynen eighen en op zich genomen eisch aan den nieuwen postuiter over, en laat u wederom vertrekken met het verzoek, om zich daar over niet ongerust te maaken. En op deeze wyze zou men, zo men het wilde doen, of indien de nood het verëischte, het geheele land door reizen zonder te betaalen, wanneer men slegts alle de eischen van alle pleisterplaatsen aan den laatsten postillon overgaf. Het zeldzaamste daarby is, dat geen mensch de minste vrees, noch het minste wantrouwen te kennen geeft,

of ook voorzichtigheidshalve de minste maatregelen neemt, om niet bedroogen te worden. De Postmeester en postillon kunnen zekerlyk geen gevaar loopen, omdat het naaste posthous voor hunne betaaling moet inlaan; maar wie staat den knecht en de dienstmaagd, wie den bedelaar daarvoor in, dat de reiziger hun het beloofde bezorgen zal? En evenwel zyn ook deeze daarby zeer gerust. Hun eigen gevoel van eer is by hen de waarborg voor dat van den vreemdeling. Dit is alle de zekerheid die zy hebben; en zy vinden dezelve voldoende.

Een tweede voorbeeld. Volgens het franfche post-reglement, moeten drie reizigers vier paarden neemen. Doch het is ten deele niet wel mogelyk, ten deele ook nutteloos en overtollig, voor een zodanig ingericht en ligt rytuig, als deeze fargons zyn, op zulke voortreffelyke konstfraaten, als men hier overal vindt, zo veele paarden te spannen, vermits men met twee even zo fchielyk en zo goed als men begeeren kan, overweg komt, en daarenboven wegens de boomen, niet wel vier paarden kunnen ingespannen worden. Koppige en eigenhaatige postmeesters zouden ondertusfchen, vooral wanneer zy zo veele paarden, als hier,

felig op ital hadden staan (*), van de streng-
 heid der wet gebruik maaken, om den vreem-
 deling zo veel geld aftepersen, als de wet hen
 toestaat. Doch een Fransche postmeester denkt
 hierömtrent ook zeer billyk. Hy slaat van zei-
 ven den vreemdeling voor, om de zaak in der
 minne te vereffenen. „ Wy zullen, zegt hy,
 „ ons onderling verëenigen. Gy betaalt, myne
 „ Heeren! in plaats van vier paarden, drie,
 „ en ik laat u met twee paarden ryden, waar-
 „ mede gy even zo schielsyk overweg komt, als
 „ of ik u twintig voor het rytuig liet spannen.
 „ Op die wyze is het voordeel en het nadeel
 „ aan wederzyden evenredig.” Wij wil, kan
 daarvan ook nog wel iets afzingen, en het
 schynt, alsöf de volgende postmeesters treden
 in het akkoord, 't welk men met den eersten
 heeft aangegaan. Wy althans moesten het daar-
 uit opmaaken, dewyl wy op elke nieuwe pleis-
 terplaats gemeenlyk gevraagd wierden, wat ak-
 koord wy met den voorigen postmeester ge-
 maakt hadden? Onze opgaave wierd op goed
 geloof aangenomen, en by het nieuwe akkoord
 ten grondslag gelegd.

Van

(*) Wy vonden hier by eenigen meer dan 50, en
 by eenen zelfs 96 paarden.

Van de tedere gevoeligheid der Franschen , zelfs der gemeene Franschen by de minste blyk, alsöf men hunne eerlykheid wantrouwde, hoe heusch ook, heb ik heden het volgende staaltje gezien. Ik liet my de maat tot een nieuw kleed neemen; en nadat de kleërmaaker op myne vraag, hoe veel stoffaadje hy daartoe noodig had? my het getal der ellen had genoemd: opperde ik, gelyk men in Duitschland wel eens doen mag, zonder iemand te beleedigen, meer in een grap, dan in ernst, de vraag: hoe veel daarvan voor hem was? Een edele bloos deed oogenblykelyk zyne wangen gloeijen; zyn oogopslag en alle zyne wezenstrekken drukten een mengfel van aandoening en veröntwaardiging uit; hy betuigde daarby buiten staat te zyn van bedrog te pleegen, en wel zodanig, dat ik in 't minste niet meer twyfeldé, of zyne gevoeligheid was geenzins de gewoone grimasse der zo genoemde eerlyke lieden, maar wezenlyk en oprecht. Ik had werks genoeg, om hem te overtuigen, dat ik 't niet in ernst gemeend had; en toen ik vervolgens de fransche el met de onze vergeleek, vond ik indedaad, dat hy niet te veel gevraagd had. — Doch wat doen wy dan nu al in *Parys*? Ik wilde u heden immers
over

over onze reis herwaards onderhouden; nu dan weder terug!

Verscheidene door ons op deeze reis opgemerkte kleine, maar schilderächtige trekken van den nationaalen geest en het karakter deezes volks, zo als zich beiden voornaamelyk thans, gedurende de begonnen volflaagen omwenteling van deezen Staat vertoonien, heb ik reeds voor onzen T *. opgeteckend. Ik sta dezen hier over, en ga voort, voor u slegts zodanige opmerkingen ter neêr te stellen, welke ik hem nog niet medegedeeld heb.

Gy weet, dat ik altoos van gevoelen ben geweest, dat men den toestand van een volk, als mede of het lang onder de verdrukking der dwingelandy gezucht heeft, dan of het zich in een zachte behandeling heeft mogen verhouden, al kent men deszelfs geschiedenis niet, met zeer veel waarschynelykheid uit deszelfs algemeenste gelaats-trekken zou kunnen opmaaken. In dit gevoelen ben ik, sedert dat ik een gedeelte van het Fransche landvolk gezien heb, op nieuws bevestigd. In weêrwil van de natuurlyke lugthartigheid deezes Natiën, welke haar alle ongemakken schielyk en gemakkelyk doet verkroppen; in weêrwil van den onüitputtelyken voorraad van goede luimen, en de haar

aan-

aangebooren onbegrypelyke neiging tot vrolykheid, heb ik nothans op deeze geheele reis onder het eigenlyke landvolk niet één gelaat ontmoet, 't welk blyken droeg van genoegen, tevredenheid of zelfs van blydschap, schoon wy veele dorpen op zondag doorkwamen, bygevolg de inwooneren in hunne feestkleederen en in den toestand der uitspanning vonden. Wy zagen, wel is waar, hier geene wezenstrekken door domheid, bygeloof en ongevoeligheid versyfd, door slaavennukken en opgekropte slaavenwoede verwrongen en mismaaft, gelyk men gewoon is by andere Natiën te vinden, die, gelyk deeze, sedert een reeks van jaaren tot de smaadelijke slaverny gedoemd waren: doch wy ontdekten ook byna geen één frisch, bloeiend, door gevoel van geluk bloozend, en door verdriet en zorg nog niet opgekrompen en verbleekt menschelyk aanzicht. Zy droegen allen duidelyke blyken van doorgeftaane verdrukking; evenwel heeft de goede stof, waaruit de Natuur deeze menschen vormde, daardoor niet geheel kunnen bedorven worden. Hunne natuurlyke neiging tot blygeestigheid, tot een vlug verstand, tot goedïardigheid en tot een fyner gevoel, heeft de overhand verkreegen, en heeft zich tot eenen onder zodanige omftandigheden verwonderens-

waar-

waardigen graad ontwikkeld, in weêrwil van generaale pachters en onder-pachters, in weêrwil van de snerpemde roede, waarmede de monarchaale dwingelandy, en de slangen en scorpiöenen, waarmede de adelyke en geestelyke aristokraatje haar onöphoudelyk geesfelde. Men ziet derhalven onder hen wel uitgehongerde, verbleekte en lydende, maar geene onnatuurlyke, lompe, domme en vuiläardige gezichten. Ik ten minsten heb diergelyke, zo als men ze in andere despotieke Staaten by honderden ziet, onder de fransche landlieden nergens gevonden. Deeze en soortgelyke opmerkingen persten my dikwyls de uitroeping af: wat zou deeze Natië onder andere Natiën moeten weezen, wanneer zy zich even zo lang, als zy onder de onnatuurlyke en verwoestende verdrukking der willekeurige magt heeft gezucht, in een wettige, wyze en zachte staatsgesteldheid had mogen verheugen; en wat kan, wat moet nu nog van haar worden, terwyl zy het juk van de eerste afgeworpen, en begonnen heeft de laatste opgericht! Sedert geheele eeuwen mishandeld, en evenwel nog zo opgeruimd, zo fier, zo sterk en zo goed! Sedert eeuwen gelyk een worm vertrappt te zyn, en evenwel nog zo veel teder gevoel voor eer en voor de aangebooren rechten

des

der menschheid te toonen, en evenwel nog in het bezit van volmaakte kracht en ziels-sterkte te zyn, waarover zich geheel Europa verwondert! Het kan niet misfen, deeze Natie moet, indien zy, gelyk te hoopen is, het begonnen groote werk van haare staatkundige, godsdienstige en zedelyke wedergeboorte voltoojen zal, een der verlichtste, edelste, beste en gelukkigste op Gods aardbodem worden.

De woningen der landlieden in de Provinciën van de hoofdstad afgeleegen, zyn in den eigentlykten zin hutten; *Stallen* zou ik kunnen zeggen, zonder gevaar te loopen, van door iemand gelogenstraf te worden; want ik heb elders indedaad verkens- en koestallen gezien, die in vergelyking met deeze armzalige kleine uit leem samengestelde hutten, die, ten minsten aan de zyden naar de straat geen enkel venster-tje of luchtgat hebben, voor prachtige gebouwen konden doorgaan. In een alleräfzichtigst, verbaazend en schrikkelyk contrast met deeze armoedige woningen, staan in eenige dorpen, als by voorbeeld, in het Marquisaat *Soucou*, tusfchen *Peronnes* en *Port a St. Maxence*, de paleizen van de wellustige en trotsche dwingelanden der arme landlieden, omringd van prachtige tuinen en alles wat daartoe behoort, van
lust-

lusthuizen, grotten, tenten enz. — Om als 't ware de ellende der geenen, van wier zweet en bloed dit alles voor hen wierd voortgebracht, openlyk te hoonen. En wanneer men nu zelfs hier hoort verhalen, met welk eene ongevoeligheid deeze aristokratifche dwingelanden, de adelyke land-eigenaaren en de geestelyke bezitters van zo veele goederen, het dikwyls drukkend gebrek van hunne arme slaaven aanschouwen, zonder hen ter verzachting van hetzelfde, van hunnen eigenen overvloed ook het minste te laten toevloëijen, en met welke wreedheid en ontmenschtheid zy dezelve, ter afdoening van de zwaare belastingen en ter volbrenging van de moeiljyke heeren-diensten, noodzaakten: dan verfoeit elk menschlievend hart deeze zwelgende en gevoellooze onderdrukkers hunner broederen; men verheugt zich in de begonnen verlossing der verdrukten, en men zou hen gaarne de behulpzaame hand willen bieden, om de aristokratifche en geestelyke dwingelandy, tevens met de monarchaale met wortel en tak uitteroëijen.

De kleding van het Fransche landvolk stemt volkomen overëen met deszelfs nationaal karakter. Zy is luchtig en gemeenlyk licht-gekleurd. De witte kleur is by beide sekfen de meest ge-

woont, waarby nog by het mannelyk geslacht roode of licht-blaauwe onderkleederen, en by het vrouwelyke roode voorschooten komen. Op het hoofd draagen de vrouwen gemeenlyk dormeuses.

Zeker dier, dat by ons, ik weet niet waarom, een zo belagchelyke en verächtelyke rol speelt, dat men het byna niet durft noemen, is in *Frankryk* meer geächt. Ik meen den ezel. Dit nuttig schepsel, 't welk zich zo ligt laat vergevoegen, is hier by de landlieden te recht zeer geächt, en zy schynen byna al het werk, waartoe men anders paarden gebruikt, zeer goed en met veel voordeel daarmede te verrichten. Op de openbaare wegen ziet men (uitgezonderd de post- en vrachtwagens, die gemeenlyk door paarden getrokken worden) geene andere lastdieren dan deeze. Zy bedienen zich van dezelveu zowel tot ryden, als ook om de voortbrengselen van hun land naar de steden over te brengen. Men ziet zelfs fatsoenlyke mannen en welgekleedde vrouwen zeer dikwyls op dezelveu ryden.

De voornaamste steden, die wy door kwamen, zyn *Valenciënnes*, *Cambray*, *Peronnes* en *Genlis*. De eerste is de belangrykste. Zy is in den omtrek byna zo groot, als *Brunswyk*; doch overtreft

treft hetzelfde mogelyk in volkrykheid. Alle deeze steden hebben thans een zeer levendig, oorlogzuchtig en republikeinsch voorkomen. Niet dan eerst voor eenige dagen heeft men hier de wapenen opgevat, en zich naar het voorbeeld der Parysenaaren voor vry verklaard. Uit dien hoofde is alles nog in den toestand van ongewoone ziels-grootschheid, in een soort van bedwelming, die de snelle en naauwlyks-gehoopte overgang uit de slaverny tot de vryheid, uit de doodelyke wanhoop tot een overmaatige verrukking, voortgebragt heeft. De straaten weemelen van juichende vrouwen en kinderen, de poorten en openbaare plaatsfen van gewapende mannen en jongelingen. Overäl hoort men de trommel roeren en de wapenen klinken; overäl ziet men de yverigste en krachtigste schikkingen ter handhaving van de nieuwe vryheid, en ter behoudenis der openlyke veiligheid. Zelfs kleine knaapen, naauwelyks groot en sterk genoeg, om het geweer te draagen, ondersteunen den patriötschen yver hunner vaderen en neemen 'er deel aan. Aan de poort van *Genlis* vonden wy een knaapje, dat misfchien niet boven de tien of elf jaaren oud was, op schildwacht staan; en wy wierden met zo veel omzichtigheid en met zulk een ernst

door hem ondervraagd, dat het ons achtig voor hem inboezemde.

Te *Valenciennes* had men zo even twee ongelukkige hoeren opgehangen, die in de bedwieling der vreugde over den schieflyken val van hunne dwingelanden, hadden kunnen goedvinden, geweld te pleegen tegen eenen nabuurigen Prelaat, wiens vasallen zy waren. De terechtstelling was gedaan, maar de groote markt, waaröp dezelve verricht was, weemde nog van gewaapende mannen en het volk. Onder hetzelfde ging een zwart vermomd schepsel, een zogenoemde *barmhartige broeder*, met een bos rond, en vergaderde aalmoessen voor de zielenrust der gehangene menschen, dat is, voor de ligchaamelyke rust en zwelgery der monnikken, die het gemeen hebben wys gemaakt, dat zy in staat zyn, de zielen der arme zondaaren door hunne misfen uit het vagevuur, en zelfs uit de hel te verlossen. Een gewaapend burger, die ons aan de poort wierd toegevoegd, leidde ons door het volks-gewoel naar het stadhuis, alwaar wy aan de Burger-commissie onze pasfen moesten vertoonen, om dezelve daar te laten tekenen. Hier wierden wy ook, en wel openlyk op de straat, en wel door de hand van een jong meisje, van de vryheids-leus, de kokarde,

voor-

voorzien. Wy hadden dezelve niet zo dra aan den hoed, of wy befchouwden ons als deelgenooten van de befcherming der vry-geworden Natie; en wandelden, als zodanigen, zonder de minfte vrees, en zonder leidsman, overal rond, om de ftad en het gewoel des volks te bezichtigen.

Op de markt (*la grande place*) ftaat een gewrocht der vleyëry, het welk op een belagchelyke wyze affteekt tegen den tegenwoordigen toefland der vry-geworden Natie. Het is een ftandbeeld van wit marmmer, 't welk het aandenken van den verwyfden, onbekwaamen en van ligtekooijen geregeerden **LODEWYK XV.** moet vereeuwigen. Alleen het gezicht van een ftandbeeld deezes Konings op een plaats, die van vry-geworden menfchen krielt, komt iemand geweldig vreemd voor; maar de verwaande, trotsche, gebiedende en byna dreigende houding, waarin de konftenaar den laffen Despoot heeft voorgesteld, vergeleeken met den toefland, waarin zyn betere opvolger zich thans bevindt, maakt dit gezicht kluchtig en belagchelyk. Ik voorzie, dat dit ftandbeeld hier den langften tyd een volk gehoond heeft, daar hy, dien dit beeld zal voorftellen, niet weinig toebragt om dit volk ellendig te maaken.

In de Lieve-vrouwe-kerk (*Veglise de notre Dame*) vonden wy een foort van Vesttaale, een oude vrouw van ten minsten zeventig jaaren, die een foort van heilig vuur, een brandende kaars onder een Mariabeeld aan den gang moet houden. Om nu daarby niet ledig te zyn; had zy haar spinnewiel by zich en spon — in de kerk. Ik oordeelde, deeze kleine opmerking als een blyk van de franche nyverheid, ook wel voor u te mogen optekenen.

Te *Genlis*, een wel-geleegene en zeer aartige bischoppelyke stad, van een maatige grootte, wierd ons het eerste zynlyk genot van de vruchten der nieuwe Fransche vryheid aangeboden. Men dischte ons naamelyk, een gebraden konyntje op, uit de thans prysgegeeven boschen van den Prins van *CONDÉ*, wiens jagten te vooren als een heiligdom bewaakt wierden, en waarin ieder roof, hoe weinig van belang ook, geen geringer straffe, dan de galei na zich sleepte. Thans, nadat de Prins, benevens alle overige Fransche Onderkoningen de vlucht heeft genomen, staan zy open, en elk schiet en vangt, zo veel hy maar wil en kan. Deeze heerlyke boschen zyn diergaarden, in den eigenlyken zin van het woord. Want men heeft dezelve niet alleen door laanen en engelsche tuinen, tot lust-

wou.

wouden gemaakt ; maar zy weemelen ook van allerlei foorten van wild. Na eenige maanden zullen zy 'er niet meer van weemelen.

De weg van *Genlis* tot *Parys*, bedraagende veertien franfche mylen, is by uitftek fraai en bekoorlyk. Eén voortreffelyke konftraat, belommerd door hooge olmen ; overal zeer vruchtbare landfreeten , fchoon gebouwd , met de heerlykfte landhoeven en fchitterende dorpen, die wel naar fteden gelyken, als bezaaid , waarin de met olmen laanen beplante ftraaten elkanter doorkruifen ; ter rechterhand eene ry van bergen en heuvels, met kasteelen, kloosters en dorpen bedekt ; verder in 't verfchiet de ftad *St. Denis* met haare eerwaardige Cathedraale kerk ; vervolgens aan de achterzyde de naby *Parys* geleegeen hoogtens *Montmartre* en *Menilmontant*, beplant met zomerhuizen tot vermaak van ryke Paryfenaaren ; en eindelyk *Parys* zelve, het welk men vermoedt met elken flap nader te komen, zonder hetzelve te zien ; de verheven koepel der Invaliden - kerk, die boven de geheele ftad luisterryk uitfteeft, en de uitzichten tufchen de twee ryën boomen der konftraat, zo lang, dat men ze niet afzien kan, aan den verre horizon op eene fchilderächtige wyze eindigende ; — alle deeze grootfche, ryke

en prachtige land-tafereelen, gepaard met de verwachting van nog grooter en luisterryker voorwerpen, die nog komen zullen, spannen de verbeeldingskracht van den reiziger in en verhitten dezelve van tyd tot tyd al meer en meer, tot dat hy eindelyk, zonder de eigenlyke intrede bemerkt te hebben, zich eensklaps tuschen de eerste, niet zeer fraaije ry huizen der voorstad ziet, en gelegenheid vindt, zich langzaam-hand-wederom te verkoelen.

Een kluchtige ontmoeting, die wy by onze komst in deeze voorstad hadden, en de indrukfelen, welke het eerste gezicht van de verbaazend-groote stad in haare naauwe, bedompte, volkryke en woelige straaten op ons maakte, zult gy in mynen brief aan onzen T *. beschreven vinden (*).

En nu, lieve **LOTTE!** voor heden genoeg! Eigenlyke brieven moet gy in 't vervolg niet meer, ten minsten niet meer zo dikwyls, als tot hier toe, van my verwachten. Wy staan thans aan den oever van den grooten Paryfer Océaan, en zien bedwelmnd in denzelven neder; morgen storten wy 'er ons hals over kop in, en gee-

(*) Zie **CAMPE'S Staatsomwenteling in Frankryk**, bladz. 39. 40.

geeven ons aan deszelfs ziedende golven over. Gy kunt ligtelyk nagaan, dat 'er dan, ten minsten in de eerste dagen, niet veel tyd, nog minder lust tot brieven-schryven zal overschieten. Ondertusfchen zal ik ieder uur van rust en elk gedeelte van den nacht, 't welk ik van den slaap kan afbreeken, besteeden, ter aantekening van die opmerkingen, die ik oordeel, dat gy gaarne zult leezen; en deeze zal ik dan alle weeken in afzonderlyke uittreksels, uit myn algemeen dagboek, op eene gepaste wyze onder u verdeelen. Vaarwel, myn lieve Kind!

Z E V E N D E B R I E F.

Parys, den 7. Augustus 1789.

Hier, myne lieve Dochter! hebt gy nu het eerste stukje uit myn dagboek, hier te *Parys* gehouden. Doch ten einde uwe verbeeldingskracht iny deste gemakelyker op myne dagreizen, door-deeze verbaazend-groote stad, volgen kan: moet ik u van dit gedrocht alvoorrens over 't algemeen — doch niet dan in 't ruuwe, zonder bygevoegde schaduw — eenigzins een schets geeven.

Wanneer men de oude wallen van *Parys les Boulevards*), die echter thans geen wallen meer, maar straaten en wandelingen binnen de stad zyn, als haare eigenlyke grenzen wilde beschouwen; dan zou haar omtrek byna cirkelrond weezen. Doch reket men daarby alles, wat in latere tyden buiten deeze wallen, aan voorsteden, afzonderlyke straaten en pleinen, daarby gevoegd is: dan zal haare gedaante niet kunnen bepaald worden, vóór dat het groote werk, om deeze verbaazend-groote plaats door eenen muur intesluiten, geheel voltooid zal weezen. Beschouwt men dit ontzagchelyk Geheel, zo als het thans is, van een hoogie of tooren: dan

kan

kan men volstrekt niet zeggen, waar het begint en waar het eindigt. De geheele landstreek rondom *Parys* is, zo verre als het oog reikt, zodanig met allerlei foorten van gebouwen als bezaaid, dat men de grenzen der stad byna niet onderscheiden kan, en dat men ze schier onmeetelyk zou achten. Zelfs verscheidene mylen verre afgelegene kasteelen, steden en dorpen, by voorbeeld, *Meudon, Séve, St. Cloud, Pasfy, St. Denis* en anderen schynen met haar samentehangen en 'er de afgelegene deelen van uitte maaken. Zelfs schynt zulks met opzicht tot *Verfailles* plaats te hebben, wanneer men van *Parys* derwaards reist, schoon het vier franche mylen daar van af ligt, dewyl men zeer geneegen is, om den weg meer voor een straat in de stad, dan voor een buitenweg te houden; want dezelve is niet alleen byna overäl met gebouwen bezet, maar ook voorzien van lantaarnen, om den nacht te verlichten. De middellyn tuschen twee tegen elkänder over liggende *Barrieres* — de tegenwoordige poorten der stad — bedraagt een groote duitche myl; dus is zy, volgens deeze opgaafe, berekend, in de onderstelling, dat de stad cirkelrond is, meer dan drie goede duitche mylen in den omtrek.

Onze duitche Staatkundigen rekenen de volks-

nigte op 7—800000. Doch de Paryfenaaren fpreeken van veel meer. Zy fchatten zich, de vreemdelingen daarönder gerekend, die zy meer of min op 150000 begrooten, op 1,130452, waarönder men niet minder dan 200000 armen telt (*). Want men verzekert, dat 780452 het laaftte hoofdgeld betaald hebben, en voegt men by deeze de opgegeeven getallen der vreemdelingen en armen, dan komt 'er de bovengenoemde verbaazende fom uit.

Men

(*) *Nouvelle description des- Curiosités de Paris.* T. I. p. 6. MERCIERS in zyn *Tableau de Paris* begroot nu eens het getal op 800000, en dan op een millioen. BUFFON rekt het jaarlykfche getal der dooden min of meer op 20000, en rekt de volksmenigte, onderfteld, dat 'er van 35 één fterft, flegts op 700000. Doch deeze berekening kan onmogelyk juist wezen, omdat in zulk een verbaazend-groot menfchen-verblyf, gelyk *Parys* is, noodzaakelyk veel meer menfchen moeten fterven. Derhalven is óf het getal der jaarlykfche dooden, het een jaar door het ander gerekend, veel grooter, of de volksmenigte zou niet boven de 600000 kunnen bedraagen. Aldus wordt zy ook wezenlyk van de Abt EXPILLY opgegeeven. Maar deeze legt daarby de lysten der geboorenen ten grondflag, terwyl hy zeer willekeurig op één gebooren kind 30 inwooneren rekt. Doch in deeze rekening ontbrecken niet alleen de Jooden, maar ook alle de geen en, die, gedoopt zynde, zich te *Parys* neerzetten.

Men telt in deeze onmeetelyke stad by de 10000 sraaten, meer dan 50000 huizen, en onder deezen ruim 500 paleizen, 146 kloosters en abdyën, 26 hospitaalen, 46 parochiaale en 20 andere kerken, behalven de onnoemelyke kerken en kapellen der kloosters enz., een heir van 200000; zo mannelyke als vrouwelyke dienstboden; een drom van 152000 hair-kappers (*); 20000 waterdraagers, 1500 huurkoetsiers, behalven 13000 eigen rytuigen; 200000 honden, die door de franschen en vooral de fransche vrouwen by uitstek-bemind worden (**); even zo veele katten, en even zo veel zingende vogels, papegaajen en aapen. Deeze opgaave moge uwe verbeeldings-kraft tot een meetstaf verstrekken, om u van de grootte en volks-menig-

(*) Te weeten 1200 baazen, 6000 knechts en leerlingen, 2000 beunhaazen, die deeze edele konst met gevaar om daarvoor in de *Bicêtre* opgeslooten te worden, in 't geheim oefenen, en 6000 huis-kappers, die tegelyk bedienenden zyn. **MERCIER.**

(**) Men vraagde eens een arm man, die zyn gedeld brood met zynen getrouwen hond deelde, waarom hy den hond niet liever affchafte? „Hem affchaffen, antwoordde de arme man, en wie zou my dan beminnen?“ Een trek, waarvan de Heer van **KOTSEBUE** in zyn tooneel-spel: *Menschen - laat en Verouy* een-gelukkig gebruik heeft gemaakt.

nigte dezzer stad eenigzins een denkbeeld te geeven.

De breedte der meeste sraaten is in 't geheel niet geëvenredigd aan het op dezelve heerschend menschen-gewoel van voetgangers, rytuigen en ruiters; even zo is 't gelegen met de wanschikkelyke hoogte der huizen. Deeze zyn meestal vyf tot zeven verdiepingen hoog, en daarenboven nog bekroond met veele verre, uitsteekende en door eenen muur onderling vereenigde schoorsteenen, waardoor zy een wanstaltige, reuzerächtige vertooning maaken. De sraaten zyn voortreffelyk — geweest; en zelfs thans nog zo goed, als in zulk eene stad, by zulk een gewemel van volk mogelyk is, terwyl dezelve zeer zorgvuldig onderhouden worden. Het zelfde moet ik mede zeggen van het zuiveren der sraaten. Het is volstrekt onmogelyk, dat zulks in een zo groote en volkryke stad even zo goed kan geschieden, als in een kleine en weinig bevolkte plaats. Hoe groot en menigvuldig derhalven de schikkingen ook zyn mogen, welke men tot dat einde gemaakt heeft, men wandelt evenwel byna overäl, by droog weër, tot stikkens toe in een wolk van stof, en by regenächtig weër in modder, die zo glibberig is als boter, en tevens zulk eenen

stank

flank veroorzaakt, dat men de geparfumeerde Heeren en Dames, die men ontmoet, voor den dampkring van goede geuren, die zy uitwaassfemen, wezenlyk danken moet.

De verlichting der ftraaten by den nacht wordt hier niet door gewoone lantaarnen, maar door zogenoemde Licht-fchermen (*Reverberes*) dat is, een foort van lantaarnen bezorgd, die aan een touw, dat de ftraat dwars overloopt, in de vryë lucht hangen, en aan wederszyde achter de lamp van een glad-gepolyst blik voorzien zyn, het welk de lichtftraalen terug kaatst. Het voordeel van deeze inrichting is klaarblykelyk; want het getal deezer licht-fchermen zal niet eens het zesde gedeelte van dat der voorige lantaarnen bedraagen, vermits zy wel 50 — 80 fchreden van elkänder af hangen. En nogthans zegt een ieder, dat de verlichting thans veel beter is, dan voor deezen.

Wy woonen hier byna in het midden van de Stad, niet verre van de *nieuwe Brug* (*Pont-neuf*) in de zogenoemde voorftad *St. Germain*, die echter reeds voorlang geen voorftad meer, maar een aanzienelyk gedeelte van de ftad zelve is: evenwel kunt gy 'er geen denkbeeld van maaken, welke lange en bezwaarlyke dagreizen

zen wy uit dit middenpunt dagelyks moeten doen, om de stad in alle haare onderscheiden deelen en derzelver voornaamste merkwaardigheden te leeren kennen. Het weêr is ongelukkig zeer warm, en derhalven lyden wy in de naauwe, bedompte en volkryke straten, door hitte, gedrang, stof en stinkende lucht meer, dan ik beschryven kan. Wy gaan naamelyk doorgaans, gelyk gy wel denken kunt, te voet, eensdeels, om dat men uit de koets-glazen weinig of niets kan opmerken, anderdeels om dat hier het ryden voor fatsoenelyke lieden, die zich niet gaarne in een morsige Fiäker laten inpakken, alte duur uitkomt (*). Maar nu is 't zeer lastig en gevaarlyk in *Parys* op de straat te gaan, naardien men, om niet gestooten, getrapt of overreeden te worden, de oogten overäl hebben, als een aal doorkruipen en als een kikvorsch heen en weêr moet hupelen (†) De *Parysenaaren* bezitten hierömtrent

(*) Een fatsoenelyke huur-koets kost, de footjes daar onder gerekend, voor den halven dag 12 livres dat is, byna 6 guldens, en voor den geheelen dag 18 livres, dat is ten naasten by 9 guldens.

(†) Het getal der menschen, die door overryden, stooten enz. jaarlyks in *Parys* gekwetst worden, moet

trent een byzondere bekwaamheid, en men moet trachten, — men mag willen of niet — hen daarin gelyk te worden, al heeft men nog zo veele duitfche bedaardheid mede gebragt. Gy kunt nu wel denken, hoe zeer zulks vermoeit en verhit. Slegts eenige honderd ftappen zyn genoeg, om den fterkften man aan het zweeten te brengen. En wy — neig eens voor
 ons,

moet zeer aanzienelyk wezen; want vermits men hier aan de kant der ftraaten geen wandelpaden heeft, waarop de voetganger voor rytuigen en paarden veilig zyn kon: is het veeltyds onmogelyk, om het gevaar te ontduiken. Ik zelf ben de as van eenen kort aan de huizen voorby-rollenden wagen meer dan eens slegts door het gelukkig geval ontfnappt, dat ik nog even ter rechter tyd een deur bereikte. De vermaarde **TOURNEFORT** fchoot op deeze wyze, uit de Akademie t'huis willende gaan, 'er zyn leven by in, na dat hy alle gevaaren van een langduurige reis door Grickenland, Afie en Afrika gelukkiglyk had doorgedaan. De as van een kar knelde hem tegen eenen muur, vermits hy geen kans zag, te ontkomen. — — Het grootfte gevaar ontftaat van de fnelrollende wiski's en kabriölet's (*sergons*), die iemand dikwyls zo onverwachts en fchielyk in 't midden van het grootfte volks-gewoel op het lyf komen, dat men dezelve niet, dan door eenen gelukkigen fprong kan outwyken „Zo ik Politie-mecfter was, zeide derhalven **LODEWYK XV** eens, dan zoude ik de kabriöletten verbieden.” Een gezegde zulk een traag en werkloos Vorst, die anderen voor zich liet regeeren, volkomen waardig.

ons, myn lieve LOTTIE! wy verdiénen het; — wy laten zelden éénen dag verloopen, dat wy op deeze straaten vol menschen niet twee of drie duitfche mylen afleggen. By geluk liggen de bad huizen, die men hier onder openlyk opzicht in menigte heeft aangelegd, niet verre van ons kwartier: en deeze zyn by my, wanneer ik myne krachten uitgeput heb, van even zo veel, zo niet van meerder uitwerking, als de beste *Herfietler* (*Restaurateur*) by 's Konings Paleis.

Wilt gy u een denkbeeld vormen van het dāgelyks gewoel op de straaten van *Parys*? Stel u dan ons *Brunswyk* voor, in den tyd van de jaarmis, en wel in die gedeelten der stad, alwaar het gedruis 't sterkst is. Geheel *Parys* schynt een algemeene en onōphoudelyke jaarmis te weezen. Byna alle huizen (uitgezonderd de kerken en andere openbaare gebouwen) hebben in de onderste verdieping winkels of werkplaatsen, waarin by open deuren en vensters geärbeid wordt. Aan alle openlyke plaatsen, ook daar waar men slegts ruimte, hoe klein ook, vindt, die voor rytuigen en paarden

be-

(*) Aldus noemen zich hier de aanzienelyke Tafelhouders, voorál de geenen, die onder de overdekte gangen van het Palais-Royal wonen.

beveiligd is, wordt op een tafel of in een kleine tent het een en ander te koop geveild, of uitgeroepen. 'Er is geen menschelyke behoefte, hoe zwaar of fyn ze ook weezen mag, waarvoor men hier niet na genoegen, raad of hulp vinden zou. En men kan dat geene, wat men noodig heeft, gemakkelyk, zonder leidsman, zonder te vraagen, opzoeken: het is genoeg, wanneer men een straat langs gaat, en de duizend groot geschilderde opschriften, waarmede de muuren der meeste gebouwen byna geheel bedekt zyn, te doorsnuffelen, om een huis te vinden, waar men het begeerde bekomen kan. Zelfs alle soorten van hansworsten, googchelaars en kwakzalvers, die zich by ons alleenlyk ten tyde van de jaarmis ophouden, ziet men hier dag aan dag in de stad overal; voornaame-lyk op groote pleinen, de kaaijen langs de *Seine* en op de wallen. Hier heeft een mariönetten-speeler, die de verövering van de Bastille, of een andere gewigtige Staats-gebeurtenis ver- toont, dáár een googchelaar zyn tooneel neêr- geplakt. Wat verder op staat een tandmeester, die voor de hem omringende vergadering hoog- draavende redevoeringen houdt, versierd met alle de redeneerkundige figuren, en verzeld van

eene houding en gebaarden-spraak (*gesten*), zo als men dezelve by de redeneerkundige oefeningen in onze scholen zelden ziet. Hier worden vreemde dieren, dáár andere zeldzaamheden der natuur en der kunst vertoond. Eenige stappen verder ontmoet men eenen virtuöös, die openlyk op de straat speelt en zingt, en den inhoud van zyne romanze tevens als een tooneeltuk voorstelt. Naauwlyks verlaat men deezen, of men ziet eenen Savoyaard, die u uitnoodigt, om de konsten van zyn marmot te zien. Eén ander heeft eenen vogel aan een touw, welken hy voor één liärd in de lucht laat vliegen, en misfchien ook andere konsten doen. Waar men komt, waar men heenen ziet, overäl ontdekt men iets van dien aart; en vermits de Franschen de nieuwsgierigste schepsels van de waereld zyn, zal 'er niet ligt iemand voorby gaan, zonder ten minsten eenige oogeblikken daarby te vertoeven, om eerst eens te zien, wat men daar eigenlyk bedryft. Hieröm zyn alle deeze googchelaars en kunst-vertooners altoos, op wat tyd van den dag het ook zyn moge, van een menigte hoorers omringd, onder welke men met verwondering zeer wél gekleede en fatsoenelyke lieden van beide sekfen ziet,

ziet, die men niet zou gedacht hebben, dat in armzalige voorwerpen van dien aart smaak konden vinden.

Eénige nationaale afwykingen deezer **Natie**, niet alleen van ons Duitschers, maar van alle volkeren in de waereld, vallen eenen buitenlander, zonder onderscheid, op de eerste de beste straat, die hy doorwandelt, zo sterk en zo onderscheidend in 't oog; dat men blind zyn moest; om ze niet te ontdekken. Dit is voornamelyk het geval by de vlugge geëardheid en handelwyze der Franschen, en by de verwonderenswaardige beleefdheid, welke zich tot de allerlaagste klasse, die elders het graauw is, zo algemeen verspreid heeft, dat ik tot hiertoe nog geen uitzondering daarvan gezien heb. Ik moet derhalven byna gelooven, dat *Parys* flegts een voornaam, maar geen gemeen gepeupel heeft. Vergelykt men het in deezen opzichte met eenigen van onze volkrykste duitfche steden; dan is het onderscheid allerklaarblykelyk; een onderscheid, als tusfchen zwart en wit, tusfchen dag en nacht. Nóg zal ik hier het eerste voorbeeld zien van een onbetaame-lyk lomp gedrag; nóg zal ik het eerste scheldend, krakeelend of schimpend woord by het

grootste gedrang des volks hooren. En evenwel kan men op veele plaatsen der stad naauwlyks tien stappen gaan, zonder iemand te dringen, te stooten, of op den voet te trappen: doch dan is de geene, dien men stiet, of trapt, met zyn *excusez-moi* (veröntschildig my), even zo schielyk, als wy met ons *pardonnez-moi* (neem niet kwaalyk) gereed; beiden maaken elkänder een compliment, en afgedaan is de zaak. Geraaken twee elkänder ontmoetende rytuigen vast, dan heeft dit even zo weinig zwaarigheid. In duitfche steden hoort men in zodanige gevallen, oogenblikkelyk een onweërsbui van fcheidwoorden en vloeken uit den mond der voerlieden; op het hoogst genomen, zegt hier de één tegens den ander: *vous m'embarrassez bien, Monsieur!* (gy brengt my in verlegenheid, myn Heer!) of: *Camerade, vous venez très mal a propos!* (gy ontmoet my op eenen zeer ongevoeglyken tyd, Kameraad!) en vervolgens raadpleegt men met bedaardheid en vriendelykheid, hoe de zaak te redderen is. — De tweede door my geöpperde karaktertrek, de buitengewoone vlugheid der Franschen, met opzicht tot gevoel, spreek en handelen, valt den vreemdeling even zo sterk

in 't oog. Onder duizenden, die de nieuwe brug over gaan, onder twintig of dertig duizenden, waarvan de Tuileriën of de Boulevards wemelen, ziet men byna geen één, die traag of langzaam kruipt, en schier niemand, die zyne tong niet tevens, zonder ophouden, met een radde vlugheid roert. Gaan twee of meer in gezelschap, dan breeken zy den draad van hun gesprek nimmer af; wie hen ziet voorby gaan, zou denken, dat zy de gewigtigste rechtszaak onder elkander hadden afte doen, en het onderwerp van hun gesprek is misfchien eene kleinigheid, waaröver een Duitscher naauwlyks drie woorden zou weeten te spreken, of waardig zou keuren daaröver te spreken. Gaat iemand alleen, dan zingt, broemt of fluit hy zich ten minsten zelve wat voor. Volflaagen stulte en bedaardheid is voor den Franschman zo goed, als zyne vernietiging; hy verzet zich daartegen, gelyk wy tegen den dood.

Ook dit is by het straatgewoel in *Parys* iets byzonders, 't welk men in geen ander land vindt; het is hier levendiger, hier is meer geraas dan ergens. Alles loopt en huppelt in plaats van te gaan; allen spreken, schreeuwen,

zingen of fluiten, in plaats van, gelyk by ons; stil en bedaard te stappen. Daarby komt een onëindige menigte van marsdraagers, die boeken en andere waaren te verkoopen hebben, en alle hunne krachten inspannen, om het sraat geraas te overfchreeuwen, en hetzelfde daardoor nog deſte ſterker en verdoovender te maaken.

En nu vooräl is 'er op de ſtraaten en pleinen geen maat nog einde aan het gewemel, geraas en getier. Het groot belang, 't welk een ieder, de knaap zo wel als de grysaard, de leek zo wel als de priester, de pak knecht zo wel als de rentenier, de vrouwelyke zo wel als de manelyke ſekſe, in de nog aanhoudende aanmerkelyke bedryven der begonnen Staatsomwenteling ſtelt, lokt een ieder het huis uit op de ſtraaten en pleinen, om alles wat 'er gebeurt, met eigen oogen te zien, aan de openlyke debatten en raadpleegingen deel te neemen, en overäl zelve mede te werken en te helpen, ten einde de manmoedig bevochten vryheid gehandhaafd en bevestigd moge worden. Hier ontſtaan nu op de ſtraaten, kaaijen en pleinen, voornaamelyk by alle hoekhuizen en openlyke gebouwen, welker muuren met bekendmaakings-

kings - briefjes (*Affiches*) van allerleiën aart, dagelyks van onderen tot boven beplakt worden, groote en inëengedrongen hoopen van menschen, die van den morgen tot den avond dezelfden schynen te blyven, schoon zy van minuut tot minuut door afgaanden en bykomenden veranderen; even gelyk een vyver door toevloeijen en afvloeijen, welke geduurige verandering voor het oog van den aanschouwer verborgen blyft. Daarby ziet men overal gewapende burgers, waarby zich eenigen van de Garde en andere Soldaaten, die tot de burgery zyn overgegaan, hebben gevoegd, nu tot de wacht-parade opmarcheeren, dan als patrouilles de straaten doorwandelen, of ook den één of anderen plegtigen trein ter bescherming verzellen. Aan het daarmede gepaarde geraas van trommen, pypen, muzyk, klokkeluiden en kanonschooten, is byna geen einde.

En in 't midden van dezen bruischenden en gewapende menschen-stroom, zwemt de zorglooze vreemdeling zo gerust, zo ongemoeid en veilig rond, als een eend (of, zo gy liever een edeler dier ter vergelyking verkiest) gelyk de zwaan op eenen beslooten vyver van

haaren Heer, alwaar niemand haar ontrusten mag. Wy loopen overal — op de *Place de Grève*, in de Tuileriën, op de wallen en in het *Palais royal* — zonder den minsten schroom, op den grootsten hoop van menschen in, en laten ons door den stroom voortsleepen, zonder ooit, zelfs midden in het sterkste gedrang, een enkel on aangenaam woord te hooren, veel minder nog een onrechtvaardige en geweldige behandeling te ondervinden. Wy hebben zekerlyk daarby het voordeel, dat men ons gemeenlyk niet voor Duitschers, maar voor Engelschen houdt. By het woord *Duitscher* stelden zy zich reeds lang een lomp, styf, onhebbelyk en laf schepsel voor, het welk door zyne plumpe grootschheid, de rol van een gewigtig man, en door een veröngelukte naäpery der Fransche aartigheid en galanterie, die van een wellevend man van de waereld meent te speelen. Zodanige karrikatuuren van origineelen had men hier, onder den naam van *duitsche Baronnen*, van tyd tot tyd zo veelen gezien en belagchen, dat men eindelyk den enkelen naam zelfs kluchtig en ten uitersten belagchelyk vond. Thans vooräl heeft de duitische Natic voor eenen langen tyd haar krediet by hen ver-
 loe.

looren. Want sedert dat in de eerste dagen der omwenteling een der Fransche Armee ingelyfd duitsch regiment, *les royals Allemands* genoemd, tegen de beroerde burgers en derzelver vrienden, de Fransche Garde, zich de zaak van het Hof aantrok, stelt men zich by het woord *Duitscher*, benevens het te vooren reeds algemeen heerschend denkbeeld van een dom en belagchelyk schepsel, nog eenen *vuigen despooten knecht* voor, die zich aan de meestbiedenden verkoopt, en van den Dwingeland naar welgevallen laat gebruiken. Wanneer men derhalven hier thans eenen buitenlander ziet, op welken deeze denkbeelden niet toepasselyk schynen, dan houdt men hem, zonder eerst te vraagen, voor eenen Engelschman. Men oordeelt zelfs uit den eersten opslag van het oog, dat hy geen Duitscher zyn kan. Dit gaat zo verre, dat men somtyds zelfs aan onze ootmoedige belydenis, dat wy Duitschers zyn, geen geloof wil slaan. Eenige dagen geleden lagchte my iemand daarby in het aangezigt uit en zeide: *Vous badinez, Monsieur!* (Gy gelieft te boerten, Mynheer!) Alles, wat men ons in zodanige gevallen nog wel eens toestaat, is, dat men ons, wanneer wy de eer

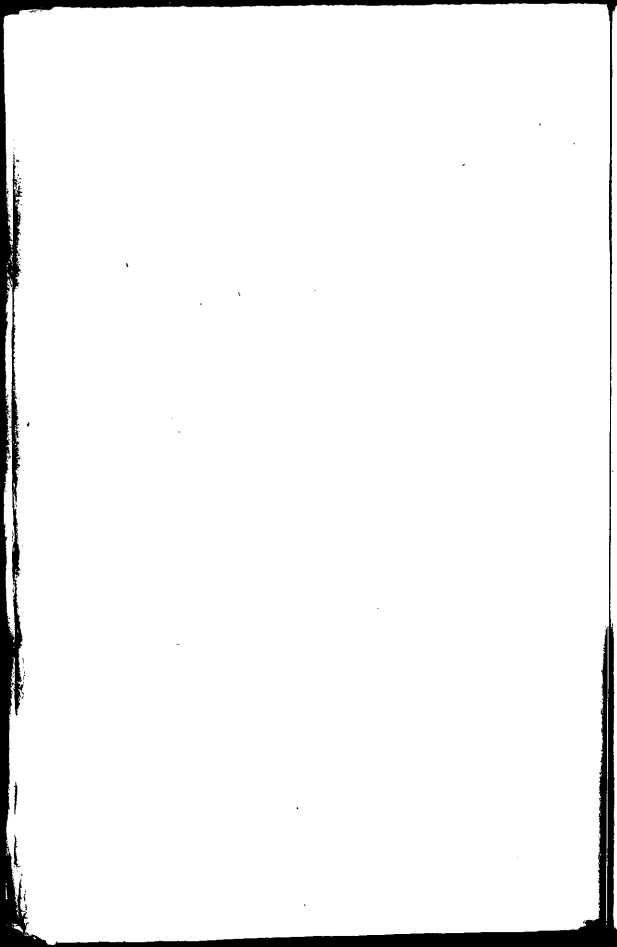
om Engelschen te zyn , van de hand wyzen ,
voor Ieren houdt. In myn dagboek zult gy nog
eenige hiertoe betrekkelyke anekdoten vinden.
Zie hier het begin van hetzelfde:

U I T T R E K S E L

U I T M Y N

D A G B O E K,

te P A R Y S *gebouden.*

UITTREKSEL

Uit MYN DAGBOEK te PARYS
gehouden

Den 4de Augustus.

Vermits het ons in de eerste dagen van ons verblyf voornaamelyk te doen is, om de stad te leeren kennen: gaven wy ons over aan de leiding van den bediende, dien wy voor die dagen gehoord hadden — LA JEUNESSE was zyn naam — en volgen hem werwaards hy goed vindt ons te brengen. Deeze moet nu alle avonden een geregeld plan maaken voor de wandelingen van den volgenden dag, het welk hy gemeenlyk besluit met de woorden: *cela fera une bonne matinée*, (dit zal een goed morgen-werk zyn) gelyk hy by elk gebouw en by ieder andere merkwaardigheid, welke hy ons op den volgenden dag belooft, nimmer de verzekering vergeet: *c'est le plus beau morceau qu'on peut voir à Paris* ('t is het fraaiste, 't welk men in Parys zien kan) en: *après l'avoir vu, il n'y a plus rien à voir dans le monde* (heeft men zulks gezien, dan is 'er in de geheele waereld niets meer, dat bezienswaardig is!) En evenwel brengt hy ons

elken nieuwen dag ook tot iets nieuws, *quà est encore plus merveilleux* (het welk nog veel wonderenswaardiger is.)

Onder zyn geleide dan, aanvaardden wy dezen morgen ten negen uren — want hy verstaat volstrekt niet dat wy vroeger zullen uitgaan, en heeft zich sedert den korten tyd dat wy hem gekend hebben, zulk een gezag over ons weeten aantemaatigen, dat wy onzen tyd en onze perfoonen tot hiertoe nog gerust aan zyn bestier overlaaten — onze eerste wandeling. De straat, waarin wy ons verblyf houden, loopt regelrecht op den oever der *Seine* aan. Wy gingen derhalven eerst derwaards. Hier, tuschen de twee fraaiste bruggender stad, te weeten de *pont royal* en de *pont neuf*, doch nog meer op dezelve, heeft men het wydste en verhevenste gezicht, dat men in *Parys* vinden kan. De kaayen (*les Quais*) dat is, de opene straten langs de oevers van den stroom, zyn hier bezet met paleizen of gebouwen, die wel voor paleizen kunnen doorgaan, onder welke voornaamelyk de oude zwarte *Louvre*, de gallery van de *Louvre*, de *Munt*, en het zogenoemde *Kollegie der vier Natiën* (*le Collège des quatre nations*) zynde een soort van hooge School,

School, uitmunten. Staat men nu op een der genoemde bruggen, en ziet langs den stroom, naar het westen: dan is het verre oogpunt aan den gezichtēinder, de met zomer-huizen bezette hoogte, waarāan het met *Parrys* samenhingend dorp *Pasfy* ligt; aan de rechterhand de eerwaardige *Louvre*, het daarmede verbonden onmeetelyk lang zy-gebouw, de gallery van den *Louvre* genoemd; vervolgens de *Tuilleriën* en nog al verder in 't verschiet de *Eliseesche velden* (*les champs elisées*); aan de linkerhand een geheele straat van gebouwen als paleizen, die met het *Palais de Bourbon* eindigt. Keert men zich om, en ziet naar boven tegen den stroom, dan ontdekt men min of meer met yzing de verbaazende, onregelmatig door elkander loopende hoopen van huizen ter wederzyden van de *Seine*, welke zich onder de nieuwe brug in twee armen verdeelt, 't welk een vertooning oplevert van een lang, hoog en puntig rotsgebergte. Dit gezicht en het onbeschryfelyk gewoel van menschen, waarin men zich hier bevindt, en 't welk men van hier, zo verre als het oog reikt, overziet, maakt in den beginne eenen byzwaarselyken indruk. Men verliest schier alle

bewustheid en heeft eenige minuten nodig, om wederom tot zich-zelfen, en van de verbaazing tot het gevoel van zyn eigen bestaan te komen.

De nieuwe brug wordt gemeenlyk voor de schoonste in geheel *Parys*, zo niet zelfs in de geheele wereld, gehouden; doch zy is 't niet. De Konings-brug (*pont royal*), die gelyktydig met haar loopt, is nog fraaijer. Want deeze is slegts ééne, daar de laatstgenoemde integendeel uit twee en wel ongelyk-lange bruggen, bestaat, die door een tuschen beiden liggend eiland gescheiden zyn. Evenwel is 'er iets, dat de nieuwe-brug een beslissend voorrecht geeft boven de Konings-brug; te weten, het eerbiedwekkend standbeeld van den besten der Fransche Koningen, HENDRIK IV. Dit standbeeld is geplaatst in het midden en wel op den vasten grond, alwaar de twee bruggen, die de *Pont neuf* uitmaaken, aan het punt van het eiland samenloopen. Een deftig gedenkstuk! Een van de weinigen, waarāan de vleyery geen deel had, en die de naneeven nog hetzelfde gevoel van liefde, dankbaarheid en verwondering inboezemen, 't welk derzelver oprichting by de voorvaderen konde veroor.

zaaken. 's Konings gemeenzaam voorkomen, en de menigte van aangedaane menschen, die van den morgen tot aan den avond rondom dit beeld van den Afgod der Natie vergaderd zyn, en hunne oogen op de zynen gevestigd hebben, bekoort iederēen, die nog een vonkje van menschelyk gevoel in het hart heeft, hy zy dan Franschman of buitenlander. Men heeft zowel het degen-gevest, als ook de teugels van het paard, des avonds na de verövering van de Bastille, met de Fransche vryheids-kokarde versierd, onder het juichend vreugde-gefehreeuw: „ Hy is weder opgestaan! Hy leeft „ weder onder ons!” In den beginne verbeelde ik my, alsöf deeze nieuwe toestand de oorzaak was, waaröm men zo veele menschen aan den voet des standbeelds met opgeheven hoofden vergaderd ziet: doch men heeft my verzekerd, dat hetzelfde gedrang hier ten allen tyde heeft plaats gehad, (*) en dat zulks de
aan-

(*) Ook ik heb in al den tyd, dat wy hier ons verblyf gehad hebben, geen vermindering van deezen menschen-hoop ontdekt, hoewel de kokardes, aan het weer bloot gesteld, in de laatste dagen reeds versienst en onkennelyk geworden waren.

aanhoudende uitwerking van liefde en eerbied des volks jegens den meest beminden zynen Koningen was. Jonge Erfgenaam eener kroont Jonge Erfprins! ei doe een tochtje naar *Parys*; niet om de franfche Opera, niet om het franfche Hof, maar om dit standbeeld te zien en de hoogachting, welke een dankbaare nakomelingfchap aan de deugden van goede Vorften bewyft! In geheel Europa is niets leerrykers voor u te zien.

Twee byzonderheden ontëeren dit standbeeld, en flooren de treffende aandoeningen, waarään de wandelaar, zo lang zyn oog flegts op de figuur van den goeden HENDRIK blyft ftaaren, zich zo gaarne overgeeft; deeze zyn ten deele de lange zeer on gepaste opfchriften aan alle zyden van het voetfuk, die niemand gaarne leest; ten deele ook de aan de hoeken van dit voetfuk geketende flaaven-gedaanten, die elk gevoelig aanschouwer liever in de *Seine* zou werpen, dan ze aan de voeten van zulk een goed Koning geplaatst zien. Het komt my voor; dat deeze flaaffche verfieren aan standbeelden van grootë Vorften, die hun geluk zo wél gemaakt hebben, een der ongelukkigfte denkbeelden is, welke de raaskallende hars-

fe-

fenen van eenen vleyënden konstenaar ooit hebben uitgebroeid. Want wat wy ook , naar zyne bedoeling , immer daarby mogen denken : het is en blyft toch een onwaardig , afzigtig denkbeeld , om het edelst schepsel van God , den mensch , tot een beest , of , dat hetzelfde is , tot een slaaf verlaagd te zien , dien de voet van een ander mensch , of zelfs die van zyn paard op den nek treedt. Tot zulk eene onnatuurlyke vertooning behoorde de verheven menschelyke gedaante immers nooit gemisbruikt te worden. Nimmer kan de reden een geval onderstellen , waarin de ééne mensch bevoegd zou wezen , om den ander tot zulk een verworpen wezen te vernederen ; dit denkbeeld is en blyft derhalven voor elk denkend aanschouwer onnatuurlyk en afzigtig. Dit is het geval altoos ; hoe veel te meer nog alsdan , wanneer de geveide slaaven-bedwinger indedaad geen dwingeland , maar een goed , menschlievend Vorst , een HENDRIK IV was !

Voor het overige is dit gedenkstuk niet van een en den zelfden meester ; en het paard , dat juist geen groot meesterstuk is , heeft zeldzaame lotgevallen gehad. Het wierd in *Italië* op bevel van den Groothertog van *Toskanen* , FERDINAND , gegooten , die het evenbeeld

van zyn eigen ligchaam daarop dacht te plaatsfen. Doch hy-zelf zowel als de konstenaar kwamen intusfchen te fterven, vóór dat het nog voltooid was. FERDINAND's opvolger, COSMUS II, liet hetzelfde voltooijen, en zond het ten gefchenke aan de Weduwe van HENDRIK IV, MARIA VAN MEDICIS, indien tyd Regentesfe van *Frankryk*. Maar het fchip, 't welk dit gefchenk moest overbrengen, veröngelukte op de kust van *Normandye*, en het paard verzonk in de diepte der zee. Hier lag het een geheel jaar, tot dat men het eindelyk met zwaare onkosten wederöm ophaalde, en naar *Parys* overbragt. De Koningin deed de gedaante van haaren overleeden Gemaal, door DUPRES, en de flaa ven door FRANCHEVILLE daarby gieten, en het geheel plaatsfen op de brug, die de goede HENDRIK zelve had laten bouwen.

Deeze brug is, (de punt van het eiland, waardoor zy in het midden afgebroken is daarby gerekend), 1010 paryfche voeten lang en 72 breed. Men vindt op dezelve, op wat uur van den dag het ook zy, een kleine wereld van menfchen, die ten deele komen en gaan, ten deele ook hunne handteering aldaar dryven. Boven ieder pylaar ftaan winkels,

waar.

waarin galanterie-waaren te koop zyn; hier zitten Savoyarden-jongens, met borstels, om den voorbyganger den schoenen te veegen; dáár staan anderen met kleine tafels, waarop zy, gelyk het opschrift van een opstaand bord aankondigt, honden scheeren, katten snyden of andere soortgelyke handteeringen oefenen; ginds staan liedjes-zangers, straatvirtuozen en andere diergelyke kunstenaars, om het volk te vermaaken en hun middag-maal of avond-brood te verdienen; elders ziet men kleine bergen van meloenen opgestapeld en andere vruchten ten toon gelegd, om de bestooven keelen der voorbygangers te ververschen. Nog wat verder staat een gebouw, de *Samaritaane* genoemd, waarin een dryfwerk is, waardoor water uit de *Seine* gepompt wordt, het welk uit den top van het huis in een daarönder geplaatste kom loopt. Het gedruis van dit vallende water, verëenigd met de voorbyfnellende menschen-stroom van menschen, is van zodanig eene uitwerking, dat men het geraas van eenen bruischenden woudstroom meent te hooren.

Ik voorzie dat ik, geduurende ons verblyf alhier, deeze brug honderdmaal overgaan en

evenwel altoos nog iets nieuws op haar ontdekken zal , dat my beweegen kan stil te staan , om de belangryke en wonderbaarlyke bedryven , die men hier van alle kanten ontdekt , nog eens te aanschouwen.

Vandaar gingen wy naar het zo genoemde *Paleis le Palais de Justice* , den zetel der Fransche Koningen in aéloude tyden , tegenwoordig het hoogste gerechtshof of Parlementsuis. Doch vermits het Parlement heden geen openbaare zitting hield , konden wy thans slegts eenige deelen van het gebouw bezichtigen.

Dit gebouw is zo oud als de Fransche Monarchie; doch dewyl verscheiden deelen van hetzelfde meermaalen door brand vernield zyn , is 'er , door hetzelfde geduurig wederöm te herstellen , een onregelmatig en ongeëvenredigd geheel , half naar de oude , en half naar de nieuwe bouwkunde , uit ontstaan , waarvan slegts enkele stukken bezienswaardig zyn. Voornaamelyk behoort hiertoe de groote voorzaal , die , met opzicht tot de grootte en luister , voor de uitmuntendste in *Frankryk* gehouden wordt. Zy gelykt naar een kerk van aanzienlyke grootte , en rust op zeer zwaare pylaaren , die ten deele door bockverkoopers , ten deele door
schryf-

ſchryftaafels van Advokaaten en klerken omringd zyn. Ook hier, gelyk in *Parys* overal, ſtaan galanterie- en andere winkels, waarin allerlei waaren te koop geveild worden.

In deeze zaal ziet men lieden van alle rangen, vooräl Parlementsraaden, Advokaaten en Schryvers, op en neêr wandelen. De Rechtsgeleerden gaan hier allen in 't zwart gekleed, met wyde opgeſchorte mantels, op het hoofd draagen zy óf ronde paruiken óf eigen van vooren gekruld maar achter neêrhangend hair. Tot hunne volkomen amptskleding behoort mede nog een foort van zwarte grenadiersmuts, die echter vierkant en boven met een groote kwast verſierd is.

Aan de zuid-zyde heeft men na eenen brand in 't jaar 1776 dit paleis door een nieuwe aanbouw verfraaid, waardoor het een prachtige voorzyde en eenen tweeden voorhof heeft ontvangen, die na vooren toe door een fraai-gewerkt traliewerk, van drie poorten voorzien, maar aan de zyden door ſchoone galleryen ingeflooten is. Op eene nauwkeurige beſchryving van zodanige voorwerpen durf ik my niet inlaaten!

Onze Hofmeester — dus mag ik onzen *Mons. la Jeunesse* wel noemen, nadien hy begon-

gonnen heeft, alle de rechten van een Hofmeester over ons te oefenen — leidde ons van hier voorby het *Hotel Dieu*, dat wy echter heden nog niet bezien mogten, naar *onze lieve vrouwen - kerk* (*l'église de notre Dame*), de Kathedraale Kerk van *Parys*. Een majestueuze tempel, die by de intrede door deszelfs grootte verbaazing verwekt (*), en zo veele konststukken behelst, dat de naauwkeurige bezichtiging van dezelve, alleen reeds (om met onzen meester te spreken) *une bonne matinée* zyn zoude. Wy bepaalden ons alleen tot de schoonsten en merkwaardigsten.

Daartoe behoort voornaamelyk een voortreffelyk altaar - stuk van wit marmer, verbeeldende den van het kruis genomen Verlosfer, die met het hoofd op den schoot zyner moeder ligt. Zowel dit hoofd van den doode als ook het hoofd van Maria, behooren tot de spreekendste meesterstukken der konst, die ik ooit gezien heb. De smart der weenende moeder is zo wél uitgedrukt, dat men verleid wordt te gelooven, alsöf haare oogen rood
van

(*) Hy is 390 parysche voeten lang, 144 breed, 102 hoog en rust op 120 pylaaren.

van traanen zyn, hoewel deeze oogen, gelyk alles, van ongekleurd wit marmer zyn. Het kruis schynt van den stam eens ouden booms gemaakt te zyn, en zo men het niet aanraakt, kan men zich onmogelyk overtuigen, dat het marmer is, zo konstig heeft de beeldhouwer het weeffel der hout-vezeltjes weeten natebootfen. Aan de ééne zyde naast dit treffend konstfuk is **LODEWYK XIII**, van wit marmer, in levens-grootte knielende voorgesteld, kroon en fcepter aanbiedende — of den Gekruisten of zyne moeder, weet ik niet — en aan de andere zyde **LODEWYK XIV**, die deeze aanbieding schynt te hernieuwen en te bekrachtigen. Wegens deeze zyddingfche beelden wordt het geheel: *le van de Louis XIII*) de gelofte van **LODEWYK XIII**) genoemd.

Rondöm het hooge koor loopt een ry van kapellen, in eenigen van dewelken mede zeer bezienswaardige konstfukken gevonden worden. Van allen trok de graftombe van den **GRAAF VAN HARCOURT** en zyne tedere gade myne aandacht het meest tot zich. Doch de betekenis van dit praal-graf is dubbelzinnig. Volgens de ééne betekenis ziet men 's Graaven gelei-geest het graf openen, waarin hy reeds gelegd is, om hem door zyne toorts voortte-
hou-

houden voor één oogenblik in het leven terug roepen. De doode ontwaakt, werpt het doodkleed van zich, heft zyn hoofd op en steekt de zwakke armen uit naar zyne gade, die in eene zeer natuurlyke houding toefchiet, om zich met den beweenden egtgenoot wederom te verëenigen. Doch de dood achter het graf uitkykende, toont haar den ledigen zandlooper, om aantetoonen, dat 'er geen redding mooglyk was; en de galei-geest keert vervolgens zyne toorts het onderste hoven. Dit oogenblik heeft de kunstenaar verkooren, en in betrekking tot hetzelfde het geheel ten toon gespreid. En dus zou het geheele afbeeldsel slegts op den dood van den Graaf doelen.

Doch volgens een andere betekenis, zou hetzelfde mede betrekkelijk zyn tot de Graavin, en dan wordt het aldus uitgelegd: De gelei-geest der troostlooze Graavin bezorgt haar het geluk van den geliefkoosden egtgenoot voor een oogenblik in het leven terug geroepen te zien. Hy verheft zich uit den dood-slaap, en steekt zyne in de sterkste drift toefchietende Ge-maalin de armen toe. Zy vliegt op hem aan; doch in hetzelfde oogenblik toont haar de dood haaren eigen reeds ledigen zandlooper, en haar galei-geest bluscht de toorts uit.

Naar

Naar de eerste uitlegging heeft de Graavin zelve dit praal-graf opgegeeven en laten oprichten; naar de laatste stierf zy van smart over het verlies van haaren Gemaal, kort na zyn overlyden, en de familie wilde de treffende oorzaak van haaren dood door dit gedenkstuk tot de nakomelingschap overbrengen. Hy alleen, die de aangestipte familie-omstandigheden kent, is in staat, om te beslissen, welke van deeze uitleggingen de waare zy. Ik ben in dit geval niet, en laat derhalven de zaak onvoldongen. Het voorstel kan op beiden toegepast worden. Doch, welke nu ook de waare zyn mag, dit fraai-gewerkt en sprekend praal-graf moet evenwel in alle gevallen als een gedenkteken van tederhartigheid beschouwd worden; en ik verheug my, zulks hier te vinden. Men kan daaruit opmaaken, dat de uitspoorige beschryvingen, welke men ons van het zeden-bederf en van de volslaagen vernieting aller familie-verbintenisfen in de hooger rangen te *Parys* oplegvert, gelyk alle buitenspoorige algemeene schetsfen, niet letterlyk en zonder alle bepalingen en uitzonderingen, als waarheid kunnen aangenomen worden. —

Onder de overige kapellen is nog één, en wel uit hoofde van een bygeloovige volkslegende uit vroeger tyden, merkwaardig. Zy wierd welëer de Duivels-Kapél genoemd, en wel wegens de volgende fabel.

Zeker geestelyke, die hier begraaven ligt, RAIMUND DIOCRE, kwam te sterven, laattende een sterken reuk van heiligheid na. Zyn ligchaam wierd in de kerk gebragt, en gedurende de zolmis op het koor geplaatst. Toen nu de Priester, die het heilige ampt verrichtte, ingevolge het mis-formulier, 't welk hy zingen moest, by de woorden kwam: „aan „welke zwaare misdaden heb ik my schuldig „gemaakt:” richtte het lyk zich op in de kist en zeide: „Ik ben voor Gods rechtvaardig oordeel aangeklaagd.” Schrik en ontzetting overviel alle de aanwezigen; zy vloogen uit elkänder, en de plegtigheid wierd tot den volgenden dag uitgesteld. Doch des anderen daags richtte zich het lyk by dezelfde woorden wederöm op en zeide: „ik ben voor Gods „rechtvaardige rechtbank geöordeeld.” Allen namen wederöm de vlucht, en de plegtigheid wierd mede tot den volgenden dag uitgesteld. De dag van morgen verschynt; het mis-gezang

zàng wordt op nieuws aangeheven, en het lyk richt zich by de zelfde woorden wederom op, en zegt met een duidelyke stem: ik ben „ voor Gods rechtvaardig oordeel verdoemd „ geworden.” Nu riep men, gelyk ligt te denken is, wonder boven wonder! De heilige BRUNO, die het geval mede had bygewoond, verzaakte van dit oogenblik af de waereld en wierd een *Heilige*; de vermaarde schilder LE SUEUR moest de wonder- geschiedenis schilderen, en de Kapél, waarin het ligchaam van den verdoemeling begraven wierd, ontving den naam van *Duivels- Kapél*.

Thans, terwyl in *Parys*, uitgezonderd eenige oude vrouwen, geen mensch meer zo eenvoudig is, om fabelen van dien aart voor waarheid aanteneemen, heeft men de oude *Duivels- Kapél* omver gehaald, en in derzelve plaats een nieuwe gebouwd, die zeer fraai is, en *St. Marcél* genoemd wordt.

Deeze kerk bezit zulk eenen rykdom van schilderyen, dat zy wel voor een schilderykabinet zou kunnen doorgaan. Eenigen daarvan by voorbeeld, de heilige Paulus, die de Heidenen overreedt, om haare toverboeken te verbranden van LE SUEUR, zyn van groote waarde.

Naast één van de pylaaren, niet verre van het hoog-*autaar*, staat een gedenkstuk, 't welk meer wegens deszelfs oudheid, dan wegens de konst merkwaardig is; te weeten een standbeeld te paard, dat PHILIP VAN VALOIS verbeelden moet. Ik zeg *moet*; want vermits het geharnaste beeld het gezicht achter het voorstuk en de kykgaten van den helm verbergt, zou hetzelfde even zo goed elken anderen Koning of Ridder kunnen verbeelden. Ook hebben twee vermaarde Geleerden, SAINT-FOIX en HENAUULT, eenen langduurigen en hevigen pennestryd daaröver gevoerd, van wien dit afbeeldsel eigenlyk zyn zou, terwyl de één den bovengenoemden PHILIP VAN VALOIS, en daarentegen de ander PHILIP DEN SCHOONE daarin meende te vinden. Het nieuwer opschrift noemt den laatsten, maar de stem van het Publiek heeft zich voor den eersten verklaard. Deeze mag dan nu ook maar in bezit van de eer blyven, welke men hem daardoor heeft toegekend. Hy wordt hier, gelyk men zegt, juist afgebeeld, zo als hy uit den gewonnen veldslag by *Casfel* wederkeerde, en zo geharnast, als hy was, met het blanke zwaard in de hand, de kerk van onze Dame inreed, om haar, en mischien ook *en passant*

fant den lieven God, voor de behaalde overwinning zynen dank te brengen.

Ik herinnerde my, terwyl ik in deeze Kerk was, zeer levendig en niet zonder gevoel van vreugde aan de vorderingen, welke het menschdom in verlichting en de daaraan verknochte verbetering van zeden gemaakt heeft, een allerërgerlykst en spoorloos feest, waardoor in de duistere midden-eeuwen tot de vyftiende eeuw toe, deeze tempel jaarlyksch op de schandelykste wyze ontheiligd wierd. Vermits men altoos nog menschen vindt, die deeze tyden, ten minsten derzelver duister bygeloof, schynen terug te wenschen, en niet begrypen kunnen, dat de verlichting een zegen voor het menschdom is, zo geloof ik, dat het niet nutteloos zal wezen, wanneer ik myn dagboek met eene korte beschryving van dit raazende feest verryke. Zie hier dezelve.

„ In de Kerk van onze lieve Vrouwe in
 „ Parys vierde men eertyds alle jaaren het
 „ zogenoemde *Feest der zotten* (*la fête des fous*)
 „ anders ook wel het *Feest der beschonken On-*
 „ *dergeestelyken* (*la fête des Soudiacrés ou des*
 „ *Diacrés fous*) genoemd; gelyk als men in
 „ dezelfde tyden te Rouen het *Ezels feest*, te
 „ *Evreux* het *Feest van den geesteiyken hoorn*

„ draager (*la fête de l'Abbé des Cornards*), te
 „ Dijon: het Feest der overstandige moeder (*la*
 „ *fête de la mère folle*) en in andere plaatsen
 „ andere even zo ongerymde en schandelyke
 „ feestdagen, en wel als plegtige godsdienstige
 „ handelingen, vierde. Alle deeze onver-
 „ standige en ergerlyke feestvieringen had men
 „ in plaats der oude heidensche *Saturnus . Fees-*
 „ *ten*, ingesteld.

„ Het Feest der zotten begon altyd op den
 „ eersten Kersdag, en duurde tot den dag der
 „ zogenoemde drie Koningen toe. Op Nieu-
 „ wejaarsdag ging de schaamteloze onbe-
 „ schaamdheid alle paalen te buiten. Het be-
 „ gin maakte men met in deeze Kathedraale
 „ Kerk te vergaderen, en aldaar uit het mid-
 „ den van de Ondergeestelyken eenen Bis-
 „ schop, of Aartsbischop, of fomtyds ook
 „ wel eenen Paus te verkiesen, en denzelven
 „ onder allerlei gekke kuuren voor het altaar
 „ intewyden. Men bragt hem den nyter, den
 „ bischops-staf en het bischoppelyk kruis;
 „ en deed hem vervolgens aan de vergaderde
 „ volks-menigte den zegen uitdeelen.

„ Zo dikwyls nu de volgende dagen het
 „ uur der mis naderde, leidde de Geestelyk-
 „ heid in eenen plegtigen omgang den Zotten

„ Bis-

„ Bisfchop de Kerk in ; men begon de klok-
„ ken te luiden , plaatfte den gek op den Bis-
„ fchops-ftoel , en begon de groote mis te
„ zingen . Alle tegenwoordige Geestelyken
„ verfcheenen óf met een zwart gemaakt ge-
„ laat , óf met een afschuwelyke gryns voor
„ het aangezicht . Gekleed als arlequins of
„ oude wyven , dansten zy , terwyl de Zot-
„ ten bisfchop het hoogämpt verrichtte , als
„ ware gekken , en zongen daarby morsfige
„ liedjes . ”

Hoe wordt gy te moê , jonge Leezer ? Gy
ftaat verftomd ? Het is nog te vroeg ; het komt
nog erger . Luister eens .

„ Vervolgens omringden de Diäkenen en
„ Onderdiäkenen den mis-doenden Priester ,
„ en fmulden worften en diergelyke , die op
„ het altaar voor hen neêrgelegd waren . Dit
„ gedaan zynde , fpeelde men op de kaart of
„ met dobbelsteenen aan het altaar , en wierp
„ om den mis-priester te foppen , in plaats
„ van wierook , oude fchoen-zoolen in het
„ reukvat , en deed hem den flinkenden damp
„ daarvan inädemen .

„ Na de geëindigde mis , bedreef men nog er-
„ ger gruwelen . Men zoop zich vol , fprong
„ als ontzinden door de Kerk , zong fchan-

„ delyke liëderen en braakte Godslasteringen
 „ uit. Eenigen trokken zelfs de kleederen
 „ van het lyf, en sprongen met de uiterste
 „ schaamteloosheid midden in de Kerk, in het
 „ gezicht van het vergaderde volk, moeder
 „ naakt in 't rond.

„ Alsöf zulks nog niet genoeg ware, lie-
 „ ten zy zich op vuilnis-karren langs de straat-
 „ ten der stad trekken, en wierpen het volk,
 „ dat hen in menigte verzelde, met den mod-
 „ der, waarïn zy zichzelve wentelden. Op
 „ verscheide openlyke plaatzen waren stella-
 „ giën voor hen opgericht; by deeze deeden
 „ zy halte houden, sprongen 'er op, en ver-
 „ maakten het volk met de laagste en morsigste
 „ grappen van tooneel-gekken. De losban-
 „ digsten onder den waereldlyken stand voeg-
 „ den zich by hen, verkleed als monniken en
 „ nonnen; en nu ontstond 'er een afschuwe-
 „ lyke naaryver, hoe de één den ander in
 „ schaamteloosheid en schandelyke handelwyze
 „ de loef kon afsteeken.”

Wel nu? Is dit staaltje van de gebrui-
 ken, die in de christelyke Kerk geduurende
 zo veele duistere eeuwen heerschten, waar-
 ïn slegts een blind geloof en napraaten als
 Godsdienst, en daarëntegen al het gebruik der

men-

menschelyke redén , ter naspooring én beoordeeling der waarheid , als strafwaardige godloosheid beschouwd wierd , voldoende , om de dweepächtige vyāden en lasteraaren der voortreffelykste gave van God , der veldwinnende verlichting van onze tyden , van schaamte te doen bloozen ?

Doch dit zy genoeg ! LA JEUNESSE beveelt ; wy moeten verder gaan.

Onze naaste weg was naar de oude Kerk der patroones van *Parys* , der heilige GENOEVVA. Ook hierin ligt , dunkt my , iets karakteristieks , dat de galante *Paryzenaaren* geen man , maar een Dame tot hunnen Beschermheilige verkooren hebben. Ik heb reeds meerder voorbeelden byēen verzameld van den invloed , welke de galāntery deezes volks in dēszelfs godsdienstigheid heeft gehad.

Men vindt in deēze oude Kerk weinig , dat opmerkenswaardig is. Doch dewyl zy de geene is , waarin het nog overgebleeven getal der schynheiligen onder 'het gemeene volk , voorāl de zogenoemde *Dames des halles* — de viswyven en uitdraagsters — haare bygeloovigē werktuiglyk aandacht pleegen te verrichten : verdient zy , uit dien hoofde , van den Menschenbeschouwer bezocht te worden.

In een kist, rustende op hooge pylaaren, worden hier de gewaande beenderen der heilige GENOVEVA bewaard; en deeze zyn het voornaamste voorwerp van den eerbied des gemeenen mans. Rondöm dit gedenkteken des bygeloofs ziet men een groot gedrang van menschen, uit de bovengenoemde laagste klasse, die de één na den ander om het voetsduk óf gebukt heenen kruipen, óf op de knieën nader aanschuiven, en op elke zyde eenen vroomen kus drukken. Onder deezen zagen wy eenen monnik op de volgende wyze bezig. Hy bond kleine linne lappen aan een langen staak, stak denzelven omhoog naar de kist met beenderen, wreef 'er de lappen aan, en deelde die vervolgens — het spreekt van zelve, voor geld en goede woorden — onder de geloovigen uit. Zodanig lapje op een ziek kind gelegd, doet de tanden gemakkelyk uitkomen, geneest dikke buiken, dryft de wormen af, en is, in één woord alles gezegd, goed tegen alle ziekten. Zulks verzekeren ten minsten de verstandige paapen, die handel daarmede dryven; en dit gelooven ook ten minsten de oude wyven, die ze koopen.

Rondöm de pylaaren vindt men briefjes aangehecht, waaröp alle hulpbehoefte personen

nen ter openlyke voorbidding worden aanbevoelen. Het is wél der moeite waard, om fomtyds deeze briefjes te leezen, vermits daarby wel eens zeldzaame gevallen zullen voorkomen. **MERCIER** geeft den inhoud van sommigen, die hy vond, op, waarvan het volgende nog geen van de belagchelykfte is: „ Men verzoekt in uw gebed eenen man in te fluiten, die gevaar loopt eeuwig verdoemd te worden, omdat hy wysgeerige boeken leest.” — Men ziet hieruit, dat deeze oude Kerk de wykplaats is, alwaar het bygeloof uit het overige gedeelte der stad gebannen zynde, tot hiertoe nog een schuilhoek heeft gevonden. Het is niet waarfchynelyk dat hetzelfde hier nog lang huisvesten zal. De federt de Staatsomwenteling begonnen wedergeboorte der Natie, fchynt de heerfchappy des bygeloofs even zowel, als de waereldlyke dwinglandy, den doodfteek te zullen geeven.

Om nog eene gelegenheid meer te hebben tot openlyke festiviteiten, veinst het volk in *Parys* te gelooven, dat de heilige **GENOÈVE** de omwenteling bewerkt heeft, fchoon het zeer wel bewust is, dat het meeste door zynen eigenen arm tot stand is gebragt. Men ziet derhalven byna dagelyks bedevaarten naar

deze Kerk doen, die ten doel hebben, om de Beschermheilige eenen bloetkrans ten blyke van dankbaarheid voor de gelukkige verlossing van het juk der dwingelandy aanbieden. Heden zyn 't de Dames van de Hallen, die deze plegtigheid verrichten, morgen de jonge dochters van deze, morgen die van een andere wyk der stad. Zy zyn alsdan in 't wit gekleed, en rykelyk met bloemen versierd. Eén van haar draagt den krans, welke de Heilige wordt toegebracht, liggende op een zyden kussen, waaraan linten van allerlei kleuren vast gehecht zyn, wier einden van zo veele, als de plaats maar toelaat, gehouden worden. Deze Dames zyn mede van vaandels voorzien, aan welker stokken insgelyks lintjes neêrhangen, die in de handen der geenen, die 'er naast gaan, eindigen. Zodanige trein wordt altoos verzeld door eenige kompaniën gewaapende burgers en *Soldaaten des Vaderlands* — aldus noemt men de Fransche Gardé, die thans tot de burgery is overgegaan — die ieder in den loop van zyn geweer bloemtrosfen hebben steeken, die hun van de Dames ten geschenk gegeven zyn. Trommeslaagers en Hoboïsten maakten 'er muzyk by.

De nieuwe Kerk der heilige GENOVEVA,
waar

waarāan reeds twintig jaaren gewerkt is, en die thans ten minsten van buiten, behalven het bovengedeelte der koepel, voltooid is, kon mogelyk wel de schoonste en prachtigste van geheel *Parys* worden. Het poortaal is zo fraai en deftig, als ik ooit een gezien heb. Jammer is 't, dat deeze heerlyke tempel niet op een ruimer plaats staat.

Van daar leidde Mr. LA JEUNESSE ons naar de *Sorbonne*, het bekende hoofd-kollegie van 't Genootschap der Godelcerden. Ongelukkig treffen wy thans den tyd, dat alle kollegiën, die de Akademie te *Parys* uitmaken, vacantie hebben: wy kunnen derhalven alleen de daartoe behoorende gebouwen, maar niet 't geen 'er in gedaan wordt, leeren kennen, eene zaak, waarvan ik niet dan zeer ongaarne afzie. Heden bezagen wy de prachtige, met schilderyën versierde Disputeer-zaal en de fraaije Kerk deezer hooge School. In deeze Kerk en wel in 't midden van het koor, is een bezienswaardig gedenkstuk van Parisch marmer, ter gedachtenis van den Kardinaal RICHELIEU geplaatst: een voortreffelyk konst-werk, mogelyk het allerkostbaarst, dat in *Parys* gevonden wordt. Het is een meesterstuk van den Beeldhouwer GIRARDON.

Op

Op een antieke grafnaald is de stervende Kardinaal, levensgrootte als liggende afgebeeld. Zyne Nigt, in de gedaante van den Godsdienst, ondersteunt zyn half opgericht hoofd: en een andere vrouwelyke gedaante, de wetenschap voorstellende, weent aan zyne voeten. Twee treurende geleigeesten houden zyn wapen.

De uitdrukking in de aangezichten deezer figuren is verwonderlyk schoon en treffend; het gelaat van den Kardinaal, 't welk bovendien nog volkomen gelykt, is het beeld van een wel lydend, doch den dood met bedaardheid inwachtend groot man; de Godsdienst ernstig en bedroefd, maar daarby vol van deftige gerustheid; de Wetenschap in den diepsten zielen-smart. Zelfs is het bywerk aan dit voortreffelyk praalgraf met een verwonderenswaardige konst uitgewerkt, en, by voorbeeld, het gewaad van den zieltoogenden zo natuurlyk in plooyën gelegd, dat men onwillekeurig de hand daarnaar uitsteekt, om zich door het gevoel te overtuigen, dat het steen is.

Jammer is 't, dat dit voortreffelyk gedenkteken dat van eenen — RICHELIEU, eenen ydelen, eer- en heerschzuchtigen, wreeden, wraakgierigen en bloeddorstigen Priester is, onder

der wiens regeering als Staatsminister, *Frankryk* al dieper en dieper in *flaverny* en innerlyke ellende wegzonk, naar maate hetzelve uiterlyk in magt en luister schein toeteneemen. Men moet derhalven de Kerk intreedende, is 't mogelijk, eerst de geschiedenis trachten te vergeeten, wanneer de indrukfelen, welke dit meesterächtigt konststuk in staat is op iemand te maaken, onverzwakt op ons werken zal.

De overige werken der konst, die in deeze fraaije Kerk gevonden worden, moet ik met stilzwygen voorby gaan, zo ik de geschiedenis van deezen dag eindigen wil.

De *Sorbonne* wierd ten tyde van den heiligen **LODEWYK** door **ROBERT SORBON** gesticht, waarvan zy ook den naam draagt. Zy zou van andere scholen der godgeleerdheid daardoor onderscheiden zyn, dat zy uit waareldlyke geestelyken bestaan, in de godgeleerdheid voor niet onderwyzen, en de geestelyke waardigheden, die van *Baccalaurens* en *Doktor* den geenen, die zich dezelve waardig maakten insgelyks voor niet verleenen zou. Zy noemde zich uit dien hoofde het *Armsste Huis*, (*Pauperrima domus*) welken naam zy thans nog in haare openlyke schriften voert, zo weinig ook dezelve voegt aan haare tegenwoordig-

dige inrichting, die niets minder is dan arm: Langzaamerhand verwierf deeze hooge school den hoogsten roem van godgeleerde wetenschappen, maatigde zich het uitfluitende rechtersãmpt over de rechtzinnigheid in zaaken, die het ge'ooft betreffen, aan, en zulks wierd haar toegestaan; tot dat men ook in *Frankryk* begon te begrypen, dat dit rechtersãmpt geen sterveling, hy mag Paus of Doctor van de *Sorbonne* weezen, maar alleen Gode toekomt. RICHELIEU wierp zich op als beschermmer van deeze hooge school, om den zegen der Priesters tegen den vloek des volks, die hem drukte, te doen opweegen. Hy droeg zorg, dat de vervallen gebouwen vanden grond op nieuw wierden opgehaald, en voegde 'er de schoone Kerk by. Vandaar de eer, die hem in dezelve beweezen is.

De boekery der *Sorbonne* zegt men dat 6000 boekdeelen en 500 handschriften bezit. Wy hebben dezelve niet gezien.

En daarmede eindigden wy onzen voormiddag. Het was twee uren, en wy lieten ons, vry sterk bezweet en beftooven, naar huis brengen, om ons met spys en drank te verkwikken, en van den verrichten arbeid des daags wat uitterusten.

Men

Men kan hier, gelyk in Duitschland, het gemak niet hebben, om in de herbergen aan een openbaare tafel te eeten; maar men moet zich óf het eeten van eenen kok op zyn kamer laten brengen, óf by eenen zogenoenden *Hersteller* — *Restaurateur* — gaan, alwaar men wel in gezelschap, maar toch ieder voor zich alleen aan een kleine tafel spyst. Wy vonden goed, om heden het eerste te verkiezen; en onze maalyd, die vry sober was, kostte ieder persoon, buiten wyn en desert, vier livres, dat is byna twee guldens — het *pour le garçon* sprak van zelve. Zelfs moet men het water, dat men gebruikt, daarby koopen. Want vermits het water uit de *Seine*, het eenigste, 't welk men binnen *Parys* zelve heeft, uit hoofde van den geduurigen toevloed van de lelykste en ongezondsten vuiligheden, ten deele walging verwekt, ten deele ook ziekten veroorzaakt: drinkt men óf *Zandwater* (*eau de sablon*) dat is, water uit de *Seine*, 't welk door zand gezeigd is en de onzuiverheden daarin terug gelaaten heeft; of zogenoemd *Koningswater* (*eau de Roi*) het welk eenige mylen verre gehaald, en vry duur voor geld gekogt wordt. De eerste kruik vol, die men daarvan neemt, moet men met zestien, maar alle

alle de volgen den ieder met agt Sous betaalen. Dit water is wel zuiver , maar omdat het zo lang op weg moet zyn , zo flauw , dat het nauwlyks den dorst verlaat , en daarëntegen volstrckt niet tot verversching dienen kan. By geluk heeft men hier zeer goed bier , 't welk niet veel duurder is dan het drinkbaar water , *goed dubbel maarts bier*) *bonne biere double de Mars*) genoemd ; een opschrift , het welk men hier aan onnoemelyk veele huizen vindt , waarin het verkogt wordt. Men doet wel , zich daarby te houden , en zo weinig als mogelyk is , water , vooräl water uit de *Seine* te gebruiken.

De weinige tyd , die ons van den naemiddag overschoot , tot dat de Schouwburg begint , wierd met schryven doorgebracht ; en vervolgens lieten wy ons naar de fransche komedie brengen. Aldus noemt men , gelyk ieder weet , onder de menigte van Schouwburchen de geene , welke de oudste van allen is , en zich uit dien hoofde ook gerechtigd oordeelt , zich voor de beste van allen te houden , schoon dit altyd en in allen gevallen niet zodanig is.

Wy vonden het gebouw ruim en schoon , ook zeer wel ingericht , overëenkomstig met het oogmerk : maar het stuk , dat gespeeld wierd —

de *Beverley* van SAURIN — flegt; de ver-
tooning middelmatig, en vooräl de rol van
de hoofdperfoonaadje uitfpoorig en onnatuur-
lyk. Het ballet was de- te fraaijer. Men ziet
dat de Dansfers een levendig ideäal der konst,
eenen VESTRIS hebben, waarnaar zy zich
vormen kunnen. Eindelyk befloot men met
het naspel: de *Koopman van Smirna*. Hier
hadden wy wederöm reden, ons-zelven geluk
te wenschen, dat wy niet voor Duitschers er-
kend; maar voor Engelschen gehouden wier-
den. In dit zangspel komt naamelyk onder
de flaaven, die ten toon gesteld worden, ook
een *Baron Allemand* voor, en wel overëenkom-
ftig met het denkbeeld, 't welk de Franschen
gemeenlyk van ons arme Duitschers, en vooräl
van onze Baronnen vormen. Men kan zich
geen dommer, onhebbelyker en tevens opge-
blaazener fchepsel voorftellen; dan zulk een
Baron Allemand naar deeze denkbeelden vertoont.
Zo dikwerf als dezelve één woord fprak, ja
zo dikwyls zelfs als de flaavenhandelaar flegts
zynen naam noemde, fchaterde de geheele
Schouwburg van lagchen (*). Duitsche Jon-
ge-

(*) Ten blyke, dat niet zo zeer de karrikatuur van
III. D E E L. C c den

geling! die een reis naar Parys doet, delg
de smaadhaid van uw vaderland uit, met by de
Pa-

den Duitfcher, die hier optrad, dan wel het bekrompen
en belagchelyk denkbeeld, 't welk men hier met alles
wat *Duitsch* is, over 't algemeen verbindt, dit gelagch
veroorzaakte, kunnen de volgende Anekdoten die-
nen. Toen ik eenige dagen daarna de Natiōnaale Ver-
gadering te *Versailles* bywoonde, wierd de zitting daar-
mede begonnen, dat een Sekretaris de Vergadering
kennis gaf van de brieven en zaaken, die sedert gis-
teren ingekomen waren. Onder de laafien was mede
een boek, opgedraagen aan de Natiōnaale Vergadering,
ten tytel voerende: *De la Navigation* (over de
Scheepvaart) gefchreeven en gezonden *par un Alle-
mand* (door een Duitfcher.) Toen de Sekretaris het
woord *Allemand* uitsprak, borst de Vergadering uit in
hetzelfde gelagch, het welk wy in de komedie by de
verfchyning van den Duitfchen Baron moesten hooren.
Dat een *Duitfcher* een boek over de Scheepvaart ge-
fchreeven had, kwam deeze Heeren even zo belagche-
lyk voor, als het ons voorkomen zoude te hooren,
dat een Groenlander of Hottentot een boek over de
Opera had gefchreeven. — Een andere anekdote. In
een werk, nu eerst hier uitgekomen, 't welk ik om
redenen niet noemen wil, wordt zeker waardig duitfch
Edelman, die te *Parys* een gewigtigen post bekleedt,
door den volgenden bitteren trek gekenfchetst: *N. N.
Baron Allemand audefous de fa definition*, (een duitfch
Baron, die zelfs beneden de befchryving van een zodan-

Paryfenaaren geen andere, dan edele Duitfche zeden, een wélgevormd verftand en onberispe-

nigen is.) Volgens deezen trek kan men ligtelyk begrypen, hoe de Fransche befchryving van een duitfch Edelman weezen moet. — De derde anekdote: een oude Dame, de Marquisfanne van zag my fnuif nemen, en vroeg my mede om een fnuif. Terwyl ik aan haar verzoek voldeed, vestigde zy haare oogen met veel op'tertendheid op myne doos. Zy was verlakt, uit de fabriek van onzen STOE WASSER; een doos, zo als wel duizend menfchen by ons ook bezitten. „ *Cette tabatiere n'est pas faite en Allemagne?* ” vraagde zy. Deeze doos is in Duitschland toch niet gemaakt? *Si fait, Madame!* Zekerlyk! was myn antwoord. Zy verzocht vervolgens het ftuk te mogen zien; befchouwde hetzelfde met opgefpaakte oogen vol verwondering, en riep tot herhaalde ryzen uit: *et cela se fait en Allemagne?* (En zo iets maakt men in Duitschland?) Even als iemand by ons, die zodanig ftuk in de handen van een Samojeed zag, uitroepen zou: en zo iets maakt men in het land der Samojeeden? — Eindelyk, nog eene anekdote van dien aart. Een man van verdienfte, medelid van ik weet niet hoe veel Akademiën, leide by my zyn tegen-bezoek af, en vord my in een bruine jas, nadat hy my 'sdaags te vooren in een zondagspak gezien had. Van het laafte had hy mogelyk onderfeld, dat ik het eerst te Parys had laten maaken, om ook gelyk andere menfchen gekleed te zyn; aan de jas kon hy Integendeel wel zien, dat ze niet nieuw was, en

pelyk gedrag te toonen! Tracht daardoor wederom goed te maaken, 't geen zo veelen van uwe voorgangers tot schande van zyne onschuldige Natie bedorven heeft.

Den 5de Augustus.

Heden trokken wy eerst naar het *Palais de Bourbon*, den Prins van *CONDÉ* toebehoorende, en liggende aan de westzyde van *Parys*, een paleis in den besten smaak, en met de uiterste pracht gebouwd, en het meest van alle overige paleizen in *Parys* voltooid. Men zou
het-

dat ik ze moest medegebragt hebben. Hy bekeek my vervolgens van onderen tot boven, en kwam eindelyk met de vraag uit: „Neem niet kwaalyk, Mynheer, „gaat men in Duitschland zó gekleed?” In myn antwoord straalde waarschynelyk iets door van de verwondering, die deeze vraag my veroorzaakte; hy draaide derhalven terstond volgens de Fransche beschaaftheid by, terwyl hy my verzekerde, dat myn rok voortreffelyk gemaakt, en de kleur met veel smaak gekoozen was. Doch zag ik hem in de oogen aan, dat hem by elken herhaalden blik, welken hy op myne kleding wierp, altoos de gedachten op de tong lag: „Nimmer had ik „gedacht, dat men zo diep in het Noorden (*dans le „fond du Nord*) even als wy, gekleed ging!”

hetzelve een verzameling van paleizen kunnen noemen, vermits het bestaat uit veele geëvenreedigd met elkänder samenhangende gebouwen en hoven, die een geheele wyk van de stad beslaan, en, te samen genomen, een enkel, schoon en groot geheel vormen. Gaarne zouden wy ons vergenoegd hebben, met hetzelve alleen van buiten te beschouwen, dewyl het aangaapen van prachtig huisraad en versierde vertrekken, niet tot de bedoelingen van onze reis behoorde: doch LA JEUNESSE beval, en wy moesten gehoorzaamen. Ik geloof, hy zou ons anders den dienst opgezegd hebben; want naar zyn oordeel is 'er in de geheele wyde waereld niets bezienswaardiger, dan het inwendige van dit paleis. Ik zal echter myne Leezeren niet lastig vallen met eene beschryving van deeze fraaijgheden; en maak alleen gewag van de *Gallery der veldslagen*, (*la gallerie des batailles*,) waarin vier bezienswaardige schilderyën van veldslagen hangen, die zo veele overwinningen van den grooten CONDÉ voorstellen. Zy zyn door CASANOVA en LE PAON vervaardigd, en schynen onder de beste stukken van dien aart vooral een plaats te verdienen. Tusschen twee

van dezelve is het borstbeeld van den Prins geplaatst, en versierd met zegetekenen. Daarenboven is deeze zaal nog voorzien van vier stukken boven de deuren, waarin even zo veele belegeringen afgebeeld zyn. Het overige mag de gunstige Leezer of zelve beziën, of zich door anderen laten beschryven. In het eerste geval moet ik nog aanraden, dat men zich het gezicht uit de achterste vertrekken of uit den tuin van dit paleis niet eerder laat toonen, tot dat men al het overige reeds beschouwd heeft; het zou anders wel mogelijk wezen, dat men in hetzelfde geen behaagen meer schiep. Dit gezicht is voorzeker een van de schoonste en prachtigste, die men hier vinden kan. Men ziet den stroom over, die achter aan den tuin voorby loopt, en ontdekt aan de overzyde een landschap schildery, die in schoonheid en pracht wel weinigen haars gelyken heeft, de wélbebouwde hoogte over *Pasfy*, de glansryke dorpen *Pasfy* en *Chaillon* zelve, de voorby dezelve loopende schoone weg naar *Versailles*, de Elifeefche velden, het plein van *Lodewyk XV*, en de prachtige gebouwen, die hetzelfde influiten, de *Tuilleriën*, het paleis der *Tuilleriën*, verëenigd met
de

de Louvre, de Konings-brug, de gallery van de Louvre enz. al het welk te samen een groot, voortreffelyk schildery uitmaakt.

Van hier gingen wy naar het niet verre van daar gelegen *Invalidenhuis*, (*hôtel royal des Invalides*), het welk zeer wel naar een koninglyk paleis gelykt. Het met laanen beplante en door de *Seine* bespoelde fraai, ruim en onöverzienlyk lange voorplein van hetzelfde, is het grootste, dat ik tot nu toe ooit heb gezien, mogelyk het grootste, dat binnen de muuren van eenige stad ooit gelegen heeft (*). Jammer is 't, dat de helft thans met bouwstoffen zo opgestapeld is, dat het gezicht over hetzelfde zeer veel van deszelfs bekoorlykheid verliest.

Het eigenlyke voorplyn van het Hotel, is van dit verbaazend groote plein door een gragt en door een poort met traliewerk afgezonderd. Dit voorplein is mede zeer ruim
en

(*) Ik vergis my. In *Parys* zelve is nog een ander veel grooter plein, 't welk wy echter toen nog niet gezien hadden. Dit is het zo genoemde *Veld van Mars* (*Champs de Mars*) voor de militaire school (*Ecole militaire*), het welk thans, nadat de muuren van *Parys* verder uitgezet zyn, niet meer buiten de stad ligt, maar een gedeelte van dezelve geworden is.

en vry. De voorzyde van het gebouw aan dit voorplein, is 200 toifen, dat is, 1200 voeten paryfche maat breed, en heeft een grootsch en prachtig voorkomen. Jammer is 't, dat men de zwarte kleur van de muuren, door den tyd veröorzaakt, die aan de majesteit van zulk een gebouw zeer gepast fchynt te weezen, onlangs bepleisterd, en de eerwaardige vertooning van hetzelfde daardoor veel benomen heeft. Maar driewerf jammer is 't, dat men dit gedenkteken van dankbaarheid eens Konings jegens de geenen, die zynen roem met hun bloed gekogt hebben, misvormd heeft door een opschrift, 't welk zo trotsch klinkt, dat de indruk van grootheid en edelmoedigheid, weiken hetzelfde op het eerfte gezicht op het gemoed maakte, daardoor eensklaps wederöm uitgebluscht wordt. Hier is het:

LODEWYK DE GROOTE
DEED,
DAAR HY MET EEN KONINGKLYKE
MILDAADIGHEID
VOOR ALTOOS
ZYNE SOLDAATEN BEZORGDE,
DIT GEBOUW OPRICHTEN (*).

Men

(* *Ludovicus Magnus, militibus regali munificentia
in aeternum prospiciens, has aedes posuit.*

Men houde wel in 't oog, dat dit opschrift onder het gezicht van den nog leevenden Koning, bygevolg met zyne goedkeuring, daar geplaatst wierd; en men stelle zich de onbeschaamdheid voor, die 'er toe verëischt wordt, om iets van dien aart, zonder te bloozen voor zyn werk te laten stellen; te meer nog, wanneer men op den bynaam: de GROOTE, niet meer recht heeft, dan *deez*e Koning! Hoe zeer steekt het eenvoudig en edel opschrift daarby af, 't welk FREDERIK DE EENIGE voor zyn Invaliden huis deed plaatsen! Even als FREDERIK by LODEWYK.

GESCHIKT VOOR DEN GEKWETSTEN
 MAAR ONÖVERWONNEN KRYGS-
 MAN (*).

Dáár wordt de verwaande Stigter door zichzelf, maar hier de braave Soldaat door zynen bescheidenen Koning gepreezen; dáár wordt den Krygsman van verdiensten, het loon van zynen trouw en dapperheid als een aalmoes, met koningklyke mildaardigheid, toegeworpen; hier treedt hy het huis in, dat zyn dankbaare
 Ko.

(*) *Laeso, at invidio militi,*

Koning voor hem deed bouwen, als in zyn verworven eigendom. De dankbaare Koning blyft zelf daarby onzichtbaar. Doch dáár pryst de verwaande Koning zyne gewaande milddaadigheid, die echter wezenlyk niet meer dan pligt was; maar hy laat zich daarby nog boven het poortaal in half verheven werk te paard, verzeld van twee deugden, waarvan de één ten minsten de zyne niet was, (van rechtvaardigheid en voorzichtigheid,) afbeelden, ten einde hy, die binnen treedt, zich vooräl meer met hem, dan met de herdenking aan de daaden van zyne verminkte krygslieden, moge bezig houden. O ydelheid der ydelheden! zou koning Salomo, indien hy dit mogt zien, daarby uitroepen.

Twee verbaazend-groote standbeelden, MARS en MINERVA, door CONSTON DEN JONGEN gemaakt, versieren de twee zyden van den ingang, die het voorste gebouw door tot aan de groote binnenplaats loopt, *la Cour royale* genoemd. De lange gebouwen, die deeze vierkante ruime plaats in sluiten, hebben (het welk zeer aan de bedoeling beäntwoordt,) niet alleen beneden op de aarde, maar ook boven, opene Gaanderyën, alwaar de Invaliden zich

zich kunnen beweegen, wanneer het ruuwe weer hen belet uit te gaan.

In vier overgroote zaalen wordt aan onö-verzienelyke tafels gefpysd. De muuren dezer zaalen zyn befchilderd met vestingen, by welker verdediging of verövering de Fransche troepen eertyds lauwrieren behaald hebben. Dit alles is zeer goed en voldoende. Doch wat moet men zeggen, wanneer men in het midden van deeze veel betekenende schilderyën eensklaps wederöm zyn verwaande Majeiteit L O D E W Y K XIV. ontdekt, die zich (wie zou zulks in een Invalidenhuis verwachten?) — *door de bevalligheden laat kroonen*. In gevalle dat men mischien mogt vraagen, (waarvan men zich niet wel onthouden kan) Is 't mogelyk? Zie ik wel recht? staat het antwoord met groote letteren daarnaast; ja! L O U I S XIV. *couronné par les Graces* — L O D E W Y K XIV. *door de Bevalligheden gekroond!* — Indien dit den Koning en zyn volk, zo als beiden *in dien tyd* waren, niet kenschetst, dan weet ik niet, wat ik anders zo noemen zal.

Elk slaapvertrek van dit huis is ingericht voor tagchtig perfoonen, 't welk wel niet met opzigt tot de lengte der vertrekken, maar wel ten aanzien van derzelve ongeëvenreedigde

jaage verdieping, veel te veel is. Voor 6000 mannen is in dit hôtel plaats.

Tot de merkwaardigheden van dit gebouw behoort ook nog de zaal van den grooten Raad (*la sale du grand conseil*) de Kerk en de daar naast staande Dom. In de eerste wordt, dikwyls zelfs onder de voorzitting van den Koning, krygsraad gehouden. Zy is versierd met de afbeeldselen van LODEWYK XIV. en XV. als mede van alle de Krygs-Ministers, die sedert dat het huis in wezen is geweest, in het Ministerie waren. Zo dikwyls de Koning zich in eigen persoon herwaards begeeft, om den Krygsraad bytewoonen, hebben de Invaliden de eer, de wacht by hem te houden. Zulks heeft zynen oorsprong van een aandoenelyk geval, ten tyde van LODEWYK XIV. gebeurd. Toen de Koning eens dit huis bezocht, wierden de eerlyke, oude Krygslieden, die toefchooten, om den Koning van naby te zien, door de Garde terug gehouden. De Koning zulks bemerkende, belastte de goede lieden nader te laten komen, en voegde daarby, dat by in 't midden van zyne oude getrouwe knechten geen andere wacht behoefde. Van deezen tyd af hebben de Invaliden zich deeze hun daardoor toegekende eer niet weder willen laten ontnemen. De

De Kerk, die men door het tweede dwarsgebouw ingaat, is zeer wél ingericht, en even zo bescheiden als in eenen goeden smaak verfierd. Aandoenelyk is 't te zien, dat ten allen tyde des daags afzonderlyke oude, gedeeltelyk verminkte krygslieden, het zy zittende of knielende, den Allerhoogsten hun danköffer brengen. Men ziet het aan de stille, ongeveinsde vroomheid deezer oude menschen, dat dezelve niet op hunne tong, in de oogen of in de wezenstrekken zit, maar in hun hart huisvest. Byna even zo treffend is 't, dezelve op het bovengenoemde groote plein in het lommer der voor hun geplante boomen te zien zitten of rondwandelen, en, na een leven vol moeilijkheden en gevaaren, de welverdiende rust van eenen zorgeloozen ouderdom genieten. Hier was het, waar ROUSSEAU in de laatste jaaren van zyn verblyf te *Parys*, het meest en liefst heenen wandelde, om zyn zwak geloof aan het bestaan van goede menschen te versterken. Het vriendelyk gelaat van eenen Invalide, die zynen groet of aanspraak beantwoordde, kon zyn aandoenelyk naar welmeenende menschen reikhalzend hart als verrukken — tot dat hem eindelyk ook deeze bron van een onschuldig en zuiver genoegen, door

zy-

zyne ontmenschte vyanden benomen wierd. Deezen fluisterden den eerlyken Invalide in 't oor, dat de man, die zich zo zeer aan hem opdrong, een kwaade, zedenlooze godverzaaker was: en weg was zyne vriendelyke bejegening; weg was voor den goeden ROUSSEAU de zuivere menschelyke geneugte, die hy tevooren op deeze plaats plag te vinden.

Allernaast de Kerk staat de hooge Dom, die wel met de Kerk verëenigd, maar voor de Invaliden eigenlyk niet geschikt is; doch onze styfkoppige Hofmeester begreep, dat wy denzelven heden volstrekt niet zien zouden, nadien, gelyk hy zeide, het bezichtigen van denzelven, benevens de niet verre daar af geleegen krygsschool, *une bonne matinée* op zichzelf zoude uitmaaken. Het was ook hoog tyd, om ons op weg te begeeven, zo wy nog een verre reis wilden afdoen, te weeten naar het tolhuis, in een geheel andere wyk der stad gelegen, alwaar wy onze pakkaadje, die met de Post was aangekomen, ontvangen zouden.

Het was byna middag, en de dag een van de warmsten, welke wy deezen zomer gehad hebben. De straalen der zon schooten als gesmolten lood op ons nêar, en zo dikwyls als 'er een zachte verkoelende wind tuschen blies,

zagen wy ons , vermits 'er op veele plaatsen kalk en krytffenen tot metfelen gezaagd wierden , gehuld in een woik van fyn wit stof , die ons byna deed ftikken . Zo gingen wy achter den tuin van het *Palais de Bourbon* , langs den oever der *Seine* , voorby de plaats , alwaar de nieuwe prachtige brug gebouwd wordt , welke dit gedeelte der stad met het Lolewyksplein aan de overzyde , verëenigen zal : vervolgens de konings brug over door de Louvre naar het *Palais royal* . Hier komende waren wy reeds zodanig afgemat , dat wy thans niet konden besluiten , om deeze *Hoofdstad van Parys* (aldus noemt men hier , en wel te recht , het *Palais royal*) naar behooren te bezichtigen . Wy beslooten derhalven , om 'er ten eerste ons byzonder morgen werk van te maaken , en gingen verder . De vraag ; of het tolhuis nog verre van daar was , antwoordde onze LA JEUNESSE : *Seulement deux pas encore* (nog maar twee stappen ;) doch zulks kon ons weinig troosten : want wy hadden gisteren reeds ondervonden , dat *deux pas d'ici* , volgens zyne manier van spreken , ten minsten duizend goede stappen beteekende ; en zo vonden wy het nu ook . Gcheel vermoeid , met stof en zweet

zweet bedekt, kwamen wy eindelyk by de *Douane*, het tolhuis aan.

In verscheiden duitfche fteden is dit de plaats, alwaar vreemdelingen fomtyds het meest opgehouden, geplaagd, en op de onbillykfte en lompfte wyze behandeld worden. Zelfs moet de braaffte man, wil hy geholpen weezen en buiten moeiljykheden blyven, zich veelyds tot omkoopingen verlaagen. In *Parys* is dit zo niet; althans my is van dit alles niets overgekomen. De franfche beleefdheid, en het gevoel van eer, dat deeze Natie kenfchetst, is, zo het fchynt, de Post- en Accysbedienden, zelfs van de laagfte klasfe, even zo eigen, als den eerften hovelingen; mogelyk misfchien nog meer. Niemand zal den befcheiden vreemdeling, die wenscht geholpen te worden, op een onbeleefde wyze toegraauwen; veel minder zal iemand, voor dat hy zynen pligt volbragt heeft, begeeren eerst met geld daartoe omgekogt te worden. Elke post, by voorbeeld, de *Brusfelsche*, de *Straatsburgfche* enz. heeft haar eigen comptoir; een duidelyk in het oogvallend opschrift geeft den vreemdeling te kennen, in welk comptoir hy zich moet vervoegen. Hier wordt hy terftond gehoord,
en

en met veel beleeftheid geholpen. „ Wat „ hebt gy voor bewyzen, myn Heer! zeide „ de Commies, dien ik aansprak, dat gy de „ geene zyt, aan wien het adres luidt? ” Dit antwoordde ik, en toonde mynen pas. Hy boog zich, om aantetoonen dat hy voldaan was, en gaf my eenen man mede, om den koffer onder de overigen uittezoeken.

Ondertusfchen had LA JEUNESSE een rytuig bezorgd, om den koffer en ons-zelfen naar huis te brengen. Wy fprongen 'er in, en hy mede, zonder onze uitnoodiging eerst aftewachten. Achter op te ftaan fcheen, omdat het flegts een gemeene fäcker was, zyn fatfoen niet toetelaaten. Hy meende mogelyk, dat zulks van zelve fprak; want hy ontfchuldigde zich daaröver in 't geheel niet.

Onder het ryden op een plaats komende, alwaar meloenen verkogt wierden, deden wy hem uit den wagen fappen, om een paar voor ons mede te neemen. Doch hy vond goed om flegts één te koopen. *Cela vous fuffit*, (dit is voor ugenoeg,) zeide hy, fprong weder in het rytuig en belastte den koetfier om naar huis te ryden.

Onze lange en moeiljelyke wandeling had ons

heden eenen heerlyken eetlust verwekt; en LA JEUNESSE bemerkte met misnoegen, dat 'er heden zo veel niet voor hem zou overschieten, als gisteren. Toen derhalven een van myne reisgenooten, die thans byzonder uitmuntte, hem een paar maal achterëen om water vroeg, ontlastte hy zyn hart door de opmerking: *cet homme mange comme un Lapin et boit comme un canard* (dat mensch eet, als een konyntje, en drinkt, als een eend!) Wy lagchten over dit aardig gezegde; begreepen echter, dat het tyd was, om zyne betrekking tot ons van tyd tot tyd wat naauwer te bepaalen.

Het overige van den dag vonden wy goed in de *Tuileries* te besteeden. Zodra wy ons derhalven genoeg versterkt en verkwikt vonden, sloegen wy tegens vyf uren derwaards op weg.

Deezen avond wierd voor ons de aange naamste, dien wy tot dus verre in *Parys* hadden doorgebracht. Ik moet de belangryke vertooningen, die daarvan de oorzaak waren, wat nader beschryven.

Zodra men de Konings-brug over gekomen is, treedt men (hoewel niet dan met gevaar van overreeden te zullen worden) in de *Tuile-*

rien

riën (*). Hier is naamelyk het gedrang van voetgangers, van paarden en rytuigen, die in de Tuileriën naar de elifeefche velden, naar *Chaillot*, *Pasfy* en *Verfailles* toe froomen, of van daar wederkeeren, alle uren van den dag, doch vooräl tegens den avond, onbefchryffelyk. By de intrede in de Tuileriën ziet men langs de groote en fraaije vóórzyde (*Façade*) van het *Paleis der Tuileriën* (*Palais des Tuileries*), het welk beftaat uit negen gebouwen, die wel geëvenredigd en verëenigd zyn, en dus één geheel uitmaaken. Dit kasteel vormt benevens de daarnaast fttaande en met den ftroom evenwydig loopende gallery

van

(*) Ik vind dat de Franschen zelve niet recht meer wecten, hoe deeze naam moet gefchreeven worden, vermits sommigen denzelven *les Thuilleries*, anderen *Tuilleries* fchryven. Doch moet hy ongetwyfeld *Tuileries* gefchreeven worden, daar de benaaming van deezen tuin, ontleend is van de fteenbakkeryen, die hier welëer waren, en door deezen tuin verdrongen wierden. Voor het overige is 't zeer aanmerkelyk, dat 'er eertyds te Atheene een foortgelyke lustplaats wierd gevonden, die om dezelfde redenen, omdat hier naamelyk mede tevooren fteenbakkeryën ftonden, *Estamiscus*, dat is *Tuileries* of een plaats, alwaar fteenen gebakken worden, genoemd is.

van de Louvre eenen rechten hoek. Deze gallery is met de Louvre zelve verëenigd, die op zich-zelf een vierkant is. Volgens het plan, 't welk by deeze te famen verbonden paleizen fchynt gevolgd te worden, ontbreekt aan het Geheel nu nog het vierde zy-gebouw, 't welk evenwydig met de gallery van de Louvre loopen, en daardoor het paleis der Tuileriën met de oude Louvre aan de zyde van het noordoosten even zo verbinden moest, als de gallery aan de zyde van het zuidwesten. Alsdan zou het Geheel een paleis zyn, zo groot van omtrek, als 'er in geheel Europa niet ligt zal gevonden worden. De tusfchenruimte tusfchen de drie zyden van dit ommeetelyk gebouw, die 'er nu flegts staan, bevat zo veele burgerlyke huizen in zich, dat zy, vry staande, een zeer nette stad op zich-zelfen zouden vormen. Doch laat ons wederkeeren tot de Tuileriën. Deeze zyn een langwerpig vierkante tuin van een groote uitftektheid, waarvan het eerfte vierde deel uit bloemperken en graspleinen het tweede en derde uit een regelmatig-geplant bosch van kastanje-boomen, en het vierde uit een vrye plaats met een groote agthoekige waterkom (*Basin*) beftaat. Een foortgelyke waterkom vindt

vindt men ook in het eerste vierde deel (*); beiden zyn van fonteynen voorzien. Rondöm den tuin loopt een gemetfeld, breed en hoog terras, beplant met laanen, vanwaar men een ongemeen fraai en verrukkelyk gezicht over de *Seine* geniet.

Het bosch kastanje boomen, dat het midden van deezen tuin beslaat, vormt boven deszelfs doorsnydende wandelwegen, zulk een digt dak van loof en takken, dat 'er geen sraal der zon kan doordringen. Voor het overige is

(*) Van deeze waterkom verhaalt de Heer *van Meister* in zyn fraai klein weikje *de la morale naturelle*, de volgende Anekdote: Zekere Hertog van OLONNE ging een weddenschap aan, dat hy deeze kom zou doorwaaden. Het midden van dezelve reeds bereikt hebbende, wilde hy liever weder omkeeren en de weddenschap verliezen, dan tot den tegenöverstaanden oever voorwaards gaan, schoon de weg derwaards niet verder liep, dan die, welken hy wederöm terug moest gaan, en de kom overäl even diep was. De edele Schryvermerkt daarby aan: hoe veele menschen op den weg ter volmaaktheid hetzelfde doen, 't geen deeze Hertog van OLONNE deed. Op den halven weg geeven zy den moed verlooren, en keeren met de zelfde kracht, waarmede zy het doel zouden kunnen bereiken, in plaats van voorwaards te gaan, liever weder terug, van waar zy gekomen zyn.

is zo wel het voorste als achterste gedeelte van den tuin aan wederzyde van het bosch rykelyk versierd met marmere standbeelden en vazen, waarvan veelen de aandacht van den konstkundige niet alleen wekken, maar ook voldoen. Hiertoe behoort vooräl eene *Vestale* door LE GROS, en het borstbeeld van SCIPIO den Afrikaan, door COUSTON DEN OUDEN, in het beneden gedeelte van den tuin. De eerste is een meesterstuk van konst, waarvan men de oogen niet ligtelyk weder kan aftrekken.

Doch niet deeze *Vestale*, niet de pracht van den tuin over 't algemeen, maar een veel verhevenner en edeler schouwspel, het welk ons by de intrede in denzelven terstond en het eerst in het oog viel, was de oorzaak van het onbeschryffelyk genoegen, dat ik heden in dit oord vond. Deeze was de verbaazende menigte van bedaarde, vriendelyke en blygeestige menschen, die wy hier in onöverzierelyke drommen, en in de verbaazendste mengeling vergaderd vonden. Alle de groene plekken weemden van kleine kinderen, die zich met hunne Oppasters aldaar gelegerd hadden, om de vryë lucht in te ademen, en hunne jonge krachten door kruipen, huppelen en springen, door speelen, schreeuwen en lagchen te ontwikkelen

len: een genoeg , lietwelk hun door de omwenteling is ten deel gevallen , terwyl vóór dezelve zulk een moedwil hier niet geduld wierd (*). Rondóm de stammen der boomen en tusfchen dezelve zaten , langs de geheele middenlaan , op eenige duizend kleine stoelen , die hier altoos te huur ftaan , geheele fchaaren van wélgekleedde lieden van beiden fexfen , en vermaakten zich met het vermengd gewemel van tienduizend anderen , die voor hen op en neêr wandelden. Sommige waren stille aanschouwers , anderen in een onderling levendig gefprek , en nog anderen nuttigden allerlei ververfchingen , waarvan een Limoenade verkooper , in 't midden van den tuin , het gefelfchap voorziet. Het gezicht van dit geheel , onbefchryffelyk groot en vermengd gewemel , is en vreugdwekkend en verheven tevens.

En

(*) De kleine kinderen in *Parys* en derzelver op-pasters waren derhalven tot deezen tyd zeer te beklagen , dat zy in de meeste deelen deezer groote fad geen vry en groen plekje vonden , waaróp zy konden rondspringen en de zuivere lucht inâdemen. Men kan derhalven zeggen , dat de Franfche Staats-omwenteling zelfs voor de zuigelingen weldaadig is geweest. Welêer mogten geen anderen , dan voornaame lieden in de Tuileriën komen ; thans ftaan zy voor een ieder open.

En hoe vermaakelyk is niet zelfs de opmerking van de onëindige verscheidenheid der onnoemelyke afzonderlyke gedaanten , waaruit deze onöverzienelyke drommen van menschen zyn samengesteld ! Het eerste , 't welk den vreemdeling bovenäl in 't oog valt is dit : dat byna de derde of vierde man onder de hier zittende of wandelende menigte een *Abbé* is. Dit is een der talrykste klasfen van menschen , die men hier ziet. Waar men ook gaat of staat , men ontmoet ze overäl. By deeze gelegenheid moet ik nog ten behoeve van de geenens , die nog geen recht bepaald denkbeeld van een fransch *Abbé* hebben , aanmerken , dat over 't algemeen alle waereldlyke Geestelyken , dat is , zodanigen , die geen monniken zyn , onder deezen naam begreepen worden. Deeze algemeene aanmerking voldoet echter nog niet , omdat men een groote menigte *Abbés* vindt , die in 't geheel geene Geestelyken zyn , en derhalven onder de eerstgenoemden niet mede gerekend kunnen worden. Om nu de zaak naauwkeuriger voortestellen , moet men drieerlei foorten van *Abbés* onderscheiden , waarvan de ééne uit waare , de tweede uit halve geestelyken , en de derde uit waereldlyke lieden bestaat. Tot de eersten behooren alle de geenens ,

nen , die niet alleen de geestelyke kruinscheering (*Tonsure*) ontvangen hebben , maar ook indedaad geestelyke ampten , als van predikheeren , diäkonen of diergelyke bekleeden ; töt de tweeden de geen en , die wel in de godgeleerdheid gestudeerd , zich by den Bischof tot het examen vervoegd en de kruinscheering ontvangen hebben ; doch nu ook , ten minsten voorëerst nog niets meer , dan geschoorenen zyn , zonder eene geestelyke bediening te bekleeden , welke zy gedeeltelyk ook nimmer verkrygen , gedeeltelyk ook niet eens begeeren , naardien zy tot waereldsche bezigheden overgaan , dikwyls zelfs tot Staatsampten bevorderd , ja ook wel eens Ministers worden . Beide deeze klasfen onderscheiden zich door de geestelyke kleding , mantel , kraag en platte muts (*Calotte*) . De derde klasfe bestaat uit zodanige Abbé's , die 'er zich-zelven toe gemaakt hebben , zonder dat men het minste geestelyke in of aan hen bespeurt . Tot deeze waardigheid , die ieder hier naar goedvinden kan aanneemen , wordt niets meer vereischt , dan dat iemand zyn hair rondöm het hoofd , krullen en zich *Monsieur l'Abbé* laat noemen . Deeze soort van Abbé's kan by

het Abbéſchap eenig beroep naar goedvinden verkiezen, zelfs kunnen zy koffy-huizen en openlyke tafels houden. Geen mensch zal zich daaraan ſtooten.

Hieruit blykt, hoe weinig het duitſche woord *Abt* met het franſche *Abbé* overeenſtemt; even zo weinig, als thans, en zelfs by eene mogelyke verandering van het duitſche taalgebruik, het franſche woord *Roi* met den duitſchen *Koning*.

Ik keer weder tot de Tuileriën.

Een andere karakteriſtieke trek, die het gedrag deezer verbaazend groote menigte van menſchen onderling en jegens vreemdelingen kenſchetst, is de betzamelijke vryheid, ongedwongenheid en zorgloosheid, waarmede een ieder hier zich aan het vermaak overgeeft, zonder door anderen, al ware 't ook ſlegts door beſpiedende oogen of door in het oor gefluisterde beoordeelingen, daarin geſtoord te worden, of ook anderen daarin te willen ſtooren. Op andere plaatſen zou het zo goed zyn, als door de ſpitsroede te loopen, wanneer men tuſſchen zo veele duizend oogen op en neêr wilde wandelen; en 'er zou, voorâl voor de Dames, geen geringe toefel, en geen

geen kleine zorgvuldigheid met opzicht tot de samengestelde machiene van haar tooifel, vereischt worden, om 'er met eere door te komen. Hier schynt men het geheele heir van menschen, tuschen welke men heen wandelt, in 't geheel niet in aanmerking te neemen; en deeze drom van menschen schynt van zynen kant zich even zo weinig omtrent de voorby-gangers te bekommeren. Ieder gedraagt zich alsof hy alleen was; en geen mensch heeft 'er iets tegen. Hoe zeer deeze wederzydsche verdraagzaamheid, dit schynbaare niet bemerken en niet bemerkt worden, het genoegen van zodanige byëenkomsten in zulk een oord bevorderen en verëdelen moet, kan men ligtelyk nagaan.

Een derde opmerking, die ons Duitschers byzonder in 't oog liep en verraschte, is deeze: Men komt te *Parys* in de verwachting, van op openlyke plaatsen, vooräl in de *Tuileriën*, en wel in de uren, die tot wandelen geschikt zyn, een menigte fraai-gekleedde faet-jonkers en opgetooide Dames te vinden. Welëer wierd men misfchien ook in deeze verwachting niet bedroogen; doch thans is het geheel anders gesteld. Reeds sedert eenige jaaren, en voor-
al

al nu , terwyl de Franschen van verdrukte slaaven , gelyk zy tevooren waren , vryë menschen geworden zyn , schynt hen , gelyk ook zeer natuurlyk was , een geheel andere , een veel grooter en edeler , een Britsche geest te bezielen . Byzonder kenfchetfen zy zich thans ook in hunne uiterlyke houding door eenvoudigheid zonder pronk , een eenvoudigheid , die wy zelfs by ons in 't geheel niet kennen . Schepfels gevormd naar het denkbeeld , het welk wy eertyds in Duitschland met het woord *petit-maitre* verbonden , hebben wy hier nog niet gezien , en ik twyfel zeer , of ons ook in 't vervolg wel één voor de oogen komen zal (*). De meeste mansperfoonen gaan met eenvoudige jasfen ; en de kleeding der Dames is zo ligt , eenvoudig en zonder zwier , als ik hier nimmer zou hebben durven denken te vinden.

(*) In de plaats van dezelveu zyn reeds federt verscheiden jaaten de zogenoemde *Elegants* gekomen , die in veele opzichten het juiste tegendeel van de eerstgenoemden *schynen* te weezen ; terwyl zy een eenvoudige , natuurlyke , bedaarde en achtellooze houding aannemen , achter welke slegts de fyne opmerker de aanspraak der eigenliefde ontdekt , die men onder dit mom-
sangezicht tracht te verbergen.

den. De vrouwen en jonge dochters uit onzen middelstand toeyen zich thans (indien 'er federt myn vertrek uit Duitschland geen schielijke omwenteling der mode is voorgevallen) met veel meerder beuzelingen, kleinigheden en karrikatuur-pronk, dan hier de Dames van den eersten rang. Even zo eenvoudig, ongedwongen en zonder alle gemaktheid, als hunne kleeding, is ook hunne houding, gang, groet, gesprek en geheele gedrag. Ik kan my deswegen niet genoeg verwonderen. Dikwyls vraag ik myne reisgenooten, dikwyls myzelven: zyn wy indedaad in *Frankryk*? Zyn wy wezenlyk in *Parys*? En zyn het waarlyk Fransche mannen en vrouwen, die ik voor my zie? — Mogt toch onze aangeërfde duitfche zucht tot navolging, nu niet voor de eerste maal en ten ontyde tot staan komen; thans daar de Franschen ons voor de eerste maal in hunne nieuwe denkwyze en in hunne hervormde zeden, zo veel voor den geest brengen, 'twelk navolgenswaardig is! Mogt toch voornaamlyk onze middelstand naar het voorbeeld der meeste duitfche Hoven, en nu ook naar het voorbeeld van onze voorgangers, de Franschen; aan deszelfs buitenspoorige neiging tot pracht en zwier insgelyks paalen stellen, en tot een

ede;

edele eenvoudigheid, die tot alle dingen, byzonder ook om te behaagen nuttig is, wederkeeren!

De Tuileriën zyn door de draai-brug (*pont-journant* (*)) met het plein van L O D E W Y K XV. (*la Place de Louis XV.*) verëenigd. Naast de brug staan, by den ingang op dit plein, dat nu welhaast (†) een der schoonsten in *Parys* zal weezen, twee gevleugelde paarden van wit marmor, ieder op een verheven voetstuk, op een van dewelke de faam, steekende de trompet, en op het ander Mercuriüs zit; twee voortreffelyke beelden, welke eertyds te *Marly* stonden, vanwaar zy herwaards gebragt wierden.

Op het midden van dit plein staat het bekende schoone werk der vleyëry, een metaalen standbeeld te paard, vervaardigd door

B O U.

(*) Deeze brug vervangt de plaats van een ophaalbrug; zy wordt echter niet opgehaald, maar door een handige beweging ter zyde gedraaid. Het is een uitvinding van den Augustyner-monnik B O U R G E O I S.

(†) Wanneer naamelyk de nieuwe brug, welke van hier naar het tegenöver-staande *Palais de Bourbon* loopen zal, aan de ééne zyde, en de nieuwe Magdalenekerk, waaraan mede nog gewerkt wordt, aan de andere zyde, voltooid zullen weezen.

BOUCHARDON, het welk een der onbekwaamste Fransche Koningen, te weten LODEWYK XV, voorstelt; een werk dat zo wel door een menigte van hekelschriften, invallen, van het fransch vernuft, als door zyn konstwaardy is vermaard geworden.

Het beeld van deezen Koning, die eigenlyk niets bezat, dat naar eenen Romein zweemde, verschynt hier in romeinsche kleding, het hoofd omwonden met eenen onverdienden lauwer-krans, en in de hand den staf van kommando houdende, welken hy, onbekwaam om dien zelf te voeren, aan de *Pompadouren* en *Dubarry's* had overgegeeven. Het paard wordt voor een meesterstuk gehouden; het schynt echter, alsöf de konstenaar daarby meer gezien heeft op de uitwerking, welke hetzelve op eenigen afstand, dan die het van naby hebben moest. Want staat men 'er naby, dan schynt het voor een welgemaakt paard te kort en veel te dik te zyn; doch ziet men het op den afstand van eenige honderd stappen: dan vindt men alle deszeifs deelen zowel onderling, als ook met de daaröp zittende koningklyke figuur, in een waare en schoone evenredigheid. Aan de vier hoeken des voetstuks staan vier deugden, die deezen Koning ont-

ontbraken. De rechtvaardigheid naamelyk ; beleid, sterkte en vredelievendheid ; en tuschen deeze verklaart een opschrift hem voor den *besten Vorst*, die door zyne overwinnin- gen aan de oevers van de *Schelde*, de *Maas* en den *Rhyn*, (de voorvallen by *Rosbach*, *Minden*, *Hamm* en *Crevelt* heeft men zeer wys- selyk niet mede gerekend) den vrede, en door den vrede het geluk aan zyn volk en aan geheel Europa bezorgd heeft! (*) De heke- lende byschriften, welke de geestige vernuf- ten in 't geheim daarop maakten, en die even zo goed bewaard zyn, als het eerstgenoemde, zyn van een] anderen inhoud. Zie hier eeni- gen derzelve :

(Het standbeeld van een Standbeeld.)

Statua Statuæ.

Le voilà notre Roi, comme il est à Versailles,
Sans foi, sans loi & sans entrailles.

BOUCHARDON est un animal,
Et son ouvrage fait pitié ;
Il met les vices à cheval,
Et place les vertus à pied.

By

(*) *Ludovico XV. optimo principi, quod ad Scaldin, Mejam, Rhenum victor, pacem armis, pace & suorum, & Europæ felicitatem quaesivit, hoc pietatis publicae monumentum Præfectus & Aediles decreverunt anno 1748 posuerunt anno 1763.*

By dit standbeeld ziet men naar het oosten, door de midden-laanen der Tuileriën, op het portaal van het daartoe behoorend paleis; naar het zuiden over de nog onvoltooide brug op het paleis van Bourbon; naar het westen in de laanen der elifeefche velden: en naar het noorden tusfchen twee evengelyke zeer fraaje hotéls op de Konings ftraat, welke op de nog niet voltooide Magdalena Kerk uitloopt, waarvan men de prachtige voorzyde op dit plein in 't verfchiet zien kan. 'Er zyn misfchien maar weinige standplaatzen in de waereld, die zulk een verrukkelyk gezicht naar alle zyden oplee-
veren.

Het plein zelve, in de gedaante van een agt-
hoek, is door een Kruispad in vieren verdeeld,
waarvan ieder deel een groot gras veld uit-
maakt. Het standbeeld is met een fraai hek (*Balu-
strade*) van wit marmer omringd. Om de hoe-
kèn van het plein ftaan zeer nette fpeelhuisjes
(*Pavillons*), welke bovengedeelte door een
met bloemkranfèn omwonden kroonlyst ver-
fierd is, waaröp zinnebeeldige groepen ge-
plaatst zyn.

Dit is hetzelfde plein, waaröp in 'tjaar 1770,
by de egtverbindtenis van den tegenwoordigen
Koning, toen nog Dauphin zynde, het onge-

lukkig Schouwſpel gegeven wierd , waarby , volgens het bericht van MERCIER , niet minder dan 1800 menſchen verpletterd wierden. Men ſtak naamelyk een vuurwerk af; doch na dat hetzelfde geëindigt was , drong de menigte, die door de Koningsſtraat naar de Boulevards wederkeerde , zo geweldig op elkänder , dat de meesten het leven , en de overigen ten minſten een hunner leden daarby inſchooten. De lucht weërgalmde van het vreesfelyk gehuil der verpletterden ; de wanhoop der vertrapten ging over in woede; en wat deezen ramp nog grooter maakte , was dat door het gedrang een opgehaalde ſtyger inſtortte en die geenen , die 'er onder waren verpletterden , en dus de opſtopping vermeerderde; de Koetſiers trachten zich over de vergruisde bekkeneelen eenen weg te baanen , maar hunne paardèn wierden dood geſtooken , en zy-zelfen met de overigen verdrongen of vertrap. MERCIER, die het ongeluk had , mede in dit gedrang te weezen , maar gelukkig genoeg was met een ligte kneuſing daaraf te komen , zegt; „ ik „ heb na dien tyd , menſchen meer dan der „ tig maanden aan de gevolgen van dit vrees „ felyk volksgedrang zien lyden. Een geheele „ famielie wierd daardoor uitgeroeid. In „ ge-

„ geheel *Parys* was byna geen huis, 't welk
 „ niet eenen nabestaande of vriend betreur-
 „ de.”

Laat ons het denkbeeld van dit ysfelyk ge-
 zigt, door de beschouwing van een bekoorly-
 ker tafereel, het welk zich thans ons voordoet,
 uit onze gedachten trachten te verbannen.

Het was de Natuur, die zich met de prach-
 tige konst-gewrochten deezer plaats schein ver-
 eenigd te hebben, om my deezen avond te
 vervrolyken met een vertooning, als ik niet
 weet ooit gezien te hebben. De avond was een
 verruklyk wegsmelten van den schoonsten zo-
 merdag; de geheele lucht was stil, de geheele
 hemel blaauw, de bovengemelde prachtige
 voorwerpen en uitzichten rondsöm, zo verre
 het oog naar alle kanten reikte, een gewe-
 mel en gedruis van vriendelyke, vreedzaame
 en vrolyke menschen; en nu — a'söf het 'er
 de natuur eigenlyk op had toegelegd, om my
 deezen verrukkelyken avond in zulk een verruk-
 kelyk oord, tot een der onvergeetelyksten van
 myn leven te maaken — aan de oostelyke en
 westelyke kinnen het verhevenste, het luis-
 terrykste schouw'pel van alies; ginds de op-
 gaande volle maan, die juist tuschen de twee
 middelste laanen der Tuileriën achter het pa-
 leis

leis oprees; en hier de ondergaande zon, die in het zelfde oogenblik achter het bosch der eilandsche velden begon te zinken. De samenloop van dit alles maakte op my eenen indruk, welken ik niet in staat ben te beschryven.

Doch terwyl ik zo opgetogen stond, en my aan de blydschap en verwondering over dit heerlyk schouwspel overgaf; terwyl myne oogen nu op de zilveren schyf der maan staarden, dan zich in de gouden zee der halfbedekte zon tuschen de boomentoppen verloorren, dan weder weidden over het onöverzienelyk gewemel en gedruis der verbaazende menschendrommen die de geheele landstreek bedekten: wierd ik censklaps op de zeldzaamste en onverwachtste wyze uit myn streelende en verheven aandoeningen, als met geweld neergefmeeten tot de allerönäangenaamste gewaarwordingen, uit een mengsel van verbaazing, afkeer en misnoegen samengeiteld. Ik vond my naamelyk op eenmaal omhelsd van zeslelyke, geele en grofgespiede armen; zag op hetzelfde oogenblik drie afzichtige gedaanten aan deeze armen in kleur en plompheid volkomen beantwoordende, met groote monden, dikke gezwollen lippen, voorüitsteekende kaakebeenen en borstelige wenkbraauwen, myne wangen naderen en vatte
uit

uit den stroom van plat-fransche woorden, die deeze lelyke tronies uit haare ruwe en schreeuwende keelen my toeduwden, den volgenden zin op: „ Vergun ons, myn Heer de Abbé, dat wy u omhelzen: gelieft ons dan te geven wat u goeddunkt!” Myn eerste gedachte by deezen zeldzaamen aanval was: dat ik in het lot van Orpheus zoude deelen (*); de tweede, dat ik my evenwel zo goed en zo lang zou verweeren, als ik kon; en zó ftiet ik, eer ik nog die woorden recht begreepen had, deeze lelyke schepzels met alle kracht, die ik had, van myn af. En nu tot my-zelfen komende, verstonf ik eerst uit den bruischenden stroom van haare woorden, de eigenlyke bedoeling van deeze tedere omhelzing, en zag nu ook met welke Dames ik te doen had, en dat ik best zou doen, indien ik de snaeren zo hoog niet spande. Het waren drie *Poïsfarden* (Vischwiven (**)) een even zo oorsprongklyke en afzich-

(*) Die volgens de Fabel door Tracische vrouwen verscheurd wierd.

(**) Men zie de treffende beschryving van deeze vrouwen, en het daarby gevoegde afgezette afbeeldsel, in CAMPE's *brieven over de staats-omwenteling van Frankryk* bladz. 50 en volg. in de Aanm. Zy zyn naar het leeven geteekend.

zichtige als geduchte klasfe van Paryfche vrouwen, die zich het recht aanmaatigen, om de dofte en onbefchaamdste dingen te bedryven, en evenwel van iederēen met de grootfte beleeftheid behandeld te worden, naardien het ten uiterften gevaarlyk is, haare gramfchap gaande te maaken. Ik ontfchuldigde my derhalven fchielyk, en verzocht, terwyl zy op nieuws op my aandrongen, met haare gunthe wyzing anderen te verēeren, die dezelve waardiger waren dan ik, vermits men in het land, daar ik thuis hoorde, iets van dien aart niet wist te fchatten. Naauwlyks had ik dit gezegd, of zy riepen al lagchende: *ah! Monsieur est Anglois* (deeze Heer is een Engelschman!) en zy verlieten my oogenblikkelyk, om een anderen natelooopen, die zich gerust van haar liet omhelzen.

Ik zocht vervolgens myne reisgenooten op, om hun het zeldzaam geval, 't welk ik nog zo gelukkig ontkomen was, te verhaalen; wandelde nog een en andermaal met hen in de donkere laanen, hier en daar flegts door eenen doorbreekenden ftraal der maan verlicht, onder het gegons van den afzakkenden drom van menfchen, met het grootfte genoeg en neër, en keerde eindelyk, na ons in een badhuis

huis aan de Konings-brug verfrischt en gesterkt te hebben, tegens tien uren weder in ons kwartier.

Den 6den Augustus.

Onze Hofmeester — dien wy nu langzaam merhand naar onze hand begonnen te zetten, vermits wy gisteren avond reeds buiten hem in de Tuileriën hadden doorgebracht — was 'er zeer op gesteld, dat wy heden nog eenige kerken moesten bezien; en wy begeerden, dat hy ons naar het Observatorium zou brengen. *ça n'est rien* (dat is niets) antwoordde hy; *ça ne vaut pas la peine d'y aller*; (het is de moeite niet waardig, om 'er heen te gaan). Einde-lyk wierden wy het met hem eens; wy stonden hem die kerken, en hy ons het Observatorium toe: en zo namen wy, ten gewoonen tyde, voor heden onze reis aan.

Hy leidde ons eerst naar *St. Sulpice*, de parochiële-kerk van de voorstad *St. Germain*: een bezienswaardig gebouw, met veele inwendige merkwaardigheden. Eerst een portaal, zo verheven, zo eerbiedwekkend, als ik ooit gezien heb. Breedte en hoogte waren beiden verbaazend. Het bestaat uit een dubbele rei

zwaare pylaaren van twee ordes, agt-en zestig in getal. jammer is 't, dat dit verwonderenswaardig gewrocht der verheven bouwkunde, slegts Voorzien is van een voorplein, niet breeder dan een smalle straat. Jammer is 't, dat men op zulk een reusachtig en daarby zo geëvenreedigd ligchaam twee ongtëvenreedigde dwerg-hoofdjes, twee ronde klokketorentjes, gezet heeft, die op een tuinhuisje of *Belvedere* zeer goed zouden pasfen, maar eenen tempel van zulk een majestuëus voorkomen slegts ontluisteren.

Ik laat een menigte van konst stukken, die men in deeze kerk vindt, onäangeroord; en bepaal my alleen tot de volgende opmerking.

Op den vloer van het koor is een middaglyn getrokken, dat is, een lyn, die aan de ééne zyde recht naar het zuiden, en aan de andere zyde recht naar het noorden loopt, en welke op het óogenblik, dat de stralen der zon in de zelfde richting daaröp vallen, den juisten middag aantoot. Om dit oogeblik recht naauwkeurig te weten, heeft men in het tegeröverstaande venster, aan de zuidzyde der kerk, een blikke plaat geplaatst, die in het midden een insnyding heeft, om de stralen der zon door te laten. Deeze vertoonen nu, terwyl

zy door deeze infnyding vallen, op den vloer der Kerk een langwerpige, lichte figuur, die naar maate de zon van het oosten naar het westen loopt, van het westen naar het oosten draait, tot dat dezelve hoven de genoemde lyn staat. Op het oogenblik nu, dat zy door deeze lyn in twee evengetyke helften doorgesneeden wordt, is het middag. Dáár, waar de lyn op den vloer eindigt, heeft men eene naald van wit marmer geplaatst, welke een vergulden waereldkloot draagt, en met opschriften voorzien is.

De vaten welke dienen voor het zogenoemde *Wy water*, dat is, voor het door den Priester ingezegende water, waarmede de Roomschen by den in-en uitgang zich moeten besprengen, zyn, gelyk men in de Roomsch-Katolyke Kerk zeer veel vindt, overblyffelen der heidensche konst, welke men thans verördend heeft tot iets, het welk van derzelve oorspronkelijke bestemming geweldig verschilt. Zy zyn van graniet, waren welëer urnen, en wierden uit Egipten herwaards gebragt, om eenmaal Christelyke wy watersbakken te worden. De kunstenaar, die dezelve maakte, had zelfs niet kunnen droomen, dat zy ooit daartoe zouden gebruikt worden. De by den ingang onder het portaal

geplaatste wy waters-vaten, zyn in een ander opzigt merkwaardig. Hier zyn 't twee schulpen van een verbaazende grootte, welke door de Republiek *Venetien* aan FRANCOIS, Koning van *Frankryk* ten geschenke gezonden zyn. Zy rusten op een marmeren rots.

Achter het koor maakt het geronde einde der Kerk de buitengemeen-prachtige Kapel der heilige Maagd uit; een bezienswaardig stuk! Het gewelf der hooge koepel vertoont de aanneeming der zogenoemde Moeder Gods in den hemel, door LE MOINE geschilderd. Door de buitengemeene hoogte van het gewelf wordt het oog zodanig verschalkt, dat de figuren niet geschilderd, maar aan den Hemeltranschynen te zweeven. De zymuuren der kapel zyn ingelegd met marmer van verschillende kleuren; en in derzelve vier vakken vindt men vier schilderyën van VAN LOO, Een marmer standbeeld van de heilige Maagd van PIGALLE staat in een nis.

De menigte begraafplaatfen van vermaarde lieden maakt het bezichtigen van deezen tempel insgelyks zeer belangryk. Ik zal slegts twee daarvan uitkippen, te weeten van de Jongkvrouwe CHERON en van den Schilder JOUVENET. De eerste maakte zich in de voo-

rige eeuw beroemd door haare geleerdheid ,
 door haare geestelyke gedichten , doch meer
 nog door haare schilderyën . Zelfs LE BRUN
 moest de gewrochten van haare konst met ver-
 wondering beschouwen; en op zyne aanbevee-
 ling wierd zy verkooren tot lid van den Schil-
 der Akademie, welke zy even zo veel eeraan-
 deed, als zy van haar genoot. Zy behoorde
 mede tot de uitzonderingen van haare sekse,
 die men niet naar den regel moet beoordeelen;
 zy deed derhalven . terwyl zy van de natuurlyke
 verordening haarer sekse met opzigt tot de vor-
 ming afgeweeken was, zeer wel, ook daarin
 van haar aftewyken, dat zy ongehuwd bleef;
 om dat het beter is, in 't geheel niet te huu-
 wen, dan zulks te doen zonder behoorlyke
 voorbereiding ter vervulling der daarmede ge-
 paarde pligten. Maar een jonge dochter, die
 een Geleerde, een Schryfster en Konstnaares
 in den eigenlyken zin wierd, kon deeze voorbe-
 reiding niet ontvangen hebben, ten minsten
 niet in eene behoorlyke maat. Van JOUVENET
 maak ik gewag niet alleen, omdat hy
 een van de beste Fransche Schilders was, maar
 ook uit hoofde van eene byzonderheid uit zyne
 levensgeschiedenis, welk hier verdient aangemerk-
 t te worder. Hy had het ongeluk, dat
 de

de jigt zyne rechter hand verlamde, en dezelve daardoor ten eenemaal onbekwaam maakte ter beoefening van zyne konst. Voor een ander Schilder zou zulks een onherstelbaar verlies geweest zyn; doch voor hem niet. Door een onvermoeide oefening bragt hy het welhaast zo verre, dat hy met de linkerhand even zo goed kon schilderen, als tevooren met de rechter. Men toont thans nog stukken van hem, welke hy na dit ongelukkig toeval heeft vervaardigt, waaraan men van de in laateren tyd geöefende linkerhand niets vinden kan. Voorbeelden van dien aart behooren door de geschiedenis der vergetenheid onttrokken te worden, omdat men daaruit twee groote en nuttige waarheden leeren kan; de eerste: dat een onvermoeide vlyt en aanhoudende oefeningen in staat zyn, zelfs dat geene, wat onmogelyk schynt, mogelyk te maaken; de tweede: dat men by groote tegenspoeden nimmer den moed verliezen en wanhoopen, maar, gelyk JOUVENET, op middelen denken moet, om het nadeel te vergoeden, verzekerd, dat men zodanige middelen, zo men dezelve slegts met een genoegzaame oplettendheid en aanhoudendheid zoekt, op de eene of andere wyze voorzeker vinden zal.

Van

Van daar wandelden wy naar de Kerk der Carmelieter Nonnen , alwaar wy een voortreffelyke schildery van LE BRUN (*) Magdalena verbeeldende , bezagen , welke ons den smaak voor alle de overigen ontnam. Het hangt in een van de kapellen boven een outaar , waaröp hetzelfde stuk in een koperen plaat stond. Daarönder vonden wy een opschrift , wel in Latynsche woorden , maar van inhoud zo Fransch , dat men , in wat plaats men het anders ook zou vinden , geen oogenblik over het vaderland van den opsteller in twyfel zou blyven. De Magdalena is voorgesteld zo als zy in een weenende aandacht haare versierfelen wegwerpt , en het opschrift zegt haar in het aangezicht dat zy zulks doet als een boeleerster , om ~~—~~
den

(*) Ik heb van deeze Schildery reeds gewag gemaakt in myne *Brieven over de Staats-omwenteling in Frankryk* ; en doe hier zulks andermaal , om gelegenheid te hebben , een schryffout te verbeteren , waardoor in de gemelde Brieven de naam van RUBENS in plaats van LE BRUN genoemd is. — Voor het overige zou deeze Magdalena geen Ideäa , maar een afbeeldfel van de beroemde LA VALLIERE zyn. Zie CAMPE's *Brieven over de Staats-omwenteling in Frankryk* bladz. 237. 238. *Aann.*

den lieven God daardoor te vangen (*). Welk een opschrift, voor een ouaer-stuk! En dit in eenen Nonnen-Kerk! Iets van dien aart kan in *Parys* alleen uitgevonden worden, en alleen hier niemand vreemd voorkomen.

Van deze Kerk liep onze weg door het *Palais van Luxembourg*, waarvan *MONSIEUR*'s Konings oudste broeder tegenwoordig bezitter is. Ook dit Paleis is, gelyk alle de overigen in *Parys*, tot nog toe niet voltooid, schoon het reeds vry oud is. Ten tyde van *HENDRIK IV.* stond op deze plaats reeds het paleis van zekeren Hertog van *LUXEMBOURG*. De Weduw van *HENDRIK* kocht dit paleis, en deed hetzelfde herbouwen zo als het thans is; en hoewel het opschrift: *Palais d'Orleans* daarvoor geplaatst wierd, heeft het echter zynen ouden naam behouden

Aangaande het plaas en de bouwkunde is dit Paleis naast de *Louvre* het grootste en schoonste in *Parys*; doch een nieuw zygebouw heeft het ge-

(*) *Magdala dum gemmas baccisque monile corruscum
Projicit, ac formac detranit arma luæ;
Dum vultum lacrimis et lumina turbat — amoris!
Mirare insidias! — HAC CAPIT ARTE DEUM*

geheel de evenredigheid benomen , die alleenlyk dan wederom kan hersteld worden , wanneer aan de rechter zyde een voortgelyk gebouw zal opgehaald worden. Op eene naauwkeurige beschryving kan en zal ik my mede niet inlaaten; overtuigd zynde, dat myne Leezers my daarvan even zo gaarne zullen ontslaan, als ik 'er zelf van afzie. Waartoe zou zulks dienen? Of wie zou 'er behaagen in kunnen scheppen?

De tuin by dit paleis is wel niet zeer fraai, noch ook behoorlyk onderhouden; doch echter den geenen, die de omliggende landstreeken der stad bewoonen, en te verre van de Tuileriën zyn, onbegrypelyk veel waard, vermits zy in denzelfen een uitgestrekte ruimte, en lommeryke wandeldreeven ter beweeging des ligchaams en ter inademing van zuivere lucht, vinden.

Op den weg van hier naar het Observatorium kwamen wy een Karthuiser-Klooster voorby, het welk benevens den daartoe behoorenden onmeetelyken tuin, een zo groote met een hoogen muur omringde ruimte beslaat, dat het een stad op zich-zelfen, of ten minste een groot landgoed schynt te weezen. Zodanige bezittingen hebben in Roomsche landen, menschen, die gezworen hebben, altoos arm te wil-

len zyn ; die het volk diets maaken , dat zy bekrompen , als de kerkmuizen leeven , schoon zy alles volöp hebben en van het vetten des lands inzwelgen (*). En het volk is goedäardig genoeg , om aan hunne woorden meer geloof te staan , dan op zyn eigen oogen te vertrouwen. Men ziet , dat de menfchen veel meer gencegen zyn te gelooven dan te *aanschouwen*.

Onze reis naar het Observatoriüm was vruchteloos. 'Er wierd in getimmerd , en derhalven niemand boven gelaaten. LE JEUNESSE lagchte daaröver in zyn vuist , en zeide : *ne vous l'avois je pas dit , que ce n'est rien ?* — Heb ik u niet gezegd , dat hier niets te doen was ? —

Het

(*) Zo trekken , by voorbeeld , de *Karmelieter-monniken* op de straat *Vaugirard* , alleen aan huishuur voor gebouwen , die zy om te verhuuren hadden laten oprichten , jaarlyksch omtrent 10000 livres. Een franfche Gefchiedfchryver SAINT-FOIX , voegt 'er , van deeze byzonderheid gewag maakende , de aanmerking by : „ Onderuffchen moet men deeze lieden het recht laten wedervaren , dat de rykdom hen niet tot opgeblaazene zandheid heeft vervoerd : want zy gaan altoos nog „ onöphoudelyk voort met bedelen.”

Het spreekt ons van het bezichtigen vāndit vermaard gebouw en deszelfs sterrekundige werktuigen te moeten afzien. Het behelst onder andere merkwaardigheden, ook een onderāardsch verblyf (*Solterrain*) waarin men door hulp van een wenteltrap niet minder, dan 360 trappen afklimt. De wenteltrap loopt rondom een ledige ruimte, die uit de laagste diepte tot aan den top van het gebouw toegelyk een berghol of put opryst, en welke dient tot byzondere waarneemingen, die uit een duistere diepte moeten gedaan worden. Het onderāardsch gebouw, zegt men, gelykt in de diepte naar eenen doolhof; men verhaalt 'er het volgende droevig geval van.

Twee Kapucynen, die dit gebouw wilden bezien, volgden een licht van eenige perfoonen, die vóór hen in hetzelfde waren afgeklommen; doch zy konden deeze voorgangers niet meer achterhaalen. Beneden gekomen zynde verdween het zwakke schynfel, 't welk zy volgden, geheel uit hunne oogen, en zy tastten op goed geluk in de duifernis rond, verwyderden zich van tyd tot tyd meer van den uitgang, en het gezelschap met het licht klom inmiddels wederom naar boven, zonder door hen gevonden te worden. Zy bleeven derhalven in dien

diepen doolhof terug. Agt dagen daarna vond men hen, uitgeteerd, door honger en wanhoop liggen. —

Vanhier gingen wy langs de nieuwe *Boulevards* naar den Dom van het Invalidenhuis.

Deeze nieuwe *Boulevards*, die de stad tegens het zuid-westen insluiten, bestaan flegts in eenen weg aan wederszyden met boomen beplant, langs welken tuinen, tuinhuisen, wooningen van geringe menschen, gaarkeuken en koffy huizen staan. Wanneer men van de *Boulevards* over het algemeen spreekt, dan bedoelt men niet deeze, maar de geenen, die de noord-oostelyke zyde der stad doorsnyden. Van deeze zal ik in 't vervolg spreken.

De Dom van het Invalidenhuis is het grootste, verhevenste en schoonste stuk der bouwkunde van dien aart, dat ik ooit gezien heb. Zelfs van buiten kondigt dit gebouw eenen prachtigen en eerwaardigen tempel (*); aan en in.

(*) Het portaal is 30 toisen, dat is, 180 voeten breed, en de geheele vóórgevel van den Dom is versierd met veele standbeelden door vermaarde meesters. De twee voornaamsten van dezelve, twee geweldig groote figuren, elf voeten hoog, verbeelden den heiligen **LODEWYK** en **KAREL DEN GROOTEN**.

inwendig voldoet dezelve niet alleen aan de daardoor veroorzaakte verwachting, maar gaat dezelve nog te boven. Het is een rond gebouw, omringd door zes opene, met schilderyën en standbeelden versierde, doch niet overlaaden, Kapellen. De Dom zelf is cirkelrond, gevloerd met het kostelykste marmer. Deszelfs hoogte van den bodem af tot aan het bovengewelf, bedraagt niet minder dan 300 voeten. Zonder weërgaë is het gezicht, wanneer men juist in het midden staande, de oogen naar boven slaat. Men meent hier in den hemel zelve te zien, en de heerlykheid der gezaligden te ontdekken. De laatste is naamelyk aan het bovengewelf in een schildery voorgesteld; en zowel de konst van den Schilder, als ook de gemelde verbaazende hoogte van het gewelf, en vooräl de byzonderheid, dat men geen vensters ziet, door welke de schoone verlichting valt (*), werken mede, om dit aangename bedrog te voltoojien. Men staet alsöf men aan den grond was vast gehecht; men kan de schoone betoverende plaats niet weder verlaaten.

(*) De vensters der Koepel worden naamelyk door een onder dezelve aangebragte kroonlyst bedekt, zo dat men die beneden niet zien kan.

ten. Wil of moet men eindelyk gaan , men keert tienmaal tot dezelve weder terug. Dan staat men op nieuws eenen tyd lang stil , in verwondering weggezonden , styf en roerloos , gelyk de standbeelden , doch niet zo koud als deeze.

Onze *bonne matinée* wierd hiermede beslooten , en wy gingen naar onze wooning terug.

Hoewel wy zeer vermoeid en verhit t'huis kwamen , wenschten wy evenwel nog naar het *Palais royal* te gaan , om dezen middag by eenen *Hersteller (Restaurateur)* te eeten. Wy gingen derhalven op weg. Doch onze krachten waren te zeer uitgeput ; en de middagshitte , doch nog meer de wolk van stof , waarin wy wandelden , maakte het ons byna onmogelyk , ons doel te bereiken. LA JEUNESSE vond zich even zo verzwakt ; hy raadde ons derhalven aan , toen wy by de nieuwe brug gekomen waren , om by een kok , die naby in de *rue Dauphine* woonde , te gaan , alwaar wy het even zo goed als by het *Palais royal* zouden vinden. Hy had , voegde hy 'er by , nog onlangs met twee *Barons Hollandois* vier weken daar geheeten , en deeze waren over het onthaal volkomen voldaan geweest. Wy volgden hem ; doch vonden , dat hy ons misleid had ,

om

om maar spoedig tot rust en aan den schotel te komen. Men wees ons twee morfige trappen op, in een allerönzindelykst kamertje, alwaar men ons eenen vry slegten maaltyd van drie schotels opdischte, die wy evenwel ieder persoon met vier livres, of byna twee guldens moesten betaalen.

Een gedeelte van den namiddag wierd nu bepaald, om een plegtigheid in de *Sorbonne* by te woonen. Men zou aan de Studenten pryzen uitdeelen, en by deeze gelegenheid zouden eenige redevoeringen gehouden worden. Wy gingen derwaards, doch — vruchteloos! Het gedrang was by den ingang zo sterk, dat wy het onmogelyk vonden, om binnen te komen. Wy moesten derhalven onverrichter zaak weder heenen gaan.

Eenige dagen geleden had ik ontdekt, op welke plaats *HENDRIK IV.* den moorddaden steek van de hand des dweepächtigen gedrochts, *RAVAILLAC* ontving. Vermits wy nu zo op het oogenblik niet wisten waar wy zouden heenen gaan, naardien ons plan voor deezen nademiddag verydeld was; lieten wy ons eerst naar deeze plaats brengen, om aldaar de gedachtenis van den besten Franschen Koning een aandoenelyk gevoel toetewyën, en de verfoeijelke uitwerking van het dweepachtig by-

geloof op de plaats zelve des te vuriger te verwenschen. Volgens de manier van spreken van onzen bediende, waren wy van de Sorbonne af gerekend slegts *deux pas* (twee stappen) van daar, en gingen dus derwaards.

Deeze voor *Frankryk* en voor de menschheid zo ongelukkige plaats is dáár, waar de straat *St. Honoré* met een andere, *la Ferronnerie* genoemd, samenloopt. Toen wy dezelve naderden klopte myn hart geweldig, en voelde een smartelyke benaauwdheid; het geheele zo gruwelyk als schandelyk geval vertegenwoordigde zich zódanig voor myne oogen, alsóf het is dit oogenblik eerst gebeurd was. De ongelukkige dag, op welken het voorviel, was den 14de Mey 1610, een dag die de menschheid eeuwig tot schande, de christelyke of veelmeer onchristelyke geestdryvery eeuwig tot een vloek verstrekken zal. De Koning, dien men tevooren reeds meer dan éénmaal na het leven gestaan (*), en zelfs meermaalen indedaad reeds

(*) De goede HENDRIK plagt in de meeste gevallen de straffe van zódanige gedrochten, die hem naar het leven hadden gestaan, te verbieden of toch zeer te verzachten. Het antwoord, dat hy eenmaal aan zyne vrienden gaf, die zulks zeer afkeurden, is zeer aanmerkelyk:

„ Wan.

reeds gewond had , begon allengs eenen hem voorstaanden geweldigen dood als een onvermydelyk noodlot te beschouwen. Hy had zulks sedert eenigen tyd verscheiden maalen aan zyne vrienden te kennen gegeven; zelfs had hy het den zelfden dag nog gedaan , op welken deeze vrees wezendlyk bewaarheid wierd. Hy was des morgens in de kerk geweest. By het wederkeeren vond hy in de Tuileriën verscheiden grooten van zynen hofstoet , met welke hy over dezelfde vrees, doch al boertende sprak.

„ Gy lieden kent my thans nog niet , zeide hy
 „ onder anderen; doch ik zal in deeze dagen
 „ sterven, en dan eerst zult gy begrypen , hoe
 „ veel ik waardig geweest ben.” De Maarschalk
 van

„ Wanneer gy, zeide hy, uw Onze-vader dagelyks
 „ met toestemming van uw hart bad, zoudt gy zo niet
 „ spreken. God breidt zyne geheele barmhartigheid
 „ over my uit, hoewel ik dezelve nietwaardig ben; hy
 „ vergeeft my, ik zal ook vergeeven. Terwyl ik de
 „ mislagen van myn volk vergeet, zal ik hetzelfde met
 „ nog meerder goedheid en toegevendheid behandelen,
 „ dan ik tot hier toe gedaan heb. Hebben sommigen
 „ hunnen pligt vergeeten, dan is 't voor my genoeg,
 „ wanneer zy tot erkentenis komen; en — dat men
 „ voor altoos daarvan zwyge!”

van **BASSOMPIERE** antwoordde hem : „ Maak
 „ myn God, Sire! zult gy dan nimmer op-
 „ houden met ons te ontrusten, terwyl gy ons
 „ geduurig voorpreëkt, dat gy welhaast zult
 „ sterven? Deeze gezegden dienen nergens toe.
 „ Gy zult, zo God wil, nog veele jaaren met
 „ genoegten leven. Gy zyt de gelukkigste
 „ Vorst in de waereld, in den bloei uws levens
 „ gy geniet een volmaakte gezondheid en
 „ sterkte des ligchaams, gekroond met eer,
 „ meer dan eenig ander sterfeling; gy regeert
 „ in de diepste rust het bloeiendste Koningryk
 „ der waereld; gy zyt bemind en wordt ge-
 „ noegzaam aanbeden van uwe onderdaa-
 „ nen; hebt geld en goed in overvloed, schoo-
 „ ne huizen, een schoone egtgenooten schoo-
 „ ne kinderen, die voortreflyk opgroejen: wat
 „ ontbreekt u nog? wat kunt gy wel meer
 „ wenschen?” De Koning loosde by deeze
 woorden eenen zucht en zeide: „ Vriend! dit
 „ alles moeten wy verlaten (*).”

Na de tafel scheen hy zeer treurig te wee-
 zen. Hy beproefde, of hy slaapen kon, doch
 vruchteloos. Hy besloot vervolgens den Her-
 tog

(*) *Mémoires de Bassompierre, Tom. 1.*

tog VAN SULLY een bezoek te geeven, die onpasfelyk was. De Hertogen van MONBAZON en D'EPERNON, en de Maarfchalken van LAVARDIN, VAN ROQUELAURE, LA FORCE, MIRABEAU en LIANCOURT verzelden hem. Het was een warme dag, men liet derhalven de glazen van de koets neder.

Toen men aan het einde van de straat *St. Honoré* gekomen was, en de *Ferronnerie* inryden wilde, die in dien tyd nog naauwer was, dan zy thans is : wierd de koets door twee vrachtwagens tegen gehouden, die de straat geflopt hadden. Deeze beletfelen veroorzaakten, dat de meeste bedienden naar het kerkhof der onnozelen (*le Cimetière des Innocens*) geweeken waren. Twee van hen bleeven by het rytuig, waarvan de één middelerwyl zyne kousfen opbond, maar de andere de voerlieden aanzette, om plaats voor den Koning te maaken. Van dit oogenblik maakte de affchuwlyke door *fanatisme* bezielde RAVAILLAC gebruik; hy sprong aan het rytuig, gaf den Koning eenen ſteek met den dolk, tufchen de tweede en derde ribbe, kort onder het hart. „Ik ben gekwetst!” riep de Koning: doch in het zelfde oogenblik gaf de booswicht hem den tweeden en vervolgens den derden ſteek, waarvan de

één het hart trof, De Koning zuchtte en stierf. —

Dit schrikkelyk bedryf vertegenwoordigde zich, toen ik op de plaats stond, alwaar hetzelfde eertyds voorviel, voor my zo levendig, dat my een koude rilling door alle de leden liep. Indien ik tot nu toe ongelukkig genoeg geweest was, om den grooten zegen der Voorzienigheid niet te kennen, die met de vorderende verlichting en met de vermindering des bygeloofs in de waereld gekomen is: ik zou op deeze plaats God om vergiffenis van myn onverstand en van myne ondankbaarheid aangeroepen, en hem de gelofte gedaan hebben, om in 't vervolg ter uitbreiding van deezen zegen uit alle krachten mede te werken.

Van hier lieten wy ons naar het *Plein der overwinningen (la place des victoires)* leiden, om het snoevend gedenkteken van **LODEWYK XIV.** te bezien.

Hoe onëindig verschilde ons gevoel hier van dat geene, waarmede wy by het standbeeld van den goeden **HENDRIK** op de nieuwe brug bezield waren! En met hoe veel recht heeft ook de na-waereld, en zelfs het volk, het onderscheid tuschen beide deeze Koningen bepaald! Dáár zien wy alle uren van den dag

faam.

faangedrongen hoopen van dankbaare nakomelingen met eene altoos even sterke aandoening rondom het beeld des rechtvaardigen en goeden Konings vergaderd : hier is het altoos eenzaam. Alleen de buitenlander, die dit gedenkteken der vleyery voor de eerste maal ziet, vertoeft daarby een oogenblik, niet om de gedachtenis van den afgebeelden te eerbiedigen, maar om het werk des makers, als een kunststuk, te beschouwen. Koel treedt hy derwaards, veröntwaardigd over de vlejeryën, die hy op het voetstuk geleezen heeft, gaat hy weder heenen. Het voorbygaande volk verwaardigt den *onsterffelyken Man* (aldus heeft de vleijer, die het opschrift vervaardigde, hem genoemd) niet meer, om hem aantezien. Hy is in deszelfs hart reeds voorlang gestorven, terwyl HENDRIK eeuwig daarin leeven zal.

Het plein is overal omringd van schoone gebouwen, die naar één plan evenredig geplaatst zyn. Het gedenkteken zelve bestaat in een voetstuk van wit marmer, waarop het van lood gegooten en verguld (*) standbeeld van

L O.

(*) Welk eene kenschets! Juist zo was de regeering van deezen geëerbiedigten Koning — blinkend goud

LODEWYK XIV. in een opgeblaazen houding staat, zettende den voet op den nek van den driehoofdigen helhond *Cerberus*; een niet zeer edele zinspeeling op de drie tegen hem verbonden Mogendheden, waarmede hy oorlog gevoerd had. Op de vier hoeken van het voetstuk staan even zo veele figuren van brons, welk een afbeeldsel zyn zullen van de Natiën, op welke LODEWYKS krygsbenden de overwinning behaalden. Naast hem-zelfen ziet men den god der overwinning, die met de ééne hand eenen laauwrierkrans op zyn hoofd zet, en in de andere een bundel van palm en olyftakken houdt.

De tegenwoordigen Koning wierd eens een gelenkteken van sneeuw opgericht, het welk in myne oogen van eene veel grooter waardy was, dan alle de pralende standbeelden, die zyne beide voorzaaten zich door hunne vleijers lieten oprichten. De zaak was aldus geleezen.

Het was in den winter van het jaar 1784, dat een aanhoudende strenge koude de armen in *Parys* met veel ellende dreigde. LODEWYK XVI. weerde dit gevaar met een Koningklyke mildaardigheid af. Uit dankbaarheid richtte de
 maal-
 goud van buiten, van binnen lood, 't welk de Natje
 verdrukte.

finalle gemeente deezer stad hem daarvoor een eerzuil op zo goed als in haar vermogen was — een groote gedenk-naald van sneeuw en wel naby de Louvre. Ieder poogde daarby zyne dank-erkentenis en tedere genegenheid voor den Koning te kennen te geeven, door opschriften, welke men daaraan bevestigde, en onder welke eenigen zeer aartig en zinryk waren, gelyk by voorbeeld, het volgende:

Louis, les indigens que ta bonté protege,
 Ne peuvent t'élever qu'un Monument de neige;
 Mais il plaît d'avantage à ton cœur généreux
 Que le marbre payé du pain des malheureux.

De bezitter van een huis, 't welk in de nabijheid van dit gedenkteken stond, wenschte dit kenmerk van waare volks-dankbaarheid en volks-liefde tot de naneeven overtebrengen. Hy deed tot dat einde op zyn voorplein een foortgelyke gedenk-naald van marmer oprichten, en de merkwaardigste opschriften, welke aan dien van sneeuw gehecht waren, daarin graveeren. Ik heb geoordeeld, dat deeze kleine trek, die de zedelyke en geestelyke beschaaving van het zogenoemde Parysche gepeupel zo schoon kenschetst, ook wel verdient in deeze reisbeschryving bewaard te worden.

Den

Den avond bragten wy in de *Italiïanfche Komēdie* door. Dit fchouwſpel wordt Italiïanfch genoemd, niet om dat het in de Italiïanfche taal geſpeeld wordt (want dit is hier het geval niet) maar omdat 'er Franſche Opera's in den Italiïanfchen, doch zeer in den Franſchen overgebragten ſmaak vertoond worden.

Wy hadden van de levendige, of veelmeer geweldige manier, waarmede het Franſche Publiek by ieder foort van tooneelſtukken zyne goed- of afkeuring te kennen geeft, reeds in de Franſche Komēdie een ſtaalje gezien; en hier zagen wy het tweede. Geen één geestige inval, geen één nieuwe of op een nieuwe wyze voorgestelde gedachte, geen één zinnebeeldige plaats, maar eenigzins ſlegts wel te pas gebragt, kon in het ſtuk zelve voorkomen, die niet overluid en lang door hand geklap en uitroepingen met toejuiching verëerd wierd; de tooneelſpeelers en ſpeelsters konden geen plaats van hunne rol maar eenigzins geſchikt en gelukkig uitdrukken en vertoonen, zonder dat men ook hen en hunne vertooning door even zo ſterke uitroepingen, door eene even zo langduurig en klaaterend handgeklap telkens eerst den wierook van lof toezwaaide, welke zy ſcheenen verdiend te hebben. Dit

is aan den eenen kant zeer on aangenaam , de
 wyl het beloop van de vertooning daardoor alte
 dikwyls en alte lang afgebrooken en de *ilufie*
 geftoord wordt ; aan den anderen kant heeft
 het echter oek het voordeel , dat de tooneel
 fpeeler by moeiljelyke rollen , die veel inspan
 ning verëifchen , dikwyls rusten , weder op
 zyn adem komen en nieuwe krachten vergade
 ren kan , om met het zelfde vuur tot het einde
 toe voort te vaaren. Zonder dit hulpmiddel
 geloof ik , zou het , vooräl in groote rollen
 van treurfpellen , de gewoone krachten van
 een mensch te boven gaan , om het alte fterk
 gespannen gevoel , het welk de Franfche tooneel
 fpeeler zich moet eigen maaken , en het by
 deeze Schouwburgen verëifchte fchreeuwen ,
 raazen en tieren , tot het einde toe uithou
 den. Niet dan de herhaalde rust , die hy ge
 duurende het handgeklap geniet ; niet dan de
 verfterkende kracht der toejuiching , welke zy
 nen geest telkens nieuwe veêrkracht en alle de
 vezelen zyns ligchaams nieuwe fpanning ver
 leent , maaken het hem mogelyk , om zulk een
 geweldigen en uitfpoorige inspanning tot het
 einde toe vol te houden. In Duitschland , al
 waar wy vry zuiniger zyn met onze lofuitin
 gen , zou zulk een tooneel fpeeler of de hevig
 heid

heid van zyn spel, moeten maatigen, of hy zou daarönder moeten bezwyken.

In de bak van de Fransche Komedie is men gewoon te staan. De één en ander had zulks te recht lastig gevonden, en de bestierders van dezen Schouwburg overgehaald om banken te laten maaken. Doch de meeste stemmen van het Publiek hadden zich sterk daartegen verzet; heden wierd het derhalven voorgesteld, dat men zich naar hunne begeerte gevoegd en de banken weder weggenomen had. In Duitschland zouden in dit geval voorzeker de stemmen eenpaarig en ongetwyfeld voor de banken weezen, omdat wy by onze vermaakelykheden het gemak beminnen: daarentegen valt het den vluggen Franschman ondraaglyk, om drie of vier uren achterëen op de zelfde plaats als vast gespykerd te zitten. Hy moet by zyne vlugheid ruimte hebben, hieröm kon hy het zitten in den Schouwburg niet uithouden, en drong'er op aan, dat de banken wederöm moesten weggenomen worden. In de Fransche Komedie heeft men dezelve tot nu toe nog behouden: men meent echter ook te ondervinden, dat zy zedert het invoeren van dit gemak merkelyk heeft verlooren. Want, zegt men, zo lang het Parterre eene vryë plaats was, waarin men

men naar goedvinden van de ééne plaats naar de andere ging, liepen de beoordeelingen des kenners van mond tot mond, de geheele vergadering door; de smaak en het oordeel van het Publiek wierden daardoor geleid, en deeze hadden dan mede ontegenzeggelyk zeer veel invloed op de vorming van den tooneelspeeler. Sedert dat wy banken hebben gehad, zeide my een kundig man, hebben wy geen gezond oordeel, noch ook voortreffelyke tooneelspeelers meer. Geheel en al schynt deeze onderstelling toch niet van grond ontbloot te zyn.

Wy wachtten het tweede stuk niet af, om het overige van den verrukkelyken avondstond in de Tuileriën doortebrengeu, alwaar wy 't, indien zulks mogelyk was, heden nog aangenamer vonden dan gisteren.

Den 7de Augustus.

Heden leide ik myne bezoeken af, en overhandigde de medegebragte brieven. Daarmede verliep byna de geheele dag, niettegenstaande ik niet meer dan omtrent agt of tien korte bezoeken, (gelyk de eerste bezoeken gemeenlyk zyn,) te doen had, en my daarby van een rytuig bediende. Doch het grootste ge-

deelte van den tyd moest ik met stilhouden in nauwe en opgepropte straaten doorbrengen, alwaar de rytuigen in elkander vast raakten. Dikwerf moest ik ook, om tot myn doel te komen, eenen omweg neemen, drie maalen verler, dan de eigenlyke weg, alzo men'er op deezen niet kon doorkomen.

Een groot gemak voor vreemden en inboorlingen, die iemand het zy in bezigheden of uit hoffelykheid, willen bezoeken, zyn hier de *Zwitsers* of deurwachters, die men byna in alle huizen vindt. Zo als men over de drempel van een huis of op het voorplein van een *Hotél* treedt, vallen iemand aan de één of andere deur, de met groote letters geschilderde woorden in 't oog: *Parlez au Suisse* (men spreek met den Zwitser;) en van hem verneemt men terstond, of de persoon, dien men bezoeken wil, t'huis is of niet, of dezelve al of niet te spreken is, en in het eerste geval, hoe veel trappen men opklimmen, en by welke deur men zich aandienen moet. Zonder deeze aanwyzing zou men in de meeste huizen, wie weet hoe lang, trap-op trap-af moeten loopen, zoeken en aankloppen, eer dat men zyn oogmerk bereikte. De meeste deurwachters zyn gebooren Zwitsers, die te *Parys* reeds lang

lang in het bezit geweest zyn van het voorrecht, om dit ampt te bekleeden, omdat hun phlegma en hunne trouw hen daartoe byzonder bekwaam maakt.

Myne bezoeken heden afgelopen zynde, was het tyd om in den Schouwburg te gaan; en wy vervoegden ons voor deeze maal in de Fransche Opera. Dit is het Schouwspel, waarop men weet, dat de Paryfenaaren zich meest verhoovaardigen; en welte recht sedert de groote hervorming, die de Fransche muzyk door **GLUCK** en **ROUSSEAU** heeft ondergaan, Wat my betreft, ik durf my, vermits ik geen konstkundige ben, geen ander oordeel veröorlooven, dan dat van myn gevoel; en uit dien hoofde bepaal ik my alleen, te bekennen, dat my wat het *Geheel* aangaat, nog nimmer iets voorgekomen is, het welk zo volmaakt was, als deeze Opera, vooräl met opzicht tot het orkest, dans, versieringen en uitvoering. Afzonderlyke zang-stemmen had ik reeds veel beter gehoord, dan de besten van de geenen, die ik heden bewonderde: doch het *Geheel* was voor my het eerste in zyn soort.

Wat de baletten in 't byzonder betreft, ik twyfel 'er zeer aan, of men wel op den geheel en aardbodem iets volmaakters zien kan. Doch

op den geheelen aardbodem vond men mogelijk ook nimmer twee zo volmaakte voorbeelden der danskunde, als VESTRIS, de vader eertyds was, en VESTRIS, deszelfs zoon thans nog is. Ik zag deezen toveraar in de kunst der schoone beweging; en al het genoegen, dat ik in 't vervolg van tyd misfchien in andere balletten dan de zynen, had kunnen vinden, is my ten minsten voor eenen langen tyd ontnomen. Vermits de groote uitgeleerde meesters in elke kunst zo zeldzaam zyn, vermindert men, door hen te zien en te hooren, de maat van genoegen, welke deeze konstons in het toekomende had kunnen schenken; want van dit oogenblik af heeft men geen smaak meer aan alles, wat in de zelfde kunst middelmatig is. Het verheven denkbeeld der volmaaktheid zweeft ons altoos voor den geest, en verhindert denzelven, het minder volmaakte in 't vervolg met de zelfde deelneeming en met het zelfde genoegen, gelyk welëer, te ontvangen. My kunnen derhalven geen balletten meer bekooren.

Het is onbeschryfelyk, met welk eene kunst en vlugheid deeze VESTRIS elke schoone menschelyke houding en beweging voor de oogen van zyne aanschouweren ontwikkelt en

voort

voortbrengt. Geen mensch kan zeggen, waar de één eindigt en de ander begint; zo zeer vloeijen dezelve door een onmerkelyk fyn verband, waarvan een ieder eene schoone beweging voor zich zelve uitmaakt, irëen; zo weinig heeft hy eenige aanzetting of loop noodig, om sprongen en bewegingen voort te brengen, die anderen niet dan door een voorafgaande zeer zichtbaare inspanning en wringing kunnen te werk stellen. By hem ziet men geen inspanning, nog minder eenige wringing; zelfs niet by de stoutste sprongen. Ook by deeze wykt geen één van zyne leden, een hairbreed buiten de lyn der volmaakte schoonheid; en hy mag stil staan, of voortgaan, zich draajjen of springen, op de voeten staan of in de lucht zweeven: hy vertoont altoos en by elke beweging de volmaaktste onderlinge evenredigheid van alle afzonderlyke leden; hy stelt altoos het schoonste en volmaaktste menschelyk ligchaam in deszelfs omtrek ten toon.

Dit is myn oordeel over hem, waardoor ik deezen kunstenaar, als den eenigsten in zyn soort, niet denk te pryzen, maar alleen recht te doen. Wil men weeten, hoe ik, indien ik een Franschman was, my over hem zoude

uitlaaten? men hoore, wat een Heer tegens my zeide , die in de naaste logie zat.

„ Ziet gy wel, riep hy my als in verrukking

„ toe, toen de konstenaar op het tooneel ver-

„ scheen, ziet gy wel, dat is VESTRIS!”

Hy had het my niet behoeven te zeggen; men ziet reeds by den eersten oogopflag, dat het niemand zyn kan dan hy.

„ Wat zegt gy,

„ Mynheer? Is 't een mensch? Neen, neen,

„ het is een vogel! (*Vis-à-vis de lui le meilleur*

„ *danseur du monde n'est rien; il vous le tue.*)

„ De beste danfer in de waereld is by hem

„ niets, hy danst hen allen dood.” — Op

deezen toon vervolgde hy nog eenen tyd lang met een luide stem, en overftelpte my met een menigte zoortgelyke fransche grootfpraakken tot lof van een man, by welken ik wel oogen, maar geen ooren noch woorden had.

De tegenwoordige Opera is wel na den brand, die de voorige Fransche Opera tot asch verteerde, slegts in grooten haast — men heeft my verzekerd, binnen agt, en met de inwendige versierfelen, binnen elf weeken — ontstaan, om de schreeuwende zucht der Paryz-naaren tot de Opera, by voorraad te voldoen: doch aan de deszelfs grootte en zeer gemakke-lyke innerlyke inrichting kan men zulks niet

be.

bemerken. Men vindt zelfs agt ryën Logien , de gallery mede gerekend , boven elkänder. Daarüit kan men opmaaken , hoe ruim en hoog het gebouw moet weezen , en hoe veel menschen hetzelfde bevatten kan (*).

Als eene de Natie kenschetsende merkwaardigheid van de Fransche Opera, verdient hier nog aangestipt te worden , dat de eerste stigter en onderneemer van dezelve, een Geestelyke, naa-

(*) Het vorig toneel der Opera was by het *Palais Royal*, en zal nu welhaast weder herbouwd zyn. De brand, waarby veele menschen het leven hebben ingeschooten, schoon dezelve eerst na het eindigen van het stuk ontstond, was voor agt jaaren. In de *Curiosites de Paris* vindt men daarvan de volgende anekdote: — Den dag na den brand beschouwde het volk zeer bedroefd de verwoesting. Middelerwyl kwam 'er een wagen met theäter-kleederen, die gered waren, voorby ryden, op welken een pakkedraager zat. Deeze vond onder de zaaken, die voor hem lagen, eenen helm en eenen koningklyken mantel, en de iust be kroop hem, den eersten op het hoofd te zetten en den laaften onte hangen. Naauwlyks wierd by in deezen prachtigen opschik gezien: of de geheele, een oogenblik te vooren nog zo nêerslachtige volks-menigte borst in een schaterend gelagch uit. Zie daar, roept de Fransche Schryver daarby uit, het eigenaartige der Fransche treurigheid! Eenige dagen daarna kleedde men zich in stoffe *couleur de feu d'Opera*, (de vuurkleur van de Opera.)

naamelyk de Abbé PERRIN, zaliger gedachte-
nis, was. Wy hebben in Duitschland ook wel
Geestelyken, die tevens Bouw-Raaden zyn —
en waaröm zouden zy zulks niet weezen ?
Maar dat een Priester, onderneemt een The-
ater, een huis voor de Opera te bouwen,
waarteneemen en te *bestieren*: zulks kan in geen
ander land, het kan alleen in Frankryk plaats
hebben.

„ Dit huis, zegt MERCIER, wordt met
„ onnoemelyke kosten onderhouden, om de
„ Natie verwyfd te maaken, om de vaste en
„ styve koppen, die 'er misfchien nog mogten
„ gevonden worden, in den smeltkroes van de
„ wellust te ontbinden en in weelde te hervor-
„ men.” Zou het oordeel van deezen braa-
ven Franschman niet wel gegrond zyn?

In den tyd van agt dagen ontfangt gy het
vervolg van dit dagboek. Vaarwel, lieve
kind!

AGTSTE BRIEF.

Parys, den 12 Augustus 1789.

Hiernevens zend ik u, myne lieve Dochter! wederom een uittreksel uit myn dagboek. Indien deszelfs doorleezing u en uwe goede Moeder flegts half zo veel vermaak aandoet, als de waarneeming van de dingen, welke ik u daarin verhaal, my veroorzaakt: dan ben ik dubbel voldaan voor de moeite, die ik genomen heb, om deeze opmerkingen voor u te hebben opgesteld. Zo dikwyls als het de tyd toelaat, zal ik elk uittreksel met één of andere algemeener waarneeming verzellen, welke in het dagboek zelve niet gevoeglyk plaats kon vinden. Thans een paar woorden over de beschaaving en verlichting van dit volk, voor zo verre ik my nu reeds in staat vind, om daarover te oordeelen.

Dat ik onder het woord *Beschaaving* de beoefening (de ontwikkeling en veredeling) van alle de menschelyke krachten en vermogens door alle daartoe dienende middelen; en onder het woord *Verlichting* alle de waare kundigheden van een mensch of volk, betrekkelijk tot

deszelfs gewigtigste menschelyke en burgerlyke aangelegenheden , begryp , zulks heb ik wel niet noodig hier eerst aan te merken ; zo weinig als ik behoef aan te toonen , dat hier niet van het één of ander afzonderlyk mensch (*Individu*) maar van de *geheele Natie* , kangesproken worden •

Wanneer men de tegenwoordige hoofdmiddelen ter beschaaving en verlichting eener Natie — het onderwys in de scholen , dedaartoe dienende boeken en openlyke godsdienst-oefeningen — in aanmerking neemt , en in deezen opzichte tusschen *Frankryk* en *Duitschland* eene vergelyking maakt : dan zou men , de zaak oppervlakkig beschouwende , wel wiliën wedden , dat het duitsche volk in de Protestantfche gewesten van ons Vaderland tienmaal meer beschaafd en verlicht zyn moest , dan de Franschen. Wat naamelyk deeze middelen der beschaaving betreft , heeft 'er , de zaak over 't algemeen beschouwd , en enkele uitzonderingen aan wederzyde niet mede gerekend , byna geen onderlinge vergelyking van beide Natïën plaats ; zo veel is de Fransche nog by de onze terug , zo zeer heeft de onze haar reeds voorlang in deezen opzichte de loef afgestooken. En evenwel vindt men , ter verwondering van den opletten-

den

den waarneemer, nopens beide Natiën over geheel beschouwd, volftrekt het tegendeel van dat geene, wat men in deeze zoude vermoeden.

Hoewel naamelyk het onderwys in deschoolen en de openlyke opvoeding in de schoolen (*) deezer Natie, ingevolge alle de berichten,

(*) Men verneeme, hy voorbeeld, hoe een van de beste en vrymoedigste Franfche Schryvers, MERCIER, ons het kollegie van MAZARIN (*Collège Mazarin ou des quatre Nations*) en het *Collège royal* affchetst. Van het eerste zegt hy: „ ’t Is het fchoonfte, het rykfte en „ meest bezochte kollegie van de Akademie te *Parys*, „ en tevens het armfte in bekwaame Leeräaien en wel- „ onderweezen Leerlingen. De eerste (*Reñor*) noemt „ zich *de hoogfte Beheerfcher van het kollegie*, gelyk „ HOMERUS Jupyn den *hoogften Beheerfcher van den* „ *Olimpus* noemde. ’Er is geen hoogmoed in de wae- „ reld, die haalen kan hy dien van eenen Schoolvos, „ die tot deeze waardigheid verheven is. Wanneer hy „ vier maalen in het jaar tufchen de pels-rokken der vier „ Fakulteiten, waarvan hy Opziener is, gelyk een „ paauw te voorfchyn treedt: dan verbeeldt hy zich „ aan het hoofd van alle menfchelyke weetenfchappen „ te staan. De eerste oogblik dien men op dit in ’t „ paars gekleed, van schoolvosfey opgeblaazenwezen „ werpt, is fpot, en de tweede medelyden, — De „ voorftanders van de laager fchoolen van dit kollegie, „ zyn, zo als ’t valt, de één altoos nog lomper en on-
kun

ten, die ik daarvan heb kunnen opdoen, in
vergelijking met veele openlyke scholen in
Duitsch-

„ kundiger, dan de ander. — Deeze schoolmonarchen
 „ maaken zich dikwerf om de geringste bezelingen aan
 „ eene barbaarsche wreedheid jegens hunne voedster-
 „ lingen schuldig, en veranderen hunne kastydingen in
 „ wezenlyke martelingen. Men stelle zich een arm kind
 „ van agt of negen jaaren voor, 't welk al snikkende
 „ met waggelende schreden den voet van den leerstoel
 „ nadert, hoe twee tuchtmeesters hetzelfde aldaar aan-
 „ vallen en tot op het bloed geesfeten ! Veelal eischt
 „ de Leerär der *Humaniorum* (dat is, van de Weeten-
 „ schappen, die de menschheid leenigen, zachtäartig en
 „ edel zullen maaken), dat de kleine onnoozele mar-
 „ jaar de slagen moet tellen, die hy hetzelfde toedeelt.
 „ De zaak is hier niet vergroot; veele kinderen van
 „ myne bekenden zyn van deeze barbaarse pedanten in
 „ den eigenlyken zin gekorven.” — Van de overige kol-
 „ legien geeft de Heer MERCIER ons geene voordeeli-
 „ ger beschryving. „ Heeft men, zegt hy, van éenen
 „ Hoogleerär gesproken, dan heeft men van alle ge-
 „ sprooken; zy zyn met opzigt tot huure vruchteloo-
 „ ze amptsbediening allen gelyk. — De eeuw van RA-
 „ MUS is reeds zo verre achter ons; en evenwel dis-
 „ schen deeze menschen ons het ongerijmd onderwys van
 „ die tyden, waarvan wy thans, hoe genoemd, geen
 „ gebruik meer kunnen maaken, altoos nog op nieuws
 „ weder op. Het geheele plan der opvoeding, 't welk
 „ in deeze kollegiën ten grondslag ligt, is ongelooflyk
 „ gebrekkig; het bepaalt zich alleen tot eenige latyn-
 „ sche woorden. Verlaat men het kollegie, dan moet
 „ men

Duitschland (hoe , onvolmaakt en gebrekkig dezelve ook nog zyn mogen) over 't geheel genomen , nog zeer jammerlyk zyn ; alhoewel de schoolboeken der Franschen en de voor hunne jeugd geschikte boeken tot derzelver beschaaving dienende , op verre na nog niet zo bekwaam , noch ook naar waare opvoedingskundige grondbeginselen ingericht zyn , als de onzen ; alhoewel eindelyk hun geheel openlyk samenstel van Godsdienst , hunne boeken die ter slichting moeten dienen , hunne predikatiën , hunne overige openlyke oefeningen der aandacht , noch door het verstand op het hart , noch door het hart op het verstand kunnen werken , naardien zy in 't geheel daar toe

„ men zich als 't ware herscheppen , moet het gelezene herlezen , om nu eerst het bekoorlyke , de kracht en het fyne daarvan te leeren gevoelen. „ Heerscht nu in de geleerde scholen der Hoofdstad , in de kollegiën , die de wyd en zyd beroemde Parysche Akademie uitmaaken , nog zo veel onbeschaafdheid ; hoe moet het niet uitzien in de gemeene scholen voor de laager standen der Natie , in de scholen voor het volk , vernits de verbetering van de eersgenoemden onëindig veel gemakkelijker valt , dan de volmaking van de laatstgemelden ! Men zie in het *Tableau de Paris* de Hoofdstukken , die het opschrift hebben : *De kleine scholen* en de *kathechiseer-meeſter van het herspel*.

toe niet geschikt zyn , vermits hunne godsdienstige handelingen voor het grootste gedeelte in niets beduidende plegtigheden en in een gedachtenloos opzeggen van latynsche formulieren bestaan , waarvan zy niets begrypen : is 't echter met dit alles een befliste zaak , en op eene in het oog loopende wyze ontegenzeggelyk , dat het volk , over het geheel genomen ; hier veel beschaafder en in veele opzichten veel verlichter is , dan het onze. Het is naamelyk.

1) *Uiterlyk beschaafder* , fyner , beleefder en vriendelyker , dan het onze. Het onderscheid is in deeze opzichte zo groot , dat 'er niet eens eene vergelyking tuschen beiden kan plaats hebben. Men kleede hier den gemeensten ambachtsman , zyne vrouw , zyne dochter , op een behoorlyke wyze ; dan zal men dezelve , voor het meerder gedeelte , zonder schroom in de beschaafte gezelschappen van onzen middelstand kunnen brengen. — Het is.

2) *Veel beschaafder in 't verstand* , vermits hetzelfde eensdeels een grooter menigte van denkbeelden , anderdeels ook een grooter en snediger vermogen om iets te bevatten , bezit dan het onze. Men laate zich hier de oogen toebinden , en voere een gesprek met lieden uit alle klasfen en standen : het zal zeer bezwaar.

zwaarlyk vallen , om ze naar den inhoud van het gesprek van elkander te kunnen onderscheiden ; men zal veelmeer dikwyls den Schoonmaaker , Kleërmaaker , Bediende enz. als lieden van rang en opvoeding aanmerken , schoon niet zelden daarna blyken zal , dat zy leezen noch schryven kunnen. — Het heeft

3) Een gevoel voor het schoone , gepaste en betaamelyke , 't welk by ons gemeenlyk slegts plaats heeft by beschaafde menschen van hooger rangen. Een blyk daarvan is onder anderen deszelfs achting voor de werken van konst, en het gedrag en oordeel in de kleine schouwburgen en op de Boulevards. — Voornaamelyk heeft het.

4) Meerder en gegronder denkbeelden van de gebreken en feiten der Staatsgesteldheid , welke te vooren by hetzelfde heeft stand gegreepen , dan in andere landen , England uitgezonderd , het fynere gedeelte der Natie van de zyne pleegt te hebben. In deezen opzichte staat men dikwerf verbaasd , wanneer men hier menschen uit de laagste standen over staatszaaken hoort praat en oordeelen ; voornaamelyk moet een Duitscher zich daaröver verwonderen , omdat dit by hem juist dat geene is waarvan zyne Landge-

nooten, over 't geheel beschouwd, de minste kundigheid bezitten. — Eindelyk is dit volk

5) *Onder alle de geenen, die den Rooms-katholyken Godsdienst zyn toegedaan, het minst-bygeloovige.* Men vindt zelfs protestantsche Natiën, die in dit opzicht aan de Fransche den voorrang moeten toekennen. Indien een vreemdeeling hier niet in de kerken rond ging, indien hy hier niet de schaaren van Abbés met zwarte mutsjes (*Calottes*) zag rond loopen, indien hy niet somtyds eenen zogenaamden *Hostiedraager* (*Porte Dieu*) (*) ontmoette, of de één

(*) Voor de protestantsche Leezers, die niet weten, wat deeze zeldzaame uitdrukking te kennen geeft, voeg ik hierby het volgend bericht uit *MERCIE R'S Schets van Parys*.

„ Men moet zich wezenlyk verwonderen over den rykdom en de deftigheid van onze taal. Wy hebben *porte-faix*, *porte-feuille*, *porte-crayon*, enz. ja wy hebben zelfs eenen *porte-dieu* — een *Hostie-of-God-draager*.
 „ Goddraager! — Goede God in den hemel, welk een woord in onze taal! — Dit is een arme Priester, die den geheelen dag, en ook een gedeelte van den nacht, zich gereed houdt, om de geenen ten dienst te staan, die hem oproepen, het gewyde brood uit het Sakraments-huisje te neemen en by een ziek mensch te brengen. Een oud, moersfig, verfleeten gehemelte, opgenomen door de eerste de beste twee straattoopers, die zich
 „ daart-

één of de anderen groote plegtigheid zag ;
alleen eigen aan de Roomfche kerk ; dan zou
hy

„ daartoe aanbieden , voorgegaan van een lantaarne of
„ toorts , vervolgens een klein fchelletje en een dikly-
„ vige, half-lamme, waggelende onderbediende der kerk —
„ dit is de trein , die zich op weg begeeft naar het huis
„ van eenen ftervende. Het ouwel-kasje (*le ciboire*) is
„ met vier onderscheiden lapjes behangen , en de kleine
„ fchel waarfchouwt de menfchen op de ftraat , dat het
„ tyd is , om op de knieën te vallen. De fiakkers en
„ andere rytuigen houden ftill ; de Heeren , die daarin
„ zitten , ftappen echter het rytuig niet uit , zy doen
„ alleen het glas neder , en maaken eene achtelooze bui-
„ ging. Hooren de koetfiers niet , dan verdubbelt de
„ fchel-draager zyn geluf. Een ketter , of iemand , die
„ niet gasrne in den modder wil neêrvallen , kan vol-
„ doen met een kleine knie-buiging. Het staat eenieder
„ vry , om den ouwel niet flegts in het huis , maar zelfs
„ tot in het vertrek van den zieken te volgen. Zorgvul-
„ dig bedekt men hier de fpiegels , opdat het heilig Sa-
„ krament zich niet moge vermenigvuldigen. Dan zet
„ de Priefter een foort van klein altaar op , befprengt
„ het vertrek met wy-water , en dryft daarby de booze
„ geeften uit. Hy doet een vermaaning in algemeene
„ uitdrukkingen aan den Zieltoogenden , dien hy nim-
„ mer gezien heeft , en in 't geheel niet kent. De-
„ zelfde vermaaning wordt gegeven aan jongen of onwe-
„ den , van beiden fexfen en uit alle ftanden ; zonder
„ onderscheid. Terwyl nu de Priefter den zieke be-

hy zich hier lang kunnen ophouden, en met
 menschen van alle rangen verkeerem, zonder
 te

„ dient, ligt de scheldraager heimelyk den kandelaar
 „ op, om het stuk geld te bemagtigen, 't welk men daar-
 „ onder pleegt te leggen, en hy naderhand met den
 „ Goddraager deelt. Eindelyk geeft de Priester de ge-
 „ heele vergadering den zegen, en gaat heen.

„ Woont de zieke wat verre, of begint het sterk te
 „ regenen; dan laat men den lieven God (*le bon Dieu*)
 „ in een fiikker ryden. De scheldraager zit dan op de
 „ voorste bank en schelt uit het portier. De Kerkely-
 „ ke onderbediende staat met zyne half-uitgebluschte
 „ toorts, als knecht agter op, en de koetsier heeft uit
 „ eerbied zynen hoed onder den eenen arm, voert de
 „ zweep met den anderen, en laat het water van de
 „ dakgooten op zyn bloote hoofd neêrstorten. Komt
 „ men weder aan de kerk-deur terug, dan geeft de
 „ Priester den koetsier, in plaats van een drinkpenning,
 „ zynen zegen. Deeze is dan benevens zyn geheel ge-
 „ span geheiligd, en hy durft het niet waagen nu dee-
 „ zen geheelen dag zyne paarden door vloeken aante-
 „ zetten.

„ Wordt de *lieve God* van den nachtwacht ontmoet,
 „ dan verzelt deeze hem met de bajonet op het geweer
 „ tot aan den tempel, welken hy bewoont, en ont-
 „ vangt daarvoor op de trappen van het outaar insge-
 „ lyks den priesterlyken zegen.

„ LODEWYK XV. eens uit het *Palais de justice*, al-
 „ waar hy een beslissende uitspraak tegen het Parlemen-
 „ te 'Parjs gedaan had, wederkerende, ontmoette hem

„ de

te bemerken, dat hy onder Roomsch-katolyken was ; zo weinig ziet of hoort men hier, dat, naar het roomsch-katholyke gelykt, uitgezonderd by de voorgemelde gelegendheden !

En vanwaar nu dit zeldzaam verschynfel ! Vanwaar deeze vreemd voorkomende uitwerking, die by den eersten opslag geen reden schynt te hebben ? Ik meen de oorzaak daarvan eensdeels in de letterkunde van dit volk, anderdeels in deszelfs nationaal karakter ontdekt te hebben

In deszelfs letterkunde De Schryvers vooral de eerste en beste vernuften deezer Natie, hebben vroeger, dan de onzen, begonnen,
van

„ de hostie nit de *Kerk St. Germain P. Auxerrois*, aan het
 „ eind van de nieuwe brug, en de geheele koningklyke
 „ stoet hield oogenblikkelyk stil. Hy-zelf sprong het
 „ rytuig uit, wierp zich op de knieën in den modder,
 „ en de Priester trad van onder zyn gehemelte, dat
 „ welker rood geweest was, uit, en gaf hem de zegen.
 „ Het volk was in verrukking als weggezonden, over
 „ deeze vroomme handelwyze ; vergat daardoor de be-
 „ slissende uitpraak, die deszelfs ongenoegen zo zeer
 „ gewekt had, en borst uit in het vreugdegeroep: *lang*
 „ *leeve den Koning !* Den geheelen dag hoorde men een
 „ ieder zeggen: *hy heeft zich in den modder op de knie-*
 „ *en geworpen.*

van de onvruchtbaare bescpiegeling over zaaken, die buiten den menschelyken gezichtskring liggen, en van de dorre onderwerpen der schoolsche geleerdheid, tot praktikaale vakken, vooral tot het onderzoek van haare staatsgesteldheid over 't algemeen, en van elken afzonderlyken tak van dezelve in 't byzonder, te weeten van de wetgeving, van de rechten en plichten des burgers van den Staat en deszelfs bestierders, en van ieder openlyk misbruik, over te gaan. Zy kleedden de resultaaten van dit onderzoek in een ligt, klaar, bevallig en geestig gewaad, en verspreidden dezelve in duizenderlei gedaanten, vooral in vliegende bladen, welke gemeenlyk op den geest eener Natie meerder indruk maaken, dan grooteboekdeelen, in weeken maand schriften, grappen, toneelstukken enz. onder het Publiek. Vooräl nam deeze yver, om over openlyke aangelegenheden en algemeen-nuttige onderwerpen in zeer verstaanbaare schriften een licht te verspreiden, in de laatste tien jaaren de overhand; en hierin is zowel onmiddelbaar de grond van het bovengenoemde verschynfel, als ook middelbaar de grond tot de tegenwoordige Staats-omwenteling geleegeu.

Doch hierin niet alleen. Er wierd daaren-

boven juist nog zulk een nationaal karakter, als dat van het Fransche volk, verëischt, wanneer deeze letterkundige bewerkingen de groote en uitgebreide uitwerkfelen by de geheele Natie zouden voortbrengen, welke zy hier voortgebragt hebben. Voornaamelyk behoorde daartoe een uitsteekende karaktertrek, *de Hartstogtelyke drift* naamelyk tot *deelneeming en mededeeling*, die zich by de Franschen, sterker dan by eenig ander volk, openbaart. Deeze neiging maakt hen in eenen hoogen graad nieuwsgierig en praatächtig, en zy toonen zowel hunne nieuwsgierigheid als ook hunne praatzucht, hartstogtelyk. Hierüit ontstond voorde onderwyzende Schryvers het dubbel voordeel, dat hun onderwys zowel gretiger en algemeener gelezen, als ook door mondelinge overlevering en gesprekken van mond tot mond tot de laagste volksklasse toe, verbreid wierd.

Doch deeze hartstogtelyke drift tot deelneeming en mededeeling had in en door zichzelf reeds van oudsäf een kracht daadiger invloed op de bescheving van dit volk; want zy veröorzaakte een aanhoudende onderlinge werkzaamheid der vernuften, en eenen even zo snellen als algemeenen omloop van gedachten en gevoel, welke noodzaakelyk eene veld-

winnende algemeene befchaaving en verëdelling van alle ftanden ten gevolge moest hebben

Op deeze wyze kan ik , naar myne gedachten , het raafel oplofen : dat de Franschen onder een eigendunkelyke regeering , zonder gepaste inrichtingen van hunne fchoolen , by eenen Godsdienst , die de verlichting , in plaats van dezelve te begunftigen , de grootfte hinderpaalen in den weg legt , en by eene openlyke beëffening van denzelfen , die volftrekt niet gefchikt is om het hart tot groote en edele gevoelens te verwarmen , en den geest tot nadenken over de gewigtigfte menfchelyke aangelegenheden optewekken , nogthans eender befchaafdfte en verlichtfte Natiën in de waereld konden worden.

Zie hier wederöm eenen bundel opmerkingen uit myn dagboek.

V E R V O L G

VAN HET UITTREKSEL UIT MYN DAG-
BOEK TE PARYS GEHOUDEN.*Den 8ste Augustus.*

Deeze dag viel ons wel zeer bezwaarlyk, maar wy deden ook vry wat af. Ik heb in dit oogenblik den platten grond van *Parys* voor my op tafel liggen; ik overzie den weg, dien wy heden hebben afgelopen; en ik moet 'er my-zelfen indedaad een compliment over maaken, dat ik na eenen dag vol van moeite en arbeid, my nu nog (het is byna middernacht) kan nederzetten, om de geschiedenis van deezen moeijelyken dag op te schryven.

Wy hadden geduurende ons verblyf in deeze stad zo dikwerf hooren gewag maaken van de *Hallen* (*) dat is van de overdekte markten, en vooräl

(*) Waarvan men hier eene menigte vindt. Men ziet, by voorbeeld, zodanige markt ter verkooping van Zeevisfen (*la Halle à la marée*) van riviervisfen (*la Halle au poissons d'eau douce*) van bloemen en vruchten (*la Halle aux fleurs et aux fruits*) van wyn (*la Halle aux vin*) van leër (*la Halle aux cuirs*) van lakens (*la Halle*

vooral van de *Dames der hallen*, te weten, de vischwyven, de uitdraagsters enz. dat wy oordeelden, ook daarvan het een en ander te moeten bezichtigen. Onze LA JEUNESSE bragt ons tot dat einde deezen morgen eerst na de graan en meel halle (*la Halle au bled et a la farine*).

Deeze is een van de merkwaardigste gebouwen in Parys; met een magtig groote koepel, die de geheele meel-markt bedekt. Ik heb nimmer iets gezien, dat in zyn foort, grooter en meer overëenkomstig was, met het oogmerk. Rondom loopt voorëerst een breede en verwelfde gallery of Halle, die ten deele de ruime kooren-zolders der tweede verdieping schraagt, ten deele ook zelfs reeds met kooren-en-meelzakken, echter zodanig bezet is, dat men tuschen en rondöm dezelve gemakkelyk gaan kan. Het grooteronde markt plein, 't welk door deeze Halle ingeslooten wordt, is door de verbaazend-groote koepel van 't gebouw bedekt, die voorzien van vensters, dus wel de regen, doch
niet

aux draps) van kalveren (*la Halle aux veaux*) van koorn en meel (*la Halle au bled et a la farine*) Deeze laatste is uit hoofde van deszelfs groote en schoonheid van gebouw, de bezienswaardigste van allen.

niet het licht belet, om op het plein te vallen. Deeze ronde koepel, die 120 voet midlellyns heeft, zegt men, naast die van het *Pantheon* in Rome de grootste en slegt dertien voet kleiner te zyn. Onder deezen koepel staan de zakken met meel en graanen, volkomen tegen het weêr beveiligd; eene schikking die voor een plaats, alwaar jaarlyks 150000 tonnen (*) graanen verkogt worden, van onnoemelyke waardy is.

De trappen, die van beneden naar de koo- ren zolders boven de Halle oploopen, zyn zeer gemakkelyk en fraai ingericht. De trap aan de ééne zyde van het gebouw bestaat uit twee, waarvan de één naast en om den anderen zo- danig heen loopt, dat 'er tevens zakken naar boven en naar beneden gebragt kunnen worden, zonder dat de draagers elkander verhinderen.

Bui.

(*) Een Parysche ton (*Muidde*) houdt twaalf mudden (*Setier*), een mudde twaalf schepels (*boisfeau*). Een schepel kooen weegt 20 pond, en derhalven een mud- de 2880 pond. Men ziet wel, dat de duitfche naamen van de kooen-maat met de franfche niet overëenko- men. Voor het overige geeft de Heer *MERCIER* . die hier myn zegsman is, met opzicht tot de jaarlyk- fche verteering in *Parys*, nog de volgende fommen op: 100000 osien, 48000 fchaapen, 30000 kalveren, 140000 verkens, 450000 Oxhoofden (*Muid*) wyn enz.

Buiten het gebouw ziet men aan de ééne zyde een afgezonderde magtig groote zuil naar de Dorische orde, zynde een tooren, die in de Franfche gefchiedenis zeer vermaard is, welken men thans met de meelhalle verbonden, en de gedaante van eene zuil gegeven heeft. Weléer was dezelve een obfervatoriüm, waarvan de beruchte Koningin **KATHARINA DE MEDICIS**, die even zo bygeloovig als boosaardig en wreed was, zich bediende tot fterrekundige waarnemingen, wanneer (zy, verzeld van haare fterrekykers, de gebeurtenifen der toekomst aan den hemel leezen wilde, waar zy niet gefchreeven ftaan.

Hoe verre in dien tyd de onbefchaamdheid der bedriegers, die zich Astrologen, Filofoofen en Magiërs noemden, aan den éénen, en het domme bygeloof der misleiden aan den anderen kant ging, daarvan kunnen wy, God zy dank! in onze dagen naauwlyks een denkbeeld vormen, of het moet ons onwaarfchynelyk en ongelooffelyk voorkomen. De Koningen en Vorften onderhielden in dien tyd aan hunne Hoven zodanige onbefchaamde bedriegers, in een grooter menigte en met veel ruimer bezolding, dan zy thans Lyfärften en Hofpredikers onderhouden. Zelfs Geestelyken van den

den eersten rang, gelyk, by voorbeeld **ANGELO CRATO**, Aartsbisfchop te Weenen, maakten hun werk van deeze konst, die rykdom en achting toebragt. Onder de regeering van **HARREK IX** en zyne moeder **KATHARINA**, vond men in *Parys*, volgens het getugenis van **ETOLLE**, niet minder dan 30000 zulke knaapen, die zich Filofoofen en Astrologen noemden. Zelfs was **KATHARINA** tot deeze gewaande weetenschap ingewyd; en de bovengemeelde tooren was de plaats, alwaar zy dezelve trachtte te oefenen. Deeze Vorstin troeg op het bloot lyf een stuk perkament, of, volgens berichten van anderen, een stuk van de huid eens kinds, dat men gevild had, het welk met allerlei karakters en figuren van verscheiden kleuren beschilderd was, henevens eenzogenoemden Talisman, vervaardigd uit menschen en boks-bloed en verscheiden soorten van metaal. Het eerste zou haar, gelyk zy in haare eenvoudigheid geloofde, tegen alle gevaaren beveiligen, terwyl de laatste haar in staat zoude stellen, om onbepaald te regeeren en in de toekomst te zien.

Nadat men eerst in de bygeloovige domheid zo verre gegaan was, aan levenlooze zaaken en figuren zodanige hovennatuurlyke krachten

toe-

toetefchryven ; was 'er geen graad van verstand. loosheid en uitzinnigheid meer overig, waarvoor men niet insgelyks vatbaar zou geweest zyn. Men maakte onder anderen zekere tooverbeelden van wasch, waarvan men een verwonderlyke uitwerking ter bevrediging der wraakzucht, ter kastyding, ja zelfs ter vernietiging der vyanden verwachtte. Wat men naamelyk aan zulk een waschenbeeld deed, meende men, zou mede den geene overkomen, welken door het beeld wierd voorgesteld, of dien men zich daarby vertegenwoordigde. Men verrichtte deeze onchristelyke handelwyze zelfs onder christelyke godsdienstige plegtigheden ; en zelfs schaamden de Priesters zich in dien tyd niet, van zich aan deeze verfoeijelyke dwaasheid openlyk in de kerk en voor het zelfde outaar schuldig te maaken, waar zy den God der liefde en wysheid behoorden aan te bidden. Toen, by voorbeeld, HENDRIK III den dag na de zogenoemde *Barricade*, dat is, na het geval in *Parys*, dat het volk zich in de straten tegen hem verschansste, de stad verliet, en naar *Chartres* vertrok, maakten de Priesters van verscheiden Kerken schielyk beelden van wasch, die zynen perzoon zouden afbeelden, droegen dezelve in de Kerk,

plaat-

plaatsten ze op het outaar, en zongen vervolgens veertig uren lang even zo veele misfen. By ieder mis prikten zy de figuur met naalden, en by de laafte doorftaaken zy dezelve ter plaatfe, daar het hart moest zitten, terwyl zy zekere zinnelooze woorden daarby uifpraakten, die eene tooverkrachte zouden hebben. Door dit middel waanden zy den Koning het leven te ontnemen. Het geval, of veelmeer de dweepächtige woede der Priefteren, wilde, dat HENDRIK III, wel niet onmiddelyk daarna, maar nogtans in 't vervolg van tyd, nadat hy zich met HENDRIK IV, in dien tyd Koning van Navarra, had verëenigd, door de hand van den Priefter CLEMENT wezenlyk wierd dood geftooken, en het bygeloof zegepraalde; de wasfchen toover-beelden hadden hunne uitwerking gedaan.

Men zou gelooven, voegt de Schryver, van wien ik deeze gefchiedkundige byzonderheden ontleend heb (*), daarby, dat de reden by den dagelykfchen aangroei van kunde en doorzicht, deeze duifternis nu reeds lang moest verdreeven hebben, en dat de googchelaryën der toverkonst thans geen andere, dan onkun-

di-

(*) *Singularités historiques* p. J. A. D***.

dige en bygeloovige menschen zonder opvoeding konden misleiden. Doch het is zo niet! Het kwaad is slegts verminderd, maar niet uitgeroeid. Men heeft het zelve een andere uiterlyke gedaante gegeven. 'Er zyn Sekten van Illuminaaten (***) te voorschyn gekomen, die onder fynere en geleederde benaamingen, byna dezelfde dwaasheid hernieuwen. Wat welêer Tooveraar of Magiër was, is thans *Martinist* (***) ; in plaats van den Duivel spreekt men thans van geesten, van *Tusfchen Magten*, van *gekwikte (geamalgameerde) wezens* enz. Het schynt, als of de menschen, immers voor een gedeelte, zelfs by de grootste vorderingen, welke de verlichting maakt, altoos nog kinde-

de.

(**) *Illuminés* noemt men in Frankryk alle de geenen, die zich op geheime en buitengewoone kundigheden en krachten beroemen, als by voorbeeld, de broeders van het roozenkruis, de aanhangers van SWEDENBORG en anderen.

(***) Van zekeren MARTIN, dien men opgeeft als Schryver van zeker dweepachtig boek *Des erreurs et de la verité*. Eenige Franfche Schryvers, die ik mede in myne *Brieven, uit Parys gefchreeven*, daarin gevolgd ben, leiden deeze benaaming ten onrechte af van MARTIN SWEDENBORG, zekeren Geesten ziender in *Zweeden*.

deren in verstand blyven,' en zich van door-
trapte bedriegers geduurig om den tuin laten
leiden. Ryke ledigloopers, die een vlugge
verbeeldingskracht bezitten, willen met blin-
kende droomen en wondre verdichtfelen ver-
maakt worden. Het verstandelyk vermogen is
voor hen te flaauw, en te naauw beperkt
binnen deszelfs werkring. Zy willen mis-
leid, niet overtuigd wezen —

Men neeme my deezen kleinen uitftap niet
kwaalyk. De tooren van de Koningin KA-
THARINA DE MEDICIS, tot welken wy
thans wederkeeren, gaf 'er eene zeer natuu-
lyke aanleiding toe. Thans heeft dezelve niet
alleen eene geheel andere gedaante, maar ook
een andere bedoeling. Hy dient om de meel-
halle te verciercn; en men heeft daarmede een
voortreffelyke bron verbonden, welke dit ge-
deelte der Stad van water, dat uit de *Seine*
derwaards wordt geleid, voorziet. Ook heeft
men 'er eenen zonnewyzer aan gemaakt van
een byzondere uitvinding, die den waaren
tyd op elk uur van den dag en in ieder jaar-
getyde toont.

Ik voég hierby ook nog de waarneeming dat
ik ook hier, fchoon het van molenaars- en
bakkers-knechten kriede, geen lomp gedrag,
geen

geen getier, schelden en krakkeelen ontdeffen konde; en dat wy onder dezelve even zo veilig en gerust rond wandelden, alsöf wy in een gezelschap van beschaafde menschen waren geweest.

Van hier gingen wy naar de oude *Louvre*, die wy tot hier toe altoos nog slegts van verre of in 't voorbygaan beschouwd hadden.

De oorsprong van dit paleis verliest zich, gelyk mede de betekenis van zynen naam, in de gryze aêloudheid. 'Er was reeds een *Louvre* ten tyde van PHILIPPUS II, van eenigen de *Veröveraar*, en van anderen de *Eénöngige* genoemd, die in de twaalfde eeuw leefde. Hy voorzag het kasteel van gragten en toorens, en maakte dus daarvan een vesting. De zogenoemde *dikke tooren*, die, van de overige gebouwen afgezonderd, midden op de plaats van het Kasteel stond, was in dien tyd dat geene, wat in laater tyden de *Bastille* wierd, een gruwelyke gevangenis voor schuldige en onschuldige staats-misdaadigers. — Doch van dit oude gebouw is niets meer voorhanden. Dat geene, dat men thans de oude *Louvre* noemt, wierd in deszelfs plaats onder de regeering van FRANS I, in de eerste helft van de zestiende eeuw gebouwd. Onder de regeering van KAREL IX,

als

was hetzelfde het hoofd - tooneel der schrikke-lyke Parysche bloedbruiloft. Men toont nu nog het venster waaruit deeze koninglyke wreed-
 aart, den morgen na den bloedigen nacht, een afgrysfelyk genoeg vond in zelf met zyn ei-
 gen hand op de geenen, als op wilde beesten, te schieten; die door het zwemmen naar de
 overzyde van de *Seine* trachtten te ontkomen; waarby hy geduurig na beneden riep: dood ze! doodt ze! — Doch weg met zulk een ontmenscht monster! De herdenking der schreeu-
 wende wandaaden van u en uwe moeder, zou-
 de den aanblik van dit eerwaardig gebouw af-
 zichtig maaken, terwyl aan het zelve niet mag
 geweeten worden, dat het eertyds door tygers
 bewoond wierd.

LODEWYK XIV wilde voltoojen 't geen
 FRANS I begonnen had. Hy vergrootte het
 plan van dit paleis, en ontbood een vermaard
 Bouwmeester uit *Italië*, om zyne ideeën door
 hem te doen uitvoeren. Doch deeze had
 nauwlyks den grond daartoe gelegd, of hy zag
 wel, dat de uitvoering en voltoojing van het
 Geheel hem niet gelukken zou; hy wendde
 derhalven een reis in zyn vaderland voor, ver-
 mits hy niet in staat was, de strengheid van
 III. DEEL. Ii den

den winter in Frankryk te verduuren, en — kwam niet weder.

Daaröp ontstond 'er een naaryver onder de Fransche Bouwmeesters, naardien de één den ander de eer van het werk te voltoojen, zocht te ontwringen; (en dat zeldzaam is) een Geneesheer, die de bouwkunde niet opzettelyk oefende, *Monsieur PERRAULT*, wiens broeder in *BOILEAU's* hekelschriften een zeer slegte rol speelt, had boven alle overigen de voorkeur, omdat de tekeningen, die hy overgaf, de meeste goedkeuring vonden. Dit gaf nu wel de geestige vernuften in zynen tyd gelegenheid, om hem en zyne konst dapper te gispen, wanneer zy onder anderen zeiden: het moet slegt staan met de gezondheid van de Bouwkunde, daar zy thans onder de handen van den Geneesheer is; doch *PERRAULT* antwoordde op deeze en soortgelyke spotternyën, als een man, die van zyne verdienste bewust is, altoos behoorde te antwoorden — niet met woorden, maar door zyn werk. Hy bouwde de prachtige voorzyde op, de *Colonade* van de *Louvre* genoemd, die thans nog, als het meesterstuk der Fransche bouwkunde, van iederēen met verwondering beschouwd wordt (*).

Zon-

(*) *Curiosités de Paris*, T. II. De Schryver voegt 'er by

Zonder veel moeite zou ik wederom met de beschryving van dit paleis verscheiden bladen kunnen vol schryven; doch vermits ik niet zien kan, wie van myne Lezers daarin behaagen zou kunnen scheppen; zal ik tyd en papier liefst niet daarmede verspillen.

Sedert dat het Hof, ten tyde van LOUWYK XIV, *Parys* verliet, en verloor te *Verfailles* zyn gewoon verblyf te houden, heeft men de eigenlyke *Louvre* aan de konsten en wetenschappen ingeruimd. Niet alleen de Fransche Akademie, maar ook de Akademiën der wetenschappen, der inscriptiën en letterkunde; der schilder- der beeldhouw- en bouwkunde houden daarin haare byëenkomsten; ten dien einde
zyn

by, dat 'er slegts één mensch geweest was, die de schoonheid en majesteit van dien prachtigen voorgevel niet heeft kunnen gevoelen. Dit was de Italiaansche Generaal der Franciskaanen, BONAVENTURA CALTAGIRONE, die in geheel *Carys* niets schoons gevonden had, dan alleen de menigte van braad- speeten by de tafelhouders, op de straat *La Huchette* en de *Beeren-straat*, waarby, toen hy dezelve zag, hy zich niet heeft kunnen onthouden (vol verwondering uit te roepen: „waarlyk, deeze gaar-keukens zyn „eene verbaazend ding!“ *Veramente, queste Rotisserie sono cose stupende!*

zyn aan ieder van dezelve afzonderlyke vertrekken aangewezen. Veele leden deezer Akademiën woonen zelfs in de *Louvre*. Wanneer het Hof van *Verfailles* te *Parys* komt, neemt het zynen intrek niet meer in de eigenlyke *Louvre*, maar in het daarmede verbonden paleis der Tuileriën.

Op de groote ruimte tusfchen beide deeze door de gallery van de *Louvre* verbonden paleizen, staan, gelyk ik boven reeds aangefipt heb, zo veele huizen, dat zy een afzonderlyke plaats beftaande, een vry aanzienelyke landftad zouden kunnen uitmaaken. Tusfchen deeze huizen gingen wy nu heenen naar de Tuileriën en van daar naar het Lodewyks-plein. Hier ftonden, naar gewoonte, allerlei foorten van googchelaars, die het volk vermaakten; mariënettenfpeelers, die de verövering der Bastille vertoonden; tandmeesters, die hunne bekwaamheid preezen enz. Van de laaftten hoorde ik iemand over de voortreffelykheid van zyn tandpoeijer, de volgende zielroerende zedenvoering uitspreken, met zulk eene houding, deftigheid en gebaarmaaking, alsöf hy de gewigtigfte aangelegenheid van den Staat had verhandeld. „ Men vindt, zeide hy met een „ deftige ftem, twee Natuurkundigen, die in „ de

„ de *Louvre* woonen, en twee anderen in de
 „ voorstad *St. Germain*; men vindt nog meer
 „ in de afzonderlyke wyken der stad. Ver-
 „ voegt u by hen, myne Heeren! toont hun
 „ deezen poeijer, en is 'er één onder hen,
 „ die ontkent, dat deeze poeijer van echt ko-
 „ raal gemaakt is, van zulk echt koraal, als
 „ 'er ooit te *Parys*, als 'er ooit in Frankryk,
 „ als 'er ooit in Europa, als 'er ooit in het
 „ Heel. Al geweest is: zegt dan, myne Hee-
 „ ren! dat ik een windmaaker, zegt dan, dat
 „ ik een leugenaar, een kwakzalver, een
 „ schurk ben! En deeze echte, deeze zeld-
 „ zaame, deeze voortreffelyke koraal - poeijer
 „ verkoop ik u — waarvoor meent gy, myne
 „ Heeren? niet voor 24 Sous; neen! niet
 „ voor 18 Sous; neen! niet voor 12 Sous;
 „ neen, myne Heeren! Ik verkoop ze u voor
 „ zes Sous. Welân, myne Heeren! koopt
 „ van myn poeijer!“

Een ander had onlangs zyne bekwaamheid in
 het tanden-trekken, het volk weeten aan het
 verstand te brengen op de volgende geestige
 wyze. Eerst maakte hy een groot gefchreeuw
 over de schrikkelyke pyn, welke de arme
 menschen, die met kwaade tanden geplaagd
 waren, door andere onkundige en onbekwaame

tandmeesters wierd aangedaan. „ Ik zal u
 „ toonen , vervolgde hy , ik zal u toonen ,
 „ myne Heeren! hoe deeze weetnieten ge-
 „ meenlyk te werk gaan. Ziet hier (eene
 „ pelikaan of trekker aan de menigte vertoo-
 „ nende) dit is het geducht werktuig , waar-
 „ van zy zich bedienen; dit gruwelyk pyni-
 „ gend instrument zetten zy den lyder aan,
 „ (terwyl hy 'er den tand van eenen naast hem
 „ staanden patiënt mede vat) draaijen en wig-
 „ gelen vervolgens den tand (terwyl hy
 „ hetzelfde doet) op eene voor den lyder
 „ allerpynlykste manier; tot dat het hun ein-
 „ delyk gelukt, van deszelfs wortel met ge-
 „ weld los te maaken en den tand uit te trek-
 „ ken. (Intusfchen had hy mede den tand
 „ geheel los gemaakt) En nu, myne Hee-
 „ ren! zal ik u toonen, hoe ik doe. Geef
 „ wel acht; ziet gy niet, zonder instrument,
 „ met deeze myne bloote vingeren, zonder
 „ het minste geweld en op de zachtste manier,
 „ ziet gy niet, ziet gy niet? zo, myne Hee-
 „ ren! (terwyl hy den losgemaakten tand met
 „ de vingeren uithaalt, en denzelven als in
 „ zegepraal omhoog houdt,) lang levee de
 „ bekwaamheid!“

Vanhier wandelden wy de Konings - straat
 door

door naar de *Boulevards*. Vermits deeze, naast het *Palais Royal*, het belangrykste deel van *Parys* uitmaaken: zouden dezelve met het verwonderlyke gewoel van menschen en de menigvuldige, gedeeltelyk zeer zeldzaame vertooningen, die zy aanbieden, wel verdienen, breedvoerig beschreeven te worden; doch vermits daarvan reeds beschryvingen voorhanden zyn, kan ik niet van my verkrygen, het Publiek iets overtolligs op te dischen; en ga dezelve dus met stilzwygen voorby.

Wy gingen deeze straat, de eenigste in haar foort, deeze maal slegts een eindwegs in, floegen vervolgens ter zyde af, en begaven ons naar de *Place de Vendome*, om het gedenkteken van *LODEWYK XIV* aldaar te bezien.

De plaats is een ruim langwerpig vierkant, met gebrooken hoeken; rondom ingeslooten door geëvenreedigde aanzienelyke gebouwen. Het in 't midden van deeze plaats pronkende gedenkteken, is een metaalen standbeeld te paard, van een verbaazende grootte. Het staat op een marmeren voetstuk, dertig voeten hoog, vier en twintig voeten breed, en dertig voeten lang. Het paard is zo groot, dat, men zegt, in deszelfs buik twintig menschen zeer gemakelyk

rondom een tafel zouden kunnen zitten. Men verzekert, dat tot dit standbeeld niet minder dan 70000 ponden metaal gebruikt zyn. De kunstenaar, die hetzelfde heeft gegooten, was eenen KELLER, maar de tekening en modellen waren van GIRARDON. Jammer is 't, dat het voorwerp van dit kunststuk niet overeenstemt met deszelfs grootte en verhevenheid. Ons gevoel was hetzelfde als eergisteren op de plaats der overwinning.

Het was nu ruim middag, en onze uitgeputte krachten noodzaakten ons, eenen *Hersteller* (*Restaurateur* (*)) te zoeken. Gelukkig waren wy niet verre van het *Palais royal*; wy vervoe-gden ons derhalven door de straat *St. Honoré* derwaards. Hier, en wel onder de gewelfde ope-

(*) Dit woord geeft thans, sedert dat men hetzelfde in den nieuwen eertytel des Konings (*Restaurateur de la liberté Française*) heeft aangenomen, aanleiding tot veel boert. Toen, by voorbeeld, eenige dagen geleden, iemand, die te *Versailles* geweest was, in het *Palais royal* kwam, en van zyne bekenden gevraagd wierd, wat de ve gadering heden gedaan had, antwoordde hy: „Niets! zy heeft haaren tyd by den HERSTELLER „doorgebragt” (*Elle a passé son tems chez le RESTAURATEUR.*)

openingen van het paleis , vindt men de beste Spysmeesters , die deezen naam draagen ; en de manier , hoe men by hen bediend wordt , is de volgende :

In een ruime zaal ziet men by de intrede een menigte kleine met groen gewascht linnen belegde tafels staan , waarāan gedeeltelyk enkele gasten , gedeeltelyk kleine gezelschappen van twee , drie of vier perfoonen zitten . Men verkiest een van de geenen , die nog onbezet zyn , en laat zich van een der *garçons* het keukenbriefje geeven . Dit is een groot gedrukt blad , waarōp men meer dan vyftig soorten van spyzen , zo als het jaargetyde dezelve oplevert , benevens de wynen , gedistilleerde wateren , versche en ingelegde vruchten , welke men op ieder dag bekomen kan , opgeteekend vindt , en van welke men naar goedvinden eene keuze doen kan . De prys van elk artykel , en wel met opgaave van de portiēn , staat daar nevens . Is men nu een buitenlander en onbekend met de gewoonte des lands : dan neemt men van elke verkooren spys zo veele portiēn , als 'er perfoonen zyn in het gezelschap , waarmede men gekomen is . Dan wordt de maaltyd duur ; want met minder dan vyf of zes livres , komt men niet vry . Doch heeft men eerst ontdekt , hoe

anderen hier doen; dan kan men voor weinig geld de zelfde schotels en zelfs nog meer laten opdischen. Men bepaalt naamelyk ook het getal der portieën, die men van elke spys begeert te hebben; doch niet naar het getal der personen die het gezelschap uitmaaken, maar naar den meerder of minder eetlust, welken zy tot deeze of geene spys in 't byzonder hebben. Men verkiest van het één twee of drie, van het ander maar ééne portie; en bekomt evenwel van elk zo veel, als voor drie of vier personen, die juist van één of twee schotels zich niet begeeren te verzadigen, genoeg is. Een Duitscher vindt het in den beginnen vreemd, dat hier noch tafel-laakens, noch mes; maar alleenlyk servetten, vorken en lepels gegeven worden, vermits men onderfeld, dat elk een mes by zich heeft. Doch des begeerende ontvangt men dit ook.

Na den geeindigden maalyd bezagen wy op ons gemak de plaats, waar wy denzelven gehouden hadden. Zy is ongetwyfeld de belangrykste in *Farys*, en verdient derhalven hier breeder beschreeven te worden.

Het *Palais royal* is zynen eersten oorsprong verschuldigd aan den Kardinaal RICHELIEU, die het in 't jaar 1629 voor zich zelve begon

te bouwen , en in het opschrift het *Kardinaals-paleis* (*le Palais Cardinal*) noemde; eene benaming , die aanleiding gaf tot veele oordeelvellingen en geleerde geschillen. Men vond zulks te trotsch , naardien RICHELIEU daar door uitfluitenderwyze voor *den* Kardinaal , of als 't waare voor den kardinaal der kardinaalen , verklaard wierd ; men vond deeze benaming niet overëenkomstig met de Fransche taal ; welke laatste byzonderheid men den Stichter der Fransche Akademie (want dit was RICHELIEU) bitter genoeg verweet. Zyne vleijsers poogden , hem tegen deeze twee beschuldigingen te verdedigen ; en op die wyze wierd 'er lang en breed over getwist : tot dat eindelyk de Kardinaal zich om staatkundige redenen genoops vond , dit paleis zynen Meester , Koning L O D E W Y K XIII als een geschenk aan te bieden. Vervolgens wierd hetzelve , na den dood des Konings , door de Regentesse , ANNA VAN OOSTENRYK en haaren Zoon L O D E W Y K XIV bewoond ; en nu veranderde men deszelfs benaming in die van het *Koningklyk paleis* (*Palais royal*.) L O D E W Y K XIV ruimde hetzelve in 't vervolg zynen eenigen Broeder , den toenmaaligen MONSIEUR (*) in , en schonk

het

(*) Men weet , dat in Frankryk 's Konings oudste broeder deezen naam altoos draagt.

het eindelyk aan deszelfs kleinzoon , eenen Hertog van CHARTRES , waardoor het dan een eigendom van het huis ORLEANS geworden is.

Doch van dat geene , wat dit paleis in dien tyd was , is thans niets meer te vinden . Men heeft hetzelfde van tyd tot tyd zodanig veranderd , en verändert het thans nog zo zeer , dat het wel een geheel nieuw gebouwd paleis mag genoemd worden . Het is een groot langwerpig vierkant , ingeslooten door drie binnenplaatfen , twee kleine en één groote . De laatste word de *Tuin van het Palais royal* genoemd , omdat zy welker een wezenlyke tuin was , doch nu slegts aan wedersyden met boommen beplant is , ook anders nog eenige veranderingen heeft , welke men alleen in tuinen is gewoon te vinden . De twee eerstgenoemde plaatfen komen , in vergelyking met deezerde , in geene aanmerking ; ik zal derhalven by de eerste blyven , en trachten de verbeeldingskracht myner Leezeren in staat te stellen , om zich daarvan min of meer een denkbeeld te vormen ; een dienst , die hun , gelyk ik hoop , thans , terwyl men deeze plaats in alle nieuwspapieren noemt , niet onangenaam zyn zal .

Men ziet by de intrede in deezen zo genoemden

den tuin, eene langwerpig-vierkante plaats ; die 350 schreden, (naar myn stappen gerekend), lang, en 150 breed is. Het verheven en prachtig paleis, dat dezelve van alle vier zyden insluit, rust op 180 gewelven, die rondöm een Halle of gallery vormen, welke met alles, wat 'er aan verknocht is, mogelyk de eenigste in haar soort is. In dezelve loopt naamelyk rondöm het magtig vierkant gebouw, eene onafgebrooken ry van winkels en vertrekken, in den besten smaak, rondöm van vensters voorzien, waarin ten deele alle moogelyke soorten van galantery-waaren, ten deele boeken, prenten, schilderyën en andere voortbrengselen der konst, te koop geveild worden ; ten deele ook spys-vertrekken en koffy-huizen aangelegd zyn, waarin men alle soorten van ververschingen, en tevens alle uren van den dag, de talrykste en vrolykste gezelschappen vindt. De gewelven zyn van lichtschermen voorzien, die, in het verband met eene blinkende verlichting der vensters van het paleis, en van alle daarönder gebouwde winkels, een zeer goede uitwerking moeten voortbrengen. Het genoeg van deeze fraaije verlichting te zien, hebben wy nog te wachten.

De ruime plaats of tuin zelve, is naar de lengte, aan beide zyden, met drie ryën wilden kastanje-boomen beplant, tusschen welke een onbeschryfelyke menigte van menschen uit de beschaafde standen op en neder wandelt. Midden op de plaats vindt men een nieuw, thans pas voltooid gebouw, 't welk zo zeldzaam is, dat ik nimmer van iets diergelyks gehoord of gelezen heb. Het wordt de *Circus* (le *Cirque*) genoemd; zie hier een korte beschryving daarvan.

Een lang aan de einden ovaal toeloopend, en met groen geverwd traliwerk bekleed gebouw, omtrent tien voet hoog, is boven van een leuning voorzien. Deze leuning loopt rondom een terras, die het denkbeeld van een bylonsche lucht tuin wezenlyk maakt. Zy is naamelyk bezet met bloempotten en bakken, waaruit bloemen en struikgewassen boven de leuning uitsteeken, die eenen wezenlyken tuin doen vermoeden. In de zy-muuren van het gebouw wisselen vensters en pylaaren met elkander af; en onder elk venster staat op een klein voetstuk, het borstbeeld van een groot of vermaard man, die de Natie eer heeft aangedaan. Deze borstbeelden zyn twee- en zeventig in getal.

Rond-

Rondöm het gebouw loopt een kleinē aan de zyden opgemetselde gragt, uit welke op verscheiden plaatfen ten deele enkele, ten deele samengestelde fonteinen springen. Het geheele gebouw levert van buiten een zeer levendig landgezicht op. Thans zullen wy hetzelfde inwendig bezichtigen.

Het bestaat in eene ongemeen groote en schoone onderaardsche zaal, veertien voeten diep in de aarde, waarvoor het bovengemelde gebouw tot een dak verstrekt. Deeze zaal is honderd voeten lang en vyftig breed; en men klimt aan beide einden van het gebouw op gemakelyke en in eenen goeden smaak vervaardigde trappen naar beneden. Zy ontvangt het licht door het schuine dak van het gebouw, 't welk uit vensters bestaat.

Aan het ééne einde van de zaal verheft zich, op twaalf marmeren pylaaren, een koepel, onder welke alle foorten van verferschingen te bekomen zyn. Aan de overzyde der zaal is een tent opgericht voor eenen Hersteller, met vier- en twintig kleine kabinetten; waarïn gefpysd wordt. Rondöm in de zaal loopt, zowel beneden als boven eene gallery, die door 72 pylaaren van de zaal afgezonderd wordt. Een onderaardsche breede en gewelf-

de gang loopt van hier naar dat gedeelte van het paleis . het welk door den Hertog van ORLEANS zelve bewoond wordt.

En waartoe moet nu dit zeldzaam gebouw dienen? Het zal in de eerste plaats een zaal van vermaak wezen, waarin concerten, bals en andere vrolyke partyën gegeven worden. Ten tweeden zal deeze zaal voor het beschaafder gedeelte der stad genoegzaam verftrekken als een beurs of markt voor den geest, waar men heenen gaat, om denkbeelden te verzamelen en ook mede te deelen; en vermaak van geestige gesprekken te genieten. Tot dat einde zullen ten derden in deeze zaal des voormiddags, van negen tot elf uren door bekwaame en kundige Hoogleräaren openbaare lesfen over byzondere wetenschappen en letterkundige onderwerpen, en wel voor niet gegeven worden; en men noodigt tevens alle foorten van kunstenaaren uit, om hier van tyd tot tyd hunne kunstwerken openlyk ten toon te stellen, en aan het oordeel van anderen te onderwerpen. Zy zal eindelyk de plaats wezen, alwaar lieden, die elkänder wenschen te zien en te spreken, dit oogmerk zeer gemakkelyk bereiken kunnen. In den winter zal zy altoos des morgens ten agt, in den zomer ten zeven

ven uren geöpend en des avonds altyd te elf uren geslooten worden. Alle avonden zal men daarin op een schoon land-muzyk onthaald worden. De onderneemer van dit geheele werk is de Heer ROZEE DE ST. PIERRE.

Geen andere, dan wél-gekleede en ten minsten uiterlyk beschaafde perzoonen zullen'er in toegelaaten worden. Deeze betaalen voor de vryheid, om deeze plaats zo dikwyls als zy lust hebben, te mogen bezoeken, jaarlyks 72 livres, dat is, ten naasten-by 36 guldens. Doch wie geen akkoord maakt, zal telkens 3 livres, of omtrent 30 stuivers moeten betaalen. Binnen de tyd van vier weeken, zegt men, zal dezelve voor de eerste maal geöpend worden. Het doet my leed, dat wy dan niet meer hier zullen weezen. — De byzonderheid, dat deeze schoone aanleg *onderaardsch* is, geeft aan het gevoel, waarmede men daarin afklimt, een geheel eigen en zonderlinge gesteldheid, en zowel het zinnelyk als het ziels-genot, 't welk men hier in 't vervolg vinden zal, moet daardoor geheel eigenaartig, nieuw, treffend worden, en by zekere gemoeds-gesteldheid ten minsten, gandoening verwekken. Men vindt zich aldaar min of meer naar maate men gehumeurd is, in eenen staat van afgetrokken-

heid van de boven-waereld; en 'er behoort juist geen buitengewoon-vlugge verbeeldingskracht toe, om hier van een boven- of onderaardsch verfynd en verëdeld bestaan, van een land der gezaligden te droomen, alwaar men het groot en klein gewoel der waereld vergeet, alwaar elke boosaardige hartstogt sterft, en alwaar men, bevryd van alle eigenliefde, zich genoopt vindt, om de algemeene welvaart te behartigen, en een drift en behoefte by zich bespeurt tot een verhevener, zedelyk en ziel-genot. —

De Parysenaaren noemen het *Palais-royal* en deszelfs zogenoemden tuin *la Capitale de Paris* (de Hoofdstad van Parys;) en wel te recht: want deeze plaats is, in vergelyking met de stad, wezenlyk dat geene, wat de stad in vergelyking met het ryk is. zy geeft den toon, zy is het hart van de stad, 't welk al het nieuwe, schoone, bekoorlyke en genietbaare in zich verëenigt, en vanwaar het onder de menschen gebragt wordt. Zy is de tempel der magtige Godesse, *MODE* genoemd, die van hier het geheele overige gedeelte van Europa wetten voorschryft: zy is de vergaderplaats van alles, wat de natuur en de konst, wat nyverheid en genie; ter bevrediging van

el-

eike natuurlyke en onnatuurlyke, of gemaakte menschelyke behoefte, in alle vyf waereld - deelen voortbrengen; zy is eene waereld in 't klein, alwaar al het schoone en al het genietbaare, uit alle ryken der natuur, uit alle vakken der konsten en wetenschappen, ten gebruike wordt aangeboden.

„ Doch niet de pracht (*), niet de rykdom, niet de ontelbaare middelen tot genot en vermaak, die men hier verëenigd vindt; maar de groote, ryke, menigvuldige en zeldzaame menschen - schildery, welke den opmerker hier ieder uur van den dag, doch voornaamelyk des avonds, in het oog valt, trekt onze geheele oplettendheid. Het is, geloof ik, onmogelyk, een in deezen opzichte gewigtiger plaats in eenig ander gedeelte der waereld te vinden. Hier ziet men

(*) Men zal my wel willen vergunnen, om deeze plaats de eenige, die ik my veroorloove, uit myne *Brieven over de Staats-omwenteling in Frankryk*, hier, hoewel eenigzins veranderd, in te laschen, also dezelve noodzaaklyk tot de kenfchets van het oord behoort, waarvan hier gesproken wordt, en ik buiten staat ben, om de zelfde zaak kort achterëen op twee verschillende manieren voorstelt. Zie myne *Brieven* enz. bl. z. 77. en volg.

„ men grysaards en jongelingen , bedaagde
 „ vrouwen en jonge meisjes , waereldlyken
 „ en priesters , deftige vrouwen en gemeene
 „ ligtekooijen , ryke zwelgers en hongerige
 „ konstenaars , zuinige kostwinners en zotte
 „ verkwisters , ingetooene menschen en wel-
 „ lustlingen , verstandigen en onnoozelen , wy-
 „ zen en dwaazen , blanke , vaale en zwarte
 „ menschen — de één naast den ander zitten-
 „ de , staande of wandelende , in de onder-
 „ scheidenste , bonstste , zeldzaamste en ver-
 „ draagzaamste schakeering ; en (wat deeze
 „ tooneelen voor den opmerker der menschen
 „ allerbelangrykst maakt) een ieder geeft zich
 „ hier , hoewel met vermyding van alle in het
 „ oog loopende onbetaamelykheden , over aan
 „ de innerlyke drift van zyne eigenäartige ge-
 „ moedsgesteldheid , neiging en afkeer , zon-
 „ der den minsten schroom en achterhoudend-
 „ heid. Alles , wat hier gesproken of ge-
 „ daan wordt , blyft binnen de muuren van het
 „ paleis ; geen mensch let 'er verder op ; nie-
 „ mand bekommert 'er zich meer om. Sedert
 „ veele jaaren was deeze plaats , schoon mid-
 „ den in *Parys* , en zo naby den troon der
 „ dwingelandy , de zetel van een onbeperkte
 „ burgerlyke en gezellige vryheid , alwaar men
 „ „ sprak

„ sprak wat men dacht , en deed wat men
 „ wilde , zonder dat zulks voor iemand aan-
 „ stootelyk was. De Paryfenaar was , zo
 „ dra hy deeze plaats had betreden , geen
 „ Paryfenaar , geen Franschman meer ; maar
 „ voor dit oogenblik was hy een volmaakte
 „ Republikein en waereldburger , die geen
 „ burgerlyken dwang noch ketenen kende.*
 „ „ Hier , (heeft M E R C I E R , (*) reeds agt
 „ „ of negen jaaren geleeden , gezegd :) hier
 „ „ ziet men elkänder onder de oogen met
 „ „ een onbeschroomdheid , die in de ge-
 „ „ heele waereld nergens , dan in *Parys* , en
 „ „ in *Parys* nergens , dan in het *Palais royal*
 „ „ gebruikelyk is ; men schreeuwt hier in
 „ „ plaats van te spreken ; men loopt elkän-
 „ „ der tegen de borst ; men roept de één
 „ „ den anderen van verre ; men noemt de
 „ „ voorbygaande Dames , haare mannen , ha-
 „ „ re minnaars by den naam ; men duuwt
 „ „ dezelve een karakteriseerend woord toe ,
 „ „ en lagcht zichbaar om elkänder — en
 „ „ dit alles , zonder iemand te willen bele-
 „ „ digen , of iemand te willen vernederen. —
 „ „ Hier

(*) In zyn *Tableau de Paris*.

„ „ Hier had LAVATER zyne gelaatkunde
 „ „ moeten fchryven!“ — En ik voeg 'er
 „ by : hier ontwikkelde zich reeds federt vee-
 „ le jaaren het kiempje der Franfche vryheid,
 „ die thans in den fchoonften bloei staat, en
 „ die ik wensch, dat de hemel door daauw en
 „ verkwikkende zonnefchynen tot haare ryp-
 „ heid bevorderen moge. Hier, en wel voor-
 „ naamelyk in de twee vermaarde koffy-hui-
 „ zen, onder de gewelven van dit paleis, te
 „ weeten de *Caffè de Fois* en *du Caveau*, alle
 „ dagen, van den morgen tot aan den avond
 „ toe, vervuld met twistende staatkundigen, wierd
 „ het bovengemelde kiempje, zonder dat de
 „ Regeering zulks ontdekte of beletten kon,
 „ gekweekt en gekoesterd, tot dat het einde-
 „ lyk als een fraaye, rechte en magtige ftam
 „ zeer fchielyk opfchoot. Hier was het ein-
 „ delyk, en hier kon het ook alleen weezen,
 „ alwaar de verwonderenswaardige Staats-om-
 „ wenteling een begin nam, terwyl een edel-
 „ denkend burger — zyn naam fchynt niet be-
 „ kend geworden te zyn, althans ik heb
 „ vruchteloofe moeite gedaan, om denzelven
 „ te ontdekken (*) — op een tafel in dee-

„ ZEN

(*) Hy heeft zich naderhand zelve genoemd, en
men

„ zen tuin sprong, en het volk, dat by duif-
 „ zenden toevloede, nadat het door LAM-
 „ BESC uit de Tuleriën verjaagd was, den
 „ stouten raad gaf : „ om de kokarde aan te
 „ „ doen en zich te wapenen.”

„ Het is een opmerking, welke niet ligt
 „ iemand ontglippen zal, die de Tuileriën,
 „ en vervolgens het *Palais royal* bezoekt, dat
 „ dezelfde menschen, die hy in de eerstge-
 „ noemde plaats zag, in de laatstgemelde de-
 „ zelfde niet meer schynen te wezen. Men
 „ bezoekt de eerste, om zich te vermaaken,
 „ om uitspanning en genoeg te vinden; en
 „ de laatste, om elkander het staatkundig
 „ nieuws mede te deelen, en over openlyke
 „ aangelegenheden te raadpleegen. Dáár
 „ geeft men zich derhalven over aan het zacht
 „ gevoel der gezelligheid, maar hier aan de
 „ zorg voor het algemeen welzyn, en aan de
 „ yverigste poogingen ter onderhouding, be-
 „ vestiging en vermeerdering der nieuw-be-
 „ vchten vryheid. Dáár ziet men derhalven
 „ „ ook

men weet nu, dat het de Heer DESMOULINS, Advo-
 kaat van het Parlement te *Parys* en een vriend van den
 Graaf MIRABEAU was. Zie *La France libre*.

„ ook geen andere, dan bedaarde, blyde en
 „ vrolyke gelaats-trekken, die ten deele in
 „ gedrongen en gemengde hoopen rondom de
 „ stammen der oude eerbiedwekkende kastanje-
 „ boomen en tusfchen dezelve, op kleine
 „ ftoelen, die hier by duizenden te huur ftaan,
 „ ten deele in zacht-golvende froomen, op
 „ de uitgeftekte en wel-belommerde wandel-
 „ dreeven, tusfchen de veelvuldige ryën van
 „ boomen, al wandelende op- en neêrvloei-
 „ jen: daaröntegen bemerkt men hier, en wel
 „ dikwyls by dezelfde menfchen, die men
 „ daar een uur te vooren zo blygeestig en
 „ bedwaard zag, byna niet dan ernstige ge-
 „ zichten, met gefpannen fpiere, en met
 „ oogen, die niet zelden vaderland- en vry-
 „ heidlievende vonken uitschieten. Daar ziet
 „ men nog Franschen, maar verëdelde Fran-
 „ fchen, wedergekeerd tot de eenvoudigheid
 „ en waardigheid in kleding en zeden, voe-
 „ gende voor een vry geworden volk; daar-
 „ entegen meent men hier niet dan Engel-
 „ fchen, zo niet zelfs Grieken en Romeinen,
 „ voor zich te zien, die over het algemeene
 „ welzyn raadpleegen. De opmerking van
 „ dit onderscheid, dat een ieder, zelfs den
 „ onnoozelften waarneemer, van zelven als
 „ in

„ in de oogen springt, is zo aangenaam als
 „ vreemd, onderfeld, dat men zelf nog eeni-
 „ ge overblyffelen van menschelyke vryheids-
 „ zucht in zyn hart koestert.

„ Ten uiterften aangenaam en belangryk
 „ is 't, wanneer men zich hier midden in één
 „ van de groote, luidruchtige groepen famen-
 „ gesteld uit honderden van samengepakte
 „ figuren, begeeft, die ter deezer plaatse
 „ reeds in de morgen-uuren vergaderen, en
 „ den geheelen dag door, tot laat in den
 „ nacht toe, wegens den onöphoudelyken toe-
 „ vloed, waardoor de afgaanden ieder oo-
 „ genblik vervangen worden, altoos dezelfden
 „ schynen te blyven. Voornaamelyk is 't der
 „ moeite waardig, te zien, hoe deeze troe-
 „ pen ontstaan. Twee of drie famenpraaten-
 „ de menschen staan stil; zy verheffen hunne
 „ stem; hunne gebaarmaaking wordt levendi-
 „ ger; terstond wekken zy de aandacht en
 „ nieuwsgierigheid der voorbygangeren. Men
 „ onderfelt, dat zy over openlyke aangele-
 „ ghenheden spreken, en daarin stelt een
 „ ieder het grootste belang, een ieder heeft
 „ het recht deel daaraan te neemen. Men
 „ voegt zich (evenveel bekend of onbekend)
 „ by hen, om aan den inhoud van hunge-

„ sprek deel te neemen; 'er ontstaat een troep,
 „ en binnen eenige minuten tyds groeit de
 „ zelve aan tot eenige honderd koppen. Alleen
 „ de geenen, die het naast aan het middelpunt
 „ staan, kunnen het onderwerp van het gesprek
 „ hooren, en spreken mede. Onder de overi-
 „ ge loopt de vraag : *que dit-on?* (Wat zegt
 „ men daar?) als een loepend vuur rond, zon-
 „ der dat de geenen, aan welke dezelve ge-
 „ daan wordt, ze kunnen antwoorden. Allengs
 „ ontstaan in den omtrek van den aangroeijen.
 „ den kring meerder middelpunten voor meer-
 „ der kleiner kringen, die zich binnen den
 „ grooteren kring vormen, die elk veelyds
 „ iets verhandelen, dat ten eenemaal ver-
 „ schilt van 't geen de eerste aanleiding tot
 „ den samenloop gaf. Zodanige troepen van
 „ menschen ziet men dikwerf den geheelen
 „ dag door op de zelfde plaats staan, alsöf zy
 „ wortelen in den grond geschooten hadden,
 „ schoon de afzonderlyke perfoonen, waar-
 „ uit dezelvev samengesteld zyn, naauwlyks
 „ een half uur lang de zelfden blyven, en de
 „ onderwerpen van gesprekken, in de onder-
 „ scheiden kringen deezer samenvloeiing, dik-
 „ wyls zeer van elkänder verschillen.”

An.

Andere troepen ontstaan niet door het een of ander toeval , maar worden door eenen volks-redenaar (en deeze zyn hier thans in eene groote menigte) opzettelyk veröorzaakt. Heeft naamelyk zodanig een iets voortstellen , dat het algemeen belang betreft , dan springt hy op eenen stoel of tafel , en oogenblikkelyk vloeit alles naar deeze plaats toe , en vormt rondöm hem eene groote gehoorplaats van digt inëen gedrongen hoorers opgepropt. En het is indedaad geen gering genoeg , de redenkundige begaafdheden waar te nemen , welke de stoel- of tafel-spreker gemeenlyk voor den dag brengt ; begaafdheden , die zich by dit volk , op eene voor ons Duitschers byna onbegrypelyke wyze , in alle standen ontwikkeld hebben. Doch na dat men eerst den buitengewoone snellen toevloed van denkbeelden en de zonderlinge sterkte van gevoel , waardoor dit volk zich van alle overige volkeren der waereld onderscheidt , heeft ontdekt ; na dat men vervolgens deszelfs algemeene gezellige beschaaving en eindelyk het eigenaartige van deszelfs gerechts hoven , voor welke niet schriftelyk maar mondeling en wel openlyk voor de ooren van het Publiek , gepleit wordt , beneven zo veele andere voor-

komende gelegenheden om hier in zo veele vergaderingen, Clubs enz. in het openbaar te spreken, heeft leeren kennen: verwondert men zich niet meer, en vindt het zeer natuurlijk, dat de Franschen ons in het spreken even zo zeer te boven gaan, als zy ons in vlugheid van karakter, en voornaamelyk ook in vertrouwen op zich-zelfen overtreffen. Het gebrek van deeze laatste eigenschap zou alleen reeds voldoende weezen, onze poogingen, om hen daarin te evenaaren (indien zulk een naaryver immer by ons stand mogt grypen) te veydelen. De alte bescheidene zal, wanneer het aankomt om openlyk en voor de vuist te spreken, nimmer een CICERO of MIRABEAU weezen. By deeze waarneeming voeg ik nog de aanmerking, dat de Franschen, zonder deeze begaafdheid in de welspreekendheid, waarin zy byzonderlyk uitmunten, nimmer hunne grootte Staats-omwenteling zouden tot stand gebragt hebben. Eene redevoering is by zodanige gelegenheden de eerste en magtigste dryveër, die alle de overige aan den gang helpt, en aan dezelve de verëischte richting geeft. In Zweeden maakte dezelve den Koning onafhanklyk; in Frankryk sijnorde zy het despotismus en verhief slaaven tot de waardy

dy van vryë menschen. Daaruit volgt, dat eene Natie, die nog geene bekwaamheid in het spreken heeft, ook nog niet ryp is voor de vryheid. —

Doch, het is tyd, om thans het *Palais royal* te verlaten, daar wy voorgenomen hebben nog een verre reis naar een zeer afgelegene gedeelte der stad te doen. Doch eerst nog twee woorden van eene aartige uitvinding, waarvan men, wanneer men juist op den middag hier komt, voor de eerste maal op eene aangename wyze verrascht wordt. Dit is een zonnewyzer, die, zo nevel en wolken zulks niet heletten, zelfs een blind mensch het waare middags-uur aantoot. Geheel boven in het paleis, en wel in het midden van de voorgével van het laatste dwars-gebouw, aan het eind van den tuin, ziet men onder een borstbeeld den naam ROUSSEAU, en verbeeldt zich, dat het een gedenkstuk van den wysgeer J. J. ROUSSEAU is. Men vestigt 'er zyn oog op, staart 'er op, en wordt gemelyk dat het gedenkstuk zo hoog geplaatst is. Op het oogenblik is 't middag; en op het zelfde oogenblik gaat terzelve plaats een sterke kanon-schoot af. De zaak is aldus geleezen. Boven het laadgat van een kanon
al.

aldaar geplaatst, doch niet zichtbaar, is een brandglas zodanig gesteld, dat het brandpunt juist op het oogenblik, dat de zon in de middag-lyn treedt, op het kruid van het laadgat vallen moet. De uitvinder van deze zonnelyzer, heette even gelyk de wysgeer van Geneve, ROUSSEAU. Vandaar de naam, dien men ter deezer plaats ziet, vanwaar men in den beginne wierdt verschalkt.

En nu tot ons middag reisje. Wy gingen naar de zogenoemde *Ecole militaire* (de krygsschool) een prachtig paleis, in eenen zeer goeden smaak gebouwd, aan het uiterste einde der stad ten westen. Ik zeg, een zogenoemde, omdat hier geen krygsschool meer is; want reeds sedert verscheiden jaaren, staat dit paleis ledig en wacht dat 'er, ik weet niet hoe, nader over beschikt zal worden. LODEWYK XV deed hetzelfde bouwen; en de bedoeling was, dat 500 jonge Edellieden, die met geene geluks-goederen bedeeld, of wier vader in 's Konings dienst gesneuveld waren, hier vry zouden opgevoed worden. Deeze weldaadige bedoeling wierd ook in 't jaar 1751 wezenlyk in 't werk gesteld; doch onder de ministeriële regeering van den Heer van St. GERMAIN, wierd dit gestigt den bodem

dem ingeslaagen. Deze Minister deed op zekeren dag alle de jonge lieden (ik heb niet kunnen ontdekken , tot wat einde) naar de Provinciën brengen, alwaar hy ze in de kollegiën verdeelde. Het plan 't welk hy daarmee bedoelde, wierd mogelyk verydeld; want nadat het huis eenen tyd lang had ledig gestaan, maakte hy 'er wederom een Ridderlyk School van, terwyl hy 150 voedsterlingen uit de provinciäale kollegiën terug riep, en het gestigt terstond liet openen voor zodanigen, die gegoed genoeg waren, om 2000 livres (omtrent 1000 Guldens) kostgeld te kunnen betalen. Doch ook dit was van geen langen duur. Het gestigt wierd eenige jaaren geleden wederom vernietigd; en de fraaije gebouwen hebben nu sedert dien tyd op nieuw ledig gestaan, zonder dat men weet, wat het Ministerie daarmee voorheeft. Men oordeelt in het algemeen, dat ze voor 's Konings broeder, den Graaf van ARTOIS geschikt zyn; maar naardien deeze thans gevlucht is, en mogelyk zo schielyk niet zal wederkeeren: zouden ze nog lang ledig kunnen staan, indien de Natie daaröver geen andere schikking maakt.

De gebouwen, waaruit dit uitgestrekt paleis
be-

beftaat, behooren mede tot de fchoonften en prachtigften in geheel *Parys*.

Op het eerste van de twee fraaije voorpleinen, van dit paleis naar de stad ziende, vindt men het marmeren standbeeld van *LODEWYK XV.* door *LE MOYNE*; het eerste openlyke gedenkteken, waarāan ik hier een recht gepast, kort en zaakelyk opfchrift vond. Het is ontleend uit een Romeinsch Dichter, en luidt aldus:

HIER HOORDE HY ZICH GAARNE
VADER EN VORST NOEMEN(*).

Ondertuschen zoude, naar myn oordeel, ook dit opfchrift nog gepaster, eenvoudiger en edeler geworden zyn, wanneer men de laafte woorden, *atque princeps* weg gelaaten en alleen

HIER HOORDE HY ZICH GAARNE
VADER NOEMEN.

daarāan geplaatst had. Ik heb niet noodig, de reden hiervan op te geeven. — De fraaije
zy.

(*) *Hic amat dici pater atque princeps.*

zy-gebouwen , die dit plein influiten , zyn ver-
fied met een prachtige gallery , op pylaaren
rustende.

Op de andere zyde ziet men van het hoofd-
gebouw op een regelmaat ig plein , van eenen
verbaazenden omtrek , *le champ de Mars* ge-
noemd. Of men deeze be naaming door *Maart-*
veld of het *veld van Mars* moet overzetten ,
kan ik niet voldingen. In het eerste geval zou
het één van de plaatsen zyn , waarop in oude
tyden de openlyke ryksdagen wierden gehou-
den , die men *Maart-* of *Meivelden* noemde ;
omdat deeze ryksdagen in één van deeze twee
maanden , op zodanige plaats onder den vrijen
hemel gehouden wierden. In het tweede ge-
val zoude met de benaaming *Veld van Mars* , op
die verördening van dit plein bedoeld worden ,
die hetzelfde verkreeg in den tyd , dat de krygs-
school hier wierd aangelegd ; naamelyk op de
militaire oefeningen , welke de voedsterlingen
van dit gestigt op hetzelfde moesten verrichten.
Naar vermoeden is het eerste geval wel het
waare , omdat de benaaming van het plein waar-
fchynelyk ouder is , dan de krygschool. Dit
plein , dat uit een met gras begroeide plek be-
staat , is het grootste van alle openbaare plei-
nen , die ik ooit gezien heb. Het is aart

wederzyden met bemuurde gragten en met een dubbele rei boomen omzoomd, en aan het einde wordt het, op eenen onāfzienbaaren afstand, door de voorby loopende *Seine* afgeslooten. Het gezicht uit het paleis over dit veld naar de hoogte aan de overzyde der *Seine* liggende, aan welke men de schitterende dorpen *Pasfy* en *Chaillot* ziet, is voortreffelyk.

Nadat wy in ons kwartier wedergekeerd waren, en een weinig uitgerust hadden, ging ik my, na zulk eenen bezwaarlyken dag, door een koud bad verfrischen; en wandelde vervolgens nog de Tuileriën door, naar de *Elifseefche velden*. (*les Champs Elifseés*) Dit vermaakelyk oort wordt slegts in eenen onēigenlyken zin *velden* genoemd: want het is een bosch, 't welk in regelmaatig geplante ryën boomen bestaat, en zich van de Tuileriën onder anderen ook daardoor onderscheidt, dat het niet, gelyk deeze, alleen voor voetgangers open staat, maar ook eenen weg voor rytuigen en paarden heeft. De menigte van allerlei soorten van rytuigen, welke men hier ziet pasfeeren, is onbeschryffelyk groot.

By het vallen van den avond, zag ik in één der voornaamste wandeldreeven van deeze plaats een plek, die door eenige lichten, voorzien

zien van gepolyst blik, verlicht wierd, en ging derwaards. Hoe meer ik naderde, deste meer wierd myne nieuwsgierigheid gaande, omdat ik iets ontdekte, waarvan ik het oogmerk onmogelyk begrypen kon. Ik zag eene min of meer verheven zitplaats, voor welke een pylaar, die boven met een cyferplaat eindigde, tot een rugleuning verstrekte. Voor de zitplaats stond op een voetstuk een groote spiegel, en wel zodanig, dat het glas van denzelfen naar den stoel gekeerd was; en daarnaast een man, die op volk scheen te wachten. Ik was nauweliks zo naby gekomen, dat zyne stem my bereiken kon, of hy riep my toe: „Kom, myn „Heer! voor twee *Sous* zult gy ontdekken, „hoe veel ponden gy weegt!” Deeze aanbieding kwam my zeer zeldzaam voor; ik trad nader, en bezichtigde dit werktuig nauwkeuriger. Het is op de volgende wyze ingericht. Wanneer men daarop gaat zitten, zinkt men met de zitting, die in de achterleuning een tegenwigt heeft, naar maate van zyne zwaarte, als op een weegschaal, meer of minder neder, en de wyzer aan de cyferplaat, die de plaats van het tongetje in de weegschaal vervangt, blyft staan op het getal, 't welk de zwaarte van den zittende opgeeft. Doch dewyl deeze
niet

niet achter zich zien kan, dient de voor hem staande spiegel, om hem de cyfferplaat te toonen, ten einde hy het getal van zyne zwaarte met eigen oogen zien kan. Al weder een klein voorbeeld van de Fransche en voorâl van de Parysche Industrie, die onûitputtelyk is in kleine en groote uitvindingen, voor alle bedenkelyke wizenlyke of gewaande menschelyke behoeften.

*Het Vervolg en Slot in een volgende
Deel.*

